

Dunyo
adabiyoti
kutubxonasi

ХОЛИД ҲУСАЙНИЙ

Шамол
ортидан югуриб

ХОЛИД ҲУСАЙНИЙ

**Шамол
ортидан югуриб**

Тошкент 2016

ЯНГИ АСР АВЛОДИ

УЎК: 821.512.133-3

КБК:84(7)

Ҳ – 94

Ҳусайний, Холид

Шамол ортидан югуриб: роман. Холид Ҳусайний / Таржимон Рустам Жабборов. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2016. – 208 б.

ISBN 978-9943-27-758-8

Холид Ҳусайний 1065 йилда Кобулда афғон дипломати оиласида туғилган. 1980 йилда унинг оиласи АҚШга кўчади. Шу ерда у тиббиёт факультетига ўқишга киради. Унинг илк романи «Шамол ортидан югуриб» АҚШда янги асрнинг бестселлер асарига айланади. Мазкур асар дунёнинг қирқдан ортиқ тилларида 10 миллион нусхада нашр қилинган. Бу китоб асосида Голливуд киноижодкорлари фильм ҳам суратга олишган.

УЎК: 821.512.133-3

КБК:84(7)

Таржимон

Рустам Жабборов

ISBN 978-9943-27-758-8

© Холид Ҳусайний, «Шамол ортидан югуриб». «Янги аср авлоди», 2016 йил.

Декабрь, 2001 йил.

Бундан 26 йил муқаддам қиш кунлари юз берган ўша машъум ҳодиса мени тамоман бошқа одамга айлантирди. Баъзан ўтмишни эсларканман, ичимни аламли изтироб тилкалай бошлайди.

Бу йил ёз кунларининг бирида Покистондан эски қадрдоним, отамнинг дўсти Раҳимхон қўнғироқ қилиб, тез етиб боришим лозимлигини айтди. Ошхонада турганча телефонни қулоғимга босиб, унинг таҳликали овозини тингларканман, бу шунчаки таклиф эмаслигини англадим. Беихтиёр хаёл мени ўтмишга чорлади, кечирилмас гуноҳларим ҳақидаги эски хотиралар кўз олдимда жонланди.

Суҳбатни тугатиб, сайрга отландим. Йўлим Спрекелс кўли бўйлаб, «Олтин дарвоза» хиёбонининг шимолий чегараларидан ўтарди. Қиёмга келган қуёш нурлари кўл сатҳида жилваланар, сув юзидида ўйинчоқ кемачалар елканларини шишириб сузиб юрарди.

Одамлар, дарахтлар, шамол тегирмонлари... бари-барини пастда қолдирганча варраклар Сан-Франциско осмони узра беармон учарди. Шу онда қулоғимга Ҳасаннинг сўзлари чалингандек бўлди: «Сен учун минг марталаб...»

Варракларни жонидан ортиқ кўрадиган, улар қўнадиган жойни аниқ чамалаб, ҳаммадан

олдин ўша жойга бориб турадиган, тиртиқ лабли болакайнинг бу сўзлари миямда қайта-қайта акс садо берарди.

Мен мажнунтол тагидаги ўриндиққа чўқарканман, Раҳимхоннинг телефонда айтган сўнги сўзларини эсладим: «ўтмишдаги хатоларингни тузатишинг, номингни оқлаб олишинг учун қулай фурсат туғилди».

Мен осмондаги варрақларга қараб, Ҳасан ҳақида, Бобо ҳақида, Али ҳақида ўйлардим, Кобулни хотирлардим, 1975 йилнинг қиш кунларига қадар бўлган ҳаётимни бир қур кўз олдимга келтирдим. Ана шу қиш мени ўзгартирди, ўша қиш мени бутунлай бошқа одамга айлантирди.

* * *

Ҳасан билан болаликдан дўст эдик. У билан кўпинча уйимиз олдида ўсган тераклар шохига мингашиб олиб, чўнтагимиздаги ёнғоқ ва тутмайизларни еб ўтирардик, қўлимиздаги ойна парчаси билан деворларга қуёш нурини йўналтирардик. Лунжимизни қуруқ меваларга тўлдириб, уларни бир-биримиз томон ирғитардик.

Мана, мен Ҳасаннинг дарахт бутоқлари ва шохларидан алоҳида ажралиб турган қиёфасини аниқ-тиниқ кўриб турибман: юзи дум-думалоқ, бурни катта, хиёл япасқи, қисиқ кўзлари бир қараса сарғиш, бир қараса қўкиш ёки зангори порлагандек бўлади, қулоқлари кичкина, чаккасига ёпишиб турибди, пастки тиртиқ лаби ортидан оппоқ тишлари кўриниб турибди, худди моҳир хитой устаси кулиб турган боланинг қўғирчоғини ясай туриб, унинг лабини билмасдан кесиб қўйгандек...

Гоҳида мен дарахт шоҳида ўтирганча Ҳасанни қўшнимизнинг немис овчаркасини рогаткаси-дан ёнгоқ билан нишонга олишни сўрардим. Бу гапимга у дарров кўна қолмас, аммо илтимос қилиб сўрасам, йўқ ҳам деёлмасди. У ҳамиша менинг барча илтимосларимни бажо келтирарди. Дарвоқе, рогатка отишда унга тенг келадигани йўқ эди.

Гоҳида хизматкоримиз, Ҳасаннинг отаси Али бизни кўриб қолса, бизни беозоргина койиб, пастга туширарди. Кейин қўлимиздан ойна парчасини олиб, унда шайтони лаиннинг қиёфаси акс этиши ва мусулмонларни ибодатдан чалғитиши, шу тариқа биз гофил бандаларни калака қилиши мумкинлигини айтарди.

Гарчи ҳамма хунук қилиқларни мен ўйлаб чиқарсам-да, бирор марта ҳам мени сотмас, ҳамма айбни бўйнига олганча, қийшайиб тура-верарди.

Қизил фишдан тикланган ҳовлимиз дарвоза-сига олиб борадиган йўлак ёқасида қатор терак-лар экилганди. Темир панжарали дарвозамиз ичкарига қараб очиларди. Ҳовлимизнинг тўри-да яна бир чиқиш эшиги ўрнатилганди.

Менинг отамни Бобо деб чақиришарди. (Мен ҳам шундай деб атай қолай!) Бизнинг уйимизни Кобул шимолидаги бадавлат одамлар яшайдиган туман – Вазир-Акбархондаги энг ҳашаматли қаср деса ҳам бўларди. Ҳовлимизда сара гуллар қулф уриб очилиб ётар, мрамр поли ва кенг ойнали хоналарда энг қиммат гиламлар тўшалган, шифтда биллур қандиллар очилиб турарди. Менинг ва отамнинг хонаси уйнинг иккинчи қаватида ёнма-ён жойлашган эди. Ҳамиша та-

маки ва долчин ҳиди анқиб турадиган отамнинг хонасига кўпинча унинг танишлари меҳмон бўлиб келар, Али уларни тушликда ширин таомлар билан сийлагач, алламаҳалгача сигарет чекиб, бизнес, сиёсат ва футбол ҳақида суҳбатлашишарди. Одатда бундай пайтлар биз, болаларни бу хонага киритишмасди.

Биринчи қаватдаги меҳмонхонада Бобомнинг 1931 йилда қирол Нодиршоҳ билан, овда ўлжа олинган кийик ёнида елкаларида милтиқ, оёқларида қўнжи узун этикда тушган расми, отаонамнинг тўй куни тушган суврати, уларнинг ёнида эса, мен, отам ва Раҳимхон акс этган яна бир сурат осилганди. Негадир бу суратда мен отамнинг эмас, Раҳимхоннинг панжаларидан маҳкам сиқиб турардим. Катта, кенг ошхонамизда эса, қизил ёғочдан ишланган стол, унинг атрофида ўттизтача стул терилган бўлиб, бу ерда отамнинг яқин дўстлари иштирокида турли хил зиёфатлар ўтказиларди.

Катта ойнаванд, сурма эшик ярим доира кўринишидаги айвонга олиб чиқар, у орқали эса, орқа ҳовлига – боғимизга ўтишимиз мумкин эди. Томорқамизнинг бир четида Бобо билан Али ер чопиб, помидор, ялпиз, қалампир ва девор остидаги қатор жўякда маккажўхори экишарди. Биз Ҳасан билан бу жўякни «мажмағил маккажўхори девори» деб атардик.

Боғнинг жанубий қисмида пахсадан тикланган, мўъжазгина кулба қўққайиб турар, унда ота-бола хизматкор Али билан Ҳасан яшашарди. Мен ота ҳовлимда роппа-роса ўн саккиз йил яшаган бўлсам, бу кулбага бир неча мартагина кирган эдим, холос.

Ҳасанларнинг уйида иккита керосин-чироқ, ранги униққан палос, иккита эски тўшак ва девордаги «Аллоҳу акбар» калимаси мунчоқ билан тикилган гиламчадан бошқа кўзга кўринадиган бирор нарса йўқ эди. Бу гиламчани отам Али учун Машҳаддан сотиб олган экан. Уй шу қадар ғарибона, аммо етарли даражада тартибли ва озода эди.

Кун бўйи Ҳасан билан бирга ўйнасак-да, кеч тушиши билан у ўз кулбаси томон, мен эса, ўзимнинг ётоғимга йўл олардик.

Менинг таваллудимдан бир йил ўтиб, шу кулбада 1964 йилнинг қиш чилласида Санобар Ҳасанни дунёга келтирганди. Менинг онам туғруқ пайтида кўп қон йўқотиш натижасида оламдан ўтган. Ҳасан эса, бир ҳафталик чақалоқлигида онасидан айрилган. Йўқ, Санобар ўлмаган, аммо ундан баттарроқ бўлган: саёқ масхарабозлар тўдасига қўшилиб, қочиб кетганди.

Ҳасан онасини умуман тилга олмасди. Худдики, унинг онаси бу ҳаётида умуман бўлмагандек. У онаси ҳақида ўйлармиди, қайтиб келишини истармиди, худди мен умримда бир марта бўлсин кўрмаган онамни соғингандек у ҳам соғинармиди – буни мен ҳеч қачон билолмасам керак.

Кунларнинг бирида Ҳасан билан уйимиз яқинидаги «Зайнаб» кинотеатрига тушмоқчи бўлдик. Энг яқин йўл «Истиқлол» ўрта мактаби ёнидаги казарма ҳудудидан ўтарди. Отам бу йўлдан юришимизга рухсат бермасди. Аммо у ўшанда дўсти Раҳимхон билан Покистонга кетганди.

Биз девор оша сакраб ўтдик. Казарманинг ботқоқ ҳудудида эски танклар панасида аскар ва зобитлар чекиб, қарга ўйнаб ўтиришарди.

Улардан бири бизни, тўғрироғи, Ҳасанни кўриб қолди ва бизга эшиттириб шеригига тўнғилади:

– Анави ҳазорий болани кўряпсанми? Мен унинг онасини танирдим. У билан жуда яқин эдик. Бир куни анави ариқнинг лабида у билан маишат ҳам қилганман. О, шунақа тўлғаниб жонни олардики. О-оҳ, унинг инграшлари!..

Шериклари қаҳ-қаҳ урганча кулиб юборишди.

...Кинозалда сеанс бошланган, Ҳасан эса, ҳиқ-ҳиқ йиғлаб ўтирарди. Мен унинг елкасидан қучиб овутган бўлдим.

– Ҳасан, у сени кимгадир ўхшатди. У бошқа аёлни айтди. Менга ишонавер...

Ҳасаннинг онаси ҳақидаги узун-қулоқ гапларни мен ҳам кўп маротаба эшитганман. Унинг қочиб кетиши ҳеч кимни таажжубга солмаган экан. Фақат кўпчилик покдомон, Қуръонни ёддан биладиган Али нима учун ўзидан 19 ёш кичкина, бунинг устига енгилтак ва ахлоқсиз аёлга уйланганига тушунолмасди.

Бу эр-хотин аслида амакиваччалар бўлиб, оталарининг қистови билан турмуш қуришган, ҳар иккиси ҳазорийлардан бўлиб, шиа мазҳабига эътиқод қилишарди. Санобарнинг мовий кўзлари, қирмизи ёноқлари ҳар қандай эркакнинг хаёлини ўғирларди. Ҳарқалай, шунақа деб эшитганман.

Алининг эса, бир оёғи болаликдан оқсар, юзлари эса, фалаж натижасида худди ҳайкалкидек қотиб қолган, шунинг учун хурсандлиги ё хафалигини фақатгина кўзларидан пайқаш мумкин эди. Ахир кўзларни бежиз кўнгил ойнасига ўхшатишмайди-да! Бу гап айнан Али учун айтилган эди, гўё...

Санобарнинг саллона-мастона юришлари, оппоқ оёқлари ҳар қандай эркакнинг ҳушини ўғирларди. Али эса, қоқшолдан қуриб қолган ўнг оёғини судраб босар, унинг юриши ҳар қандай одамнинг кулгисини қистатарди. Бир кун мен у билан бозорга боргандим: ўшанда унинг орқасидан худди унга монанд қинғир-қийшиқ одимлаб борардим. Гарчи ўнг оёғи унга умуман бўйсун-маса-да, унинг ҳеч қаерга қоқилмасдан, тез-тез, чаққон юриши мўъжизанинг ўзи эди. Мен эса, унга тақлид қиламан деб йўл четидаги ариққа йиқилиб тушишимга сал қолди. Али шунда мен тарафга бир ўтиридию, бир оғиз ҳам гапирмади.

Қўшни болалар унинг фалажланган юзлари ва антиқа юришларидан ўлардек қўрқишар, шунинг учун болалар унинг орқасидан «Бабалу» (алвасти) деб эрмак қилишарди.

Ота-боланинг юзлари барча ҳазорийларга хос япалоқ, бурунлари пачоқ эди. Бу қавм ҳақида билганим шуки, улар ё мўғуллардан, ё хитойлардан тарқалган. Мактаб дарсликларида ҳам улар ҳақида деяри бирор маълумот топиб бўлмасди. Мен бир гал отамнинг хонасидан онамдан қолган, эронлик бир олимнинг китобини варақлаб, ҳазорийлар ҳақида анча-мунча нарсаларни ўқиб қолгандим. Унда ёзилишича, биз мансуб бўлган пуштун халқи ҳазорийларни асрлар давомида ерга уриб, эзиб, хўрлаб келган. Ўн тўққизинчи асрда ҳазорийлар бу зулмларга чидолмай қўзғолон кўтаришади. Аммо, бу исён ақл бовар қилмас шафқатсизлик ила бостирилган экан.

Китобда ёзилишича, пуштунлар ўтмишда ҳазорийларни қулдек ишлатиб, аёлларни чўри қилиб сотишган, уларини ёқиб, туғилиб ўсган

жойларидан қувиб чиқаришган. Бунинг асосий сабабларидан бири пуштунлар сунний, ҳазорийлар эса, шиа мазҳабига эътиқод қилишарди.

Мен илгари бу гаплардан беҳабар эдим, ҳатто отам ҳам айтмаган. Фақат ҳамма уларга паст назар билан қараб, «пачоқбурун», «сичқонхўр», «ҳаммол эшак» сингари таҳқирумуз сўз ва иборалар билан чақиришини билардим. Чунки, қўшни болалар Ҳасанни кўпинча ана шундай чақиришарди.

Бир куни мен бу китобни мактабга олиб бориб, ўқитувчимизга кўрсатганимда, унинг пешонаси тиришган:

– Бу ярамас шиалар фақат итдек хор бўлиб ўлишгагина лойиқдирлар, – дегани ёдимда.

Санобар гарчи эри билан бир уруққа мансуб бўлса-да, Алини кўрарга кўзи йўқ эди. Унга эшиттириб, «ер ютсин сени, сендан кўра, қари эшакка текканим яхши эди», деб қарғаб юраркан.

Кейинги пайтларда одамлар орасида айрим шубҳали гаплар ҳам тарқала бошлаган: эмиш-ки, Санобарнинг отаси Али билан ниманидир яширинча келишиб олган, никоҳ эса, шу келишувнинг бир қисми бўлган холос. Айримларнинг фикрича, у фақат амакисининг номини исноддан сақлаб қолиш учунгина уйланган.

Али хотинининг ҳақоратларини ҳам жимгина эшитар, чунки у ҳеч қачон ҳатто ўзига озор етказганларга ҳам қаттиқ гапирмаганди.

Санобар эри ва битта доянинг қарамоғида ўз гўдагини осонликча дунёга келтирган, худди отаси сингари Ҳасан ҳам она қорнидан беозор бўлиб туғилган, ҳамма гўдак йиғлаб туғил-

са, унинг юзида табассум порлаб турган экан. Шунда ҳам Санобар эрига қарата:

– Мана, сенга ўзингга ўхшаган аҳмоқ бола! – дея иддао қилган, чақалогини ҳатто қўлига ҳам олмаган. – Ол, энди у ҳам сенинг устингдан кулиб юрсин!

Унинг бу гапи доя хотиннинг тилида ҳамма ёққа тарқаб кетган бўлса керак.

Шу тариқа орадан бир ҳафта ўтиб, аёл зим-гойиб бўлган.

Бобо (яъни отам) Ҳасанга бир аввал мени эмизган ҳазорий аёлни энага қилиб ёллаган. Бу аёл бир пайтлар улкан Будда ҳайкали салобат тўкиб турган Бомиён вилоятидан экан.

– У чиройли қўшиқлар куйларди, – дея эсларди Али.

– У қанақа куйларди? – деб сўрардик Ҳасан билан мен, гарчи унинг жавобини олдиндан билсак-да. Биз фақат Алининг ширали овозидан ўша кўҳна қўшиқни эшитишни истардик холос.

Али кўзларини юмганча хиргойи қилишга туншарди:

*Бир баланд тоғ узра чиқдим ногаҳон,
Чорладим Ҳазрат Алини шу замон,
Э, Али, шери худо, шоҳи жаҳон,
Келгилу дилларни этгин шодумон...*

Али қўшиғини тугатиб, бизга бир кўкракдан эмиб катта бўлган одамлар қондош саналишини қайта-қайта уқтирарди.

Ҳа, биз Ҳасан билан эмикдош ака-ука бўлган эканмиз. Биз Ҳасан билан бир онани эмганмиз,

бир ўтлоққа бирга қадам қўйганмиз. Мен биринчи бўлиб «бобо» деган сўзни айтдим, у эса «Амир», яъни менинг отимни айтиб тили чиққан...

Энди, орадан 26 йил аввалги мозийга, 1975 йилнинг қиш кунларига қайтиб, назар солиб, шу илк сўзлар бизнинг тақдиримизни ҳам белгилаганига амин бўламан.

* * *

Айтишларича, отам Белужистонда Ҳимолай айиғини ўз қўллари билан бўғиб ўлдирган экан. Агар бу гапни бошқа биров ҳақида айтишганда, ўла қолсам, ишонмасдим. Ахир биз афғонлар лоф билан гапиришни ёқтирамиз ва бу бизнинг умуммиллий қусуримизга айланган.

Лекин ҳамма бу гапга ишонарди. Чунки, отамнинг елкасидаги учта тиртиқ ҳам шундан далолат берарди. Мен жуда кўп бу даҳшатли олишув саҳнасини кўз олдимга келтирганман: лекин бу шиддатли курашда отам қайси томонда-ю, айиқ қаердалигини ажратолмай қолардим.

Хуллас, бу ростми, ёлғонми билмадим, лекин Бобо чиндан ҳам баланд бўйли, алпқоматли, паҳлавон, чўрткесар одам эди.

Шу боис, дўсти Раҳимхон уни Тўфон-оға деб атарди. Бир гал у менга «отанг шу қадар қудратлики, ҳатто шайтонни ҳам олдида тиз чўктира олади», дерди. Отам ўзининг икки метрга яқин бўйи, кенг елкалари билан тумонат одам орасига кириб қоладиган бўлса, ҳамма худди тепасида кунгабоқар тургандек отамга ўгирилиб қарарди.

Отам ҳатто уйқусида ҳам ўзининг кимлигини билдириб турарди. Гарчи отамнинг хонаси би-

лан менинг ётоғимни девор ажратиб турса-да, унинг тунги хуррагидан қулоғим том битай дерди. Кўпинча ухлолмасдан, қулоғимга пахта тикар, бошимга кўрпа тортар, аммо бу қудратли овоз бари бир мени топиб оларди. Билмадим. Онам бечора қандай чидади экан бу хурракка?

Отам 60-йилларнинг охирида етимлар учун бино қуриб берди. Раҳимхоннинг айтишича, гарчи умрида қурилиш билан шуғуланмаган бўлса-да, бинонинг лойиҳасини отамнинг ўзи чизиб берган экан. Кўпчилик бунинг учун алоҳида меъмор ёллаш кераклигини айтса-да, отам бу ишни батамом ўз зиммасига олган, ҳаммани лол қолдириб, бинойидек лойиҳани бир ўзи тайёрлаган, бинонинг то пойдеворидан пардоз-андозигача барча харажатларни ўз чўнтагидан тўлаган экан.

Отам кўпинча бўш пайтларида мен билан Ҳасанни Кобул ташқарисидаги Қарға кўли соҳилига саёҳатга олиб борарди. Нимагадир бунақа пайтларда Ҳасаннинг биз билан боришига файирлигим келарди. «Ҳасан ичбуруғ бўп қопти, у боролмайди», дея баҳона қилардим. Бечора Ҳасан ҳам индамай бош ирғаб менинг гапимни маъқуларди.

Баъзида учовлашиб кўлга борганимизда Ҳасан билан кўлга тош улоқтириш ўйнардик. Ҳасан отган тош сув сатҳида етти-саккиз марта сакраб, кейин чўкиб кетар, меники эса, беш мартадан ошмасди. Буни кўриб, отамнинг чиройи очилар, Ҳасаннинг елкасини қоқиб, ҳатто қучиб қўяр, буни кўриб, менинг ичим ёниб кетарди...

Етимлар уйининг очилиши катта маросимга айланиб кетганди. Отам унинг очилишида ҳам-

манинг олдига чиқиб, маъруза қилганди. Ўшанда унинг зангори костюми, қорақўл телпаги ўзига жуда ярашиб турарди. Ўша пайт кучли шамолатуриб, отамнинг бошидаги телпакни учирмоқчи бўлган, у телпагини ечиб менга тутқазган, ўзи эса «ўйлайманки, бу бинонинг пойдевори менинг бошимдаги бўрк сингари омонат эмас», деб ҳазиллашган, ҳаммани кулдирганди.

Ўшанда мен отамнинг ёнида турганча ич-ичимда алланечук ғурурланиб, тўлқинланиб кетганман. Одамлар отамнинг ёнимга келиб, унинг қўлини олиб табриклашар, шу қаторда мен билан ҳам қўл бериш сўрашишарди.

Отам ҳар кимга ҳам ишонавермасди. Раҳимхон унинг энг яқин дўсти ва ҳамкори эди. Улар гилам экспорти бўйича ширкат тузишган, бир-галикда очган дорихона ва ресторанлари ҳам бор эди. Раҳимхон нимагадир ҳалигача уйланмаган эди.

Отам онамни ёқтириб уйланган эди. Онамнинг исми София Акрамий бўлиб, у Кобулнинг энг гўзал қизларидан бири экан, университетда талабаларга форс мумтоз адабиётидан сабоқ бераркан. Онамнинг томирида қироллар қони оқаркан, шу боис, отам уни дўсту душманнинг олдида эркалаб, «менинг маликам» деб атар, онам ҳам бу унвонга ҳар тарафлама муносиб экан.

Онамдан менга бой кутубхона мерос бўлиб қолганди.

Отам атрофидаги ҳамма нарса ўзи истагандек бўлишини истар, шунга ҳаракат қиларди. Лекин негадир у мени ўзгартиролмас, бундан чамаси асабийлашиб юрарди. Отам бутун дунёни оқ ва қора рангларда кўрар, нима оқу нима

қоралигини эса, фақат ўз дунёқараши орқали ҳал этарди. Бу эса, инсонда ҳам меҳр, ҳам кўрқув, ҳатто нафрат ҳам уйғотарди.

Бешинчи синфда ислом дарслари ўтилади бошлади. Юзидан нур ёғилиб турадиган, миқти чол бизга шариат аҳкомларини, иймон сабоқлари, намоз, рўза, закот, ҳаж арконларини ўргата бошлади. У бизга Қуръон сураларини қироат билан ўқишни ўргатар, ҳалол ва ҳаромни фарқлашни уқтирарди. Унинг айтишича, маст қилувчи ичимликларни ичиш офир гуноҳ бўлиб, Қиёматда қаттиқ сўроқ қилинаркан.

Бироқ ўша пайтларда Кобулда ичувчилар жуда кўп учрар, ҳеч кимни ичгани учун одамларнинг кўз ўнгида савалашмасди.

Бобо диний расму ойинларга ҳам истеҳзо билан қарар, ичиш, чекишдан қайтмасди. Мен мактабда муаллимларимдан эшитган маърузаларни эслатиб, ичиш ва чекиш Худога хуш келмаслигини айтсам, отам мийиғида кулиб, «э болам, Худонинг мендан бошқа ишиям кўп», деб қўя қоларди.

– Дунёда битта офир гуноҳ бор, – дерди отам. – Бу ўғирлик. У барча гуноҳларнинг отасидир. Қотил ҳаётингни ўғирлайди. Аёллардан эрини, болалардан отасини тортиб олади. Ёлғон бошқаларнинг ишончини ўғирлайди. Қаллоб адолатни ўғирлайди. Тушуняпсанми? Ҳаммасининг замирида ўғирлик ётади.

Отамни тушунардим. У беш ёшга тўлганида, бобомнинг уйига ўғри тушган ва уни бўғизлаб кетган. Тез орада ўғрини тутишган ва бомдод намозига икки соат қолганда уни қайрағоч шохига осиб ўлдиришган. Шунинг учун отам ўғри-

ларни ҳаммадан баттар ёмон кўраркан. Буни менга Раҳимхон айтиб берганди.

Мен ҳар доим отамнинг менга нисбатан аллақандай совуққонлигини сезардим. Гоҳида у бегоналарнинг боласи учун ҳашаматли бино қуриб, менга – ўз боласига етарлича меҳр беролмаётганидан ўкинар, ич-ичимдан отамнинг пулига қурилган етимхонада ялло қилиб яшаётган чурвақаларни ёмон кўриб кетардим.

Балким мен уни севимли хотинидан жудо қилганим учун унча ёқтирмас?

Мен болалигимдан адабиётга қизиқардим. Мактабдаги баҳру-байт мусобақаларида кўпинча голиб чиқар, шу боис, синфдошларим бундай баҳсларда мен билан битта гуруҳда ўйнашни истардилар. Мен Умар Хайём, Ҳофиз, Румийнинг жуда кўп шеърларини ёддан билардим.

Ҳатто бир гал мен бутун синфни баҳру-байтга чорлаб, ҳаммани мот қилгандим. Бироқ, уйга бориб, хурсандчилигимни отам билан баҳам кўрмоқчи бўлганимда, Бобо «яхши», дея лоқайдгина қўл силтаб қўя қолганди.

Гарчи онамдан жуда кўп китоб қолган бўлса-да, топган пулимни китоб сотиб олишга сарфлардим.

Албатта адабиёт муаллимасининг эри бўлиш бошқа масала. Лекин, отам ўғлининг ҳам боши билан китобга шўнғиб, шеърхонликка муккасидан кетишини орзу қилмагани аниқ.

Сезардим, отам менинг шоиртабиат йигит эмас, балки мард, жасур, кучли эркак бўлишимни истарди.

1970 йилда бўлиб ўтган футбол бўйича жаҳон чемпионатини уйдан силжимай, Эрон телеви-

дениеси орқали (у пайтда Афғонистонда телевидение очилмаганди) ҳамма ишни четга суриб томоша қилганди.

Отам менда ҳам футболга қизиқиш уйғотишга уриниб кўрди. Қайсидир жамоага бориб ёздириб келди. Майдонда чилчўпдек оёқларим билан югурарканман, тўпга етолмас, ўйин туғаши билан шаталоқ отганча уйга югурардим. Жамоа сафида рақиб дарвозасига бирорта гол уриш тугул, ҳатто тўпни керакли ҳужумга ошириб беришни ҳам уддалолмаганимдан сўнг, гуруҳдагилар мен билан қизиқмай қўйишди.

Отам шунда ҳам бўш келмади. Мендан лоақал футбол ишқибози чиқишига умид қилиб, ўзи билан томошага олиб борди. Мен отамнинг эътиборини қозониш учун ёлғондакам ўзимни футбол фанатидек кўрсатишга уриниб кўрдим: кобуликлар Қандаҳор жамоаси дарвозасига тўп киритганида отамга қўшилиб олқишладим, бизнинг дарвозага пенальти белгилаган судьяни юзлаб ишқибозларга қўшилиб, сўкишга уриндим. Аммо, отам мендаги сохталик, зўрма-зўракиликни англаб етдим, футбол ҳақида мен билан гаплашишни ҳам йиғиштирди.

Кунларнинг бирида отам мени кўпқари мусобақасига олиб борди. Кўпқари мусобақалари у пайтларда Кобулда тез-тез ўтказиб турилар, катта майдонда чавандозлар улоқни бошқалардан аввал қўлга киритиб, маррага етказишга ошиқар, минглаб ишқибозлар майдон четида жамланганча чавандозларни олқишлашарди. Ўшанда бир чавандоз отдан йиқилиб, отларнинг оёғи остида пийпаланиб кетганида, қўрққанимдан йиғлаб юборганман. Талотўпда худди латта қўғирчоқ-

дек янчилиб кетган чавандознинг қонга беланган гавдаси ҳалигача кўз олдидан кетмайди.

Ўшанда йўлма-йўл ҳиқиллаб келдим. Отам машинасини ҳайдаб бораркан, ўзича норозилик билан сўкинарди.

Шу куни кечки пайт ётоғимга кирарканман, отамнинг Раҳимхон билан қилаётган мунозараси қулоғимга чалинди:

– Нима қипти, тўрт мучаси соғ, ҳавас қилса арзигулик ўғил!

– Лекин, китобга ўралашиб, қизмижоз бўлиб катта бўлаётганидан хавотирдаман. Мен бунақамасдим. Ерга урса, осмонга сапчирдим.

– Ҳа, энди бола-да!

– Биласанми, баъзан кўчада болалар билан ўйнашини кузатиб ўтираман. Болалар уни мазах қилишади, турткилашади. Қўлидаги ўйинчоқларини тортиб олишади. У эса, индамай ўтираверади.

– Сал мулойимроқ йигит бўлса нима қипти?

– Йўқ, унда йигитларга хос нимадир етишмайди. Кеча деразадан кузатиб турсам, болалар уни урмоқчи бўлишди. Ҳасан келиб, ҳаммасини ҳайдаворди. Уйга келгач, «унинг юзига нима қилди?» деб сўрасам, «йиқилиб тушди» дейди. Қара-я! Биласанми, хотиним уни кўз ўнгимда туғмаганида, бу бола менинг пушти камаримдан бўлганига умуман ишонмасдим. Ҳасан бошқача! Унга ҳавас қилса арзийди. Раҳим, биласанми, мен унинг ёшида умуман бошқача эдим. Амирга нимадир етишмайди.

Эртаси куни нонушта пайти Ҳасан мендан нима учун хафароқ эканимни сўради. Мен эса, ўзимни босолмай ўшқирдим:

– Ўчир овозингни!

Зоҳиршоҳ тахтга ўтирган, отам туғилган 1933 йилда Кобулда икки бойвачча маст ҳолатда машинасини ўқдек учириб кетаётиб, эр-хотин ҳазорийни уриб кетади. Улар ҳалок бўлишади. Беш яшар боласи етим қолади.

Бобом судья бўлган. Айбдорларнинг икковини ҳам Қандаҳорга мажбурий ҳарбий хизматга жўнаттиради. Улар кибор хонадондан бўлгани, жабрдийдалар эса, бечора ҳазорийлардан бўлгани учун бундан қаттиқроқ жазо беролмасди.

Марҳумларнинг етим қолган боласини уйга олиб келади. Шу тариқа Бобо Али билан бирга катта бўлишади. Худди мен билан Ҳасанга ўхшаб.

Али Бобога ҳаддан ортиқ содиқ бўлса-да, уни отам бирор марта дўстим деб атамаган. Мен ҳам негадир Ҳасанни ўзимга дўст деб билмасдим. Уни ўзимдан пастроқ кўрардим

Бироқ, болалигимдан Ҳасандан бошқа яқинроқ кишим йўқ эди. Қиш келди дегунча варрак учиришдан бўшамасдик. Унинг қиртишланган боши, шалпанг қулоқлари, қилтириқ гавдаси, касаллик туфайли очилиб қолган лабларидаги доимий табассум мен учун бутун Афғонистоннинг тимсоли бўлиб туюлади.

Дарслар бошланиши билан мен эринчоқлашиб борардим. Эрталаб, аранг кўз очган пайтимда, Ҳасан отаси билан намоз ўқиб, мен учун нонушта ҳам тайёрлаб қўйган бўларди. Нонуштадан сўнг отам мени «форд-мустанг» машинасига ўтқазиб мактабга олиб борарди. Ҳасан эса, отаси билан уй ишларига шўнғиб кетарди.

Мактабдан қайтишим билан уйимиз ортидаги тепаликка чиқиб, Ҳасан билан китобхонлик қилардик. Тепаликнинг бир четида эски қабристон бўлиб, унинг дарвозаси олдида бир туп анор ўсарди. Унинг танасига бир пайтлар паким билан «Амир ва Ҳасан – Кобулнинг ҳукмдорлари» дея ўйиб ёзиб қўйгандим. Тўғри, Ҳасан кўплаб ҳазорийлар сингари саводсиз эди. Тўғри-да, хизматкорларга саводхонликнинг нима кераги бор?

Ҳасан жуда зийрак бола эди. Эҳтимол, у мактабга борганида, мендан ҳам аълочи бўлармиди? Баъзида мен унга топишмоқлар ўқиб берсам, у бир зумда жавобини топиб айтарди. Бу менинг гашимни келтира бошлади ва бора-бора умуман топишмоқ айтмай қўйдим.

Лекин мен китоб ўқиб берсам, у қулоқ қоқмай эшитар, у ўзи англаб етган сирли дунёга кириш учун қанчалик муштоқ ва ташна эканини кўзларидан билиб турардим. У айрим китобий сўзларнинг маъносини тушунмас, мендан сўраганида ич-ичимдан ундан кўра билимдонроқ эканимни англаб, қувониб кетардим. У баъзан шундай оддий саволлар берардики, кулгидан ўзимни аранг тутиб қолардим.

– Амир оға, телба дегани нима?

– Бу ҳалиги ақли, одобли, тиришқоқ, билимли деган маънони беради.

– Ҳа, шунақами?

– Истасанг, мен сени телба деб чақираман. Бўладими?

– Эй, қўйсанг-чи, одамни уялтирма!

«Шоҳнома» ҳар иккимизнинг энг сеvimли китобимиз эди. Ҳасанга бир гал Зол ва Рустам қиссасини ўқиб берганим эсимда. Бу мисралар ҳам-ҳамон эсимдан чиқмайди:

*Бу ҳашмат аро Рустами доругир,
Магар чиқти бозор аро ул далер.
Улус кўргач, ул нахли зебосини,
Кичик ёшда бозуи балосини,
Шукуҳи солиб ерни бағрига чок,
Лаби согаридин бўлуб маст ток.
Тушуб духтари разга кайфияти,
Лабин ўлмакига тилаб нияти.
Қади сарв, бозуси аммо қавий,
Фалак паҳлавонин қилур мултавий.
Тани тоғ, тоғ узра тоғ бош анга,
Агар тутса туфроғ ўлуб тош анга.
Боқиб халқ бир-бирга ҳайрат қарин,
Дер эрди: – Бу қаддинга минг офарин!
Бу аснода икки пиёда магар,
Таҳамтан била бўлдилар ҳамсафар.
Хабарсиз магар Зол эълomidин,
Сўз айтмиш магар Какни пайгоmidин.
Кўруб бўйла бозуи пайвастини,
Шукуҳи қавий, қомату бастини,
Дуосида тилни санохон этиб,
Тамошо ҳамул сунъи яздон этиб...¹*

Ҳасанга эса, Рустам ва унинг ўғли Суҳроб қис-
саси жуда ёқар, бу саргузаштни у қайта-қайта
эшитишни истарди.

– Амир оға, илтимос, яна бир марта ўқиб бер,
– дерди у кўзларида ёш билан. – Шунақа таъ-
сирчан ўқийсанки...

Мен эса ҳеч тушунмасдим: у кимга йиғла-
япти ўзи? Беихтиёр ўзи билмаган ҳолда ўғли-
ни ўлдириб қўйиб, бошига тупроқ сочаётган

---

¹ Очилдимурод Мирий (1830 – 1899) таржимасидан фойда-
ланилди. (Тарж.)

Рустамгами ё ўлими олдидан отасини таниб қолган Сухробгами? Мен бу қиссада ҳеч бир фожиа кўрмасдим. Назаримда, ҳамма оталар ўз ўғлини ёмон кўрадигандек эди.

Гоҳида мен Ҳасанни шунчаки эрмак қилиш учун исталган китобни очардим-да, хаёлимга келган воқеаларни китобий тилда, саҳифалардан кўз узмаган ҳолда «ўқиб» берар, Ҳасан эса, нафасини ичига ютганча, мени тинглар, кейин эса, қувончдан кўзлари чарақлаб кетарди:

– Жуда ажойиб ҳикоя экан, Ҳасан оға, бу нақасини умримда эшитмагандим.

Мен эса, йўл-йўлакай ўзимдан қониқиб борардим. Қаранг-а, мен ичимдан тўқиган нарсалар билан ҳам ўқувчиларнинг эътиборини тортса бўларкан-ку!

Эсимда, кунларнинг бирида мен ўзимнинг илк ҳикоямни ёздим. Атиги ярим соатда. У бир камбағал одам ҳақида эди. У фақир яшаса-да, жуда қувноқ одам эди. Камдан-кам кўз ёш тўкарди. Кунларнинг бирида унинг қўлига сеҳрли қадаҳ тушиб қолади. Агар унинг ичига кўз ёши томса қимматбаҳо дур-жавоҳирларга айланарди. Қадаҳнинг хусусиятини англаган ҳалиги одам энди фақат йиғлашга асос қидира бошлайди. Ҳикоя шундай манзара билан тугайди. Ҳали одам кўз ёш тўкиб ўтирибди. Қадаҳдан эса, дур-гавҳарлар тошиб чиқмоқда. Қўлида қонли пичоқ, оёғи остида эса, хотинининг чавақланган мурдаси...

Мен ҳикояни тугатиб бўлишим билан отамнинг хужрасига югурдим. У Раҳимхон билан бирга тамаки чекиб ўтирарди. Отамга ҳикоя ёзганимни айтиб, икки варақни унга тутқаздим.

Отам кулиб қоғозларга бир қур кўз ташлади ва қайтариб берди.

– Яхши қилибсан!

Нимадир бўғзимга қадалди. Чиқиб кетмоқчи эдим, Раҳимхон қўлэзмамни олиб қолди.

– Амиржон, менга ташлаб кет, жон деб ўқиб чиқаман!

Бобо наҳотки шу Раҳимхончалик бўлолмаса? Ўз отам камдан-кам ҳоллардагина исмига «жон» қўшиб чақиради.

Хонамга кириб, тўйгунча йиғладим. Томиримни кесиб, унда оқаётган отамнинг қонини вужудимни сиқиб чиқаргим келди. Бир пайт қарасам, кимдир елкамни оҳиста туртяпти. Қарасам, Раҳимхон:

– Табриклайман, – деди пешонамдан ўпиб. – Зўр чиқибди. Бўшашма! Сендан умидим катта!

Раҳимхоннинг бу илиқ сўзларидан эриб кетаёздим. Эртаси кунни ҳикоямни Ҳасанга ҳам ўқиб бердим.

– Ўзинг ёздингми? – Ҳасаннинг қорачиқларида ҳайрат ва қувонч балқиди. Мен камтаринлик билан бош ирғадим.

– Мошоолло, Амир-оға! Қойил!

– Сенга ростдан ҳам ёқдимми?

– Ёқди, Амир оға! Сен ҳали катта ёзувчи бўласан! Сенинг асарларингни бутун дунё севиб ўқийди. Фақат, битта нарсани сўрасам майлими?

– Сўрайвер!

– Бояги одам нимага хотинини ўлдирди? Кўзидан ёш чиқиши учунми?

Мен бош ирғадим. У эса ҳайратланишда давом этиб, деди:

– Одам ўлиши шарт эмас-ку! Ҳалиги одам пиёз тўғрасаям бўларди-ку!

Мени чақмоқ ургандек бўлди. Нега шу фикр менинг миямга келмади. Демак, ёзганларим бир пулга қиммат экан-да! Ҳа, Ҳасан менинг биринчи танқидчим ва адабиётдаги биринчи устозим бўлди.

– Биласанми, – энди гап бошлаганимда, нимадир гумбурлаб кетди. Шу сониядан менинг Ватаним Афғонистон тамомила ўзгарган эди

* * *

Ер ларзага келганди. Автоматларнинг тариллаши эшитилди. Биз меҳмонхонадан югуриб чиқдик. Али оқсоқланганча, бизни вестибюлда қарши олди.

– Дада, нима бўляпти? – сўради Ҳасан отасининг пинжигга тиқилиб. Али иккимизни ҳам бағрига босди.

Кўчаларда тартибсиз отишмалар бошланганди.

– Қўрқманглар, болаларим, ўрдак овлашяпти, – бизни тинчлантирди Али.

Кўчаларда одамларнинг бақир-чақири яққол эшитилиб турарди. Одамлар тунги либосда кўчаларга югуриб чиқишган, уларнинг мудроқ юзларида саросима аксланарди.

Биз бир-биримизнинг пинжимизга кирганча тонг оттирдик. Кўп ўтмай отишмалар ҳам тинди. Бундай нотинчлик биз учун янгилик эди. У пайтлар афғон болалари отишма, қўрқув, таҳлика нималигини билишмасди.

Отам тунда Раҳимхон билан чиқиб кетган экан. Эрталаб ҳовлида унинг машинаси кўринди. Қарасам, отамнинг ранг-қути ўчган, бир аҳволда. Мен уни бу қиёфада ҳечам кўрмагандим.

– Амир! Ҳасан! – деди у қулочини кенг очиб.
– Ҳамма йўллар ёпилган. Телефонлар узилган экан. Сизлардан жуда хавотир олдим...

У ҳар иккимизни бағрига босди. Ўшанда шу қадар бахтли эдимки, ҳатто тунда юз берган кўнгилсизликлар учун ҳам беҳисоб шукур айтишга тайёр эдим.

Тунда ҳеч қандай ўрдак ови бўлмаганини кейинроқ билдик. 1973 йилнинг 17 июль куни Зоҳиршоҳнинг Италияда сафарга кетганидан фойдаланган амакиваччаси Довудхон давлат тўнтаришини амалга оширган, мамлакатда монархия йўқ қилинган эди.

...Эртаси куни Ҳасан билан Бобонинг хонасига кирдим. У Раҳимхон билан қора чой ҳўплаб, Кобул радиосини тинглашарди.

– Амир оға, – қулоғимга шивирлади Ҳасан. – Республика дегани нима?

Мен елкамни қисаман:

– Қаёқдан билай?

– Амир оға? – яна қўлимдан туртди Ҳасан.

– Нима дейсан?

– «Республика» дегани мен билан отамни кўчага чиқариб ҳайдаш дегани эмасмикин?

– Унақа бўлмаса керак, – деб шивирладим унга жавобан.

Ҳасан бир оз ўйланиб қолди:

– Амир оға?

– Оббо...

– Отам билан мени кўчага ҳайдаб чиқарингизни хоҳламайман.

Беихтиёр жилмайдим:

– Э, фирт жиннисан-а. Ким сизларни ҳайдапти?

– Амир ога!

– Ҳа?

– Юр, ўзимизнинг дарахтимизга чиқайлик.

Ҳа, Ҳасан қандай пайтда нима гап айтишни, мавзуни қандай ўзгартиришни яхши биларди. Радиодаги гап-сўзлар ўзимнинг ҳам жонимга текканди. Мана, у ўзининг лаш-душларини олиш учун кулбасига кетди. Мен эса китоб олгани ётоғимга кирдим. Кейин опхонага кириб, чўнтагимни тўлдириб ёнғоқ солдим. Ҳасан мени ҳовлида кутиб турарди. Асосий дарвоза орқали чиқиб, тепаликка қараб йўл олдик.

Турнақатор саф тортган ҳовлиларни ортда қолдириб, тор кўчадан югуриб борарканмиз, дафъатан Ҳасаннинг елкасига чақалоқнинг муштидек тош келиб тегди. Орқамга қарадим, биз томонга келаётган Асеф ҳамда унинг икки ошнаси Вали ва Кармални кўриб, дамим ичимга тушди.

Асеф отамнинг яқин дўсти, фуқаро авиацияси учувчиси Маҳмуднинг ўғли эди. Улар биздан бир маҳалла нарида, баланд деворларидан пальма шохлари кўриниб турадиган ҳашаматли уйда турарди. Кўлидан ялтироқ кастет (юпқа металдан ясалган мушглашув қуроли) тушмайдиган бу бола Вазирободда отнинг қашқасидай танилган эди. Немис онадан туғилган, мовийкўз, малласоч бу бола баланд бўйи, ўта бераҳмлиги билан ажралиб турарди. Унинг гапига кирмаган бола борки, кастетнинг зарбидан бенасиб қолмасди.

Асеф қандайдир бир болани то ҳушидан кетганча кастет билан дўппослаганини ўзим кўрганман. Уни орқаваротдан «гушхўр» (қулоқхўр) деб ҳам чақиришарди. Варраklar мусобақаси-

да бир бола Асефни мағлуб этгани учун, унинг қулоғини тишлаб узиб олганди. Алини «Бабалу, филай эшак, япалоқбурун» деб, ҳақорат қилиб қочадиган болаларнинг энг ашаддийси ҳам Асеф эди.

Мана, у қўлини чўнтагига тиқиб, биз тарафга одимлаб келяпти. Ҳасан негадир ўзини менинг панамга олди.

– Салом, такалар! – бу унинг энг юмшоқ мурожаати эди. Учови ҳам бизга яқинлашди.

Одатда, Бободан қўрққани учун Асеф менга унча тегинмасди. У тўғри келиб, Ҳасаннинг тумшуғидан тутиб, ўзига қаратди.

– Эй, япалоқбурун, Бабалу яхши юрибдими? – Ҳасан индамади. Фақат бир қадам тисарилди.

– Янгиликни эшитдингларми, болалар, – сўради у тишларини гижирлатиб. – Энди шоҳ йўқ. Яшасин, Довудхон. Айтганча, биласанми Амир, у отамнинг таниши бўлади.

– Мениям, – дедим ўзим нима деётганимнинг фарқига бормай. «Мениям», Асеф лунжини қийшайтириб, мени масхара қилди. Шериклари унга қўшилиб хахолади. Эҳ, қанийди, Бобо ёнимда бўлганида эди.

– Агар Довудхон бизникига кеп қолса, мен у билан юзма-юз эркакчасига гаплашаман, – қариллади Асеф. – Гитлердай бўлиш керак! Ундан ўрнак олинг, дейман!

Ундан нафратланиб кетдим. Гитлердек қонхўрни мақтаб турган одамдан яна нимани кутиш мумкин?

– Отам Гитлер аҳмоқ, у кўп одамларни қирворган, деганди, – мен ўз овозимни аранг танидим.

Нималар деяпман? Жим турсам бўларди-ку!
Асеф пихиллаб кулди:

– Онам ҳам шунақа деганди. У немис, балки унга шунақа туюлгандир? Лекин мен бу фикрга қўшилмайман. Ҳақиқатни биздан яширишади.

– Ким яширяпти? Тупурдим сенинг ҳақиқатингга!

Лекин тилимни тиймасам қийин бўлади. Отам ҳозир ёнимдамас-да!

– Сенга битта китоб бераман, – қўлини белига тиради Асеф. – Бунақасини мактабда ўқитишмайди. Ўша китобни ўқиб, кўзим очилди. Энди менинг ўз қарашларим бор. Янги президент билан кўришиб қолсам, унга ҳаммасини айтаман. Гитлер улгурмаган бўлса, биз улгураимиз.

Асефнинг мовий кўзлари Ҳасанда тўхтади:

– Афғонистон – пуштунлар юрти. Манави пачоқбурунлар эса, мамлакатимизга умуман ярашмайди. Буларни йўқотиш керак, дейман Довудхонга!

«Довудхон аҳмоқ экан-да, сен мишиқи билан пачакилашиб ўтирса!»

– Мен Довудхонга «иркит ҳазорийларни йўқотишга шоҳнинг журъати етмаганди, сиз бунга қодирсиз» дейман!

– Бизнинг йўлимизни тўсма, – дедим овозим титраб. – Биз сенга тегмаймиз.

– Ростданми? – Асеф яна мазаммат қилди ва чўнтагидан ҳаммада даҳшат уйғотувчи ўша машъум, ярқироқ кастетини чиқарди. – Жа, тегасан-да! Айниқса, манави ҳазорий билан ён-ма-ён юришинг ёмонам гашимга тегади. Сен бу билан қандай қилиб ўйнайсан? Шу бола сенинг дўстинг бўлдимми?

– У менинг дўстим эмас, хизматкорим!

Наҳотки мен шу гапни айтдим? Ахир Ҳасан менга дўстдан ҳам, укадан ҳам яқин эди-ку! Фақат отамнинг дўстлари уйга болалари билан келганда, Ҳасанни ўйинга қўшмас, ҳеч ким йўғида у билан ўйнардим.

Асеф кастетини бармоғида айлантирди:

– Агар ҳазорийларнинг бошини силайдиган сен ва сенинг отангдек аҳмоқлар бўлмаганида, биз бу сичқонхўрлардан аллақачон қутулган бўлардик. Буларни ота-боболарининг майити чириб ётган Ҳазоражот тупроғига ҳайдавориш керак. Сен, Амир, Афғонистонга иснод келтиряпсан.

Мен қўрқа-писа унга қарадим. Унинг нияти жиддий эди. Мана, муштини дўлайтирди. Ҳозир қаншаримни ёрса керак.

Ҳасан зудлик билан эгилиб, ердан нимадир олди. Вали ва Камоллар ҳам дафъатан ортга тисарилишди. Ҳасан доим ўзи билан олиб юрадиган рогаткасига ёнғоқдек тош жойлаб, Асефнинг пешонасини мўлжалга олиб турарди.

– Бизни тинч қўй, оға, – деди Ҳасан майин оҳангда. У ҳатто ҳозир ҳам Асефга ҳурмат билан муружаат қилаётганди.

– Рогаткани ташла, ҳароми ҳазорий! Кўрмаяпсанми, биз уч кишимиз! Сенлар эса, иккита!

– Лекин, орамиздан фақат бир кишида рогатка бор! Яхшиси, туёғингни шиқиллат! Бўлмаса, энди одамлар сени «Асеф қулоқхўр» эмас, Асеф биркўз деб чақирадиган бўлишади. Тош чап кўзингни косасидан чиқаради.

Ҳамма жим эди. Асеф эса, тошга эмас, Ҳасаннинг кўзларига қараб турарди. Ниҳоят, мушт бўлиб тугилган қўлини ёзиб юборди:

– Ўв, ҳазорий, мен сабрли одамман. Бугунги воқеанинг давоми ҳам бўлади. Сен эса, Амир, бугунги воқеани эсингдан чиқарма! Сенинг мана итваччанг жуда катта хато қилди.

Кейин уларнинг учовиси ҳам ғойиб бўлди. Ҳасан титроқ қўллари билан рогаткасини липасига қистирди.

...Тўнтаришдан кейин ҳам, Кобулда деярли ўзгариш бўлмади. Ҳаёт ўз оқимида давом этарди. 1974 йилнинг қишида ҳовлида Али билан қордан уйча ясаб ўтирардик. Шу пайт отам Ҳасанни чақириб қолди. Ўша куни Ҳасаннинг туғилган куни экани эсимдан чиқай дебди. Отам ҳар йили Ҳасаннинг ҳам, менинг ҳам туғилган кунимизда бизга бирор совға берарди.

Бу гал Ҳасан учун қандай совға ҳозирлагани кейинроқ маълум бўлди.

Бобонинг ёнида саватдек салла ўраган ҳинд дўхтир ўтирарди. У пластик операциялар жарроҳи экан. Отам Ҳасаннинг туғилганидан бери кўтарилиб турадиган юқори лабини операция қилиш учун Деҳлидан жарроҳ чақирибди.

Пластик жарроҳлик нима эканини ҳали билмасдик. Доктор Кумар инсон юзидаги нуқсонларни операция йўли билан даволаркан. Бу Ҳасан учун чиндан-да кутилмаган совға эди.

Операция муваффақиятли ўтди. Қишга бориб, унинг ўрни ҳам билинмай кетди. Лабидаги нуқсон сабаб унинг қиёфаси ҳар доим кулиб турарди. Операциядан сўнг бирор мартаба унинг лабида табассум кўрмадим...

...Қиш.

Биринчи қор ёққан тонгда мен ҳаммадан илгари уйғонар, совқотган қўлларимни куҳ-куҳлаб ётоқ кийимим билан ҳовлига чиқардим. Ҳовлимиз, томларимиз, отамнинг машинаси, ҳамма-ҳаммаси қорнинг оппоқ, қалин кўрпаси остида бўларди. Бошим остида мусаффо осмон, қорнинг оқлигидан кўз қамашди. Мен қорни ҳовучлаганча оғзимга солардим. Сокинликни фақат қарғаларнинг қағиллаши бузиб турарди. Оёқяланг зиналардан пастга тушиб, Ҳасанни чақирардим.

Кобуллик болалар қишни интиқлик билан кутарди. Айниқса уйингда шинамгина чўян печка қурилган бўлса! Хурсандчиликка яна бир сабаб совуқ кунлари болаларга таътил бериларди. Каср сонлар-у Болгариянинг пойтахти ҳақидаги саволларни вақтинча бўлса-да унутамиз. Уч ой печканинг ёнида Ҳасан билан маза қилиб қарта ўйнаймиз, сешанба кунлари «Кинопарк»да бепул кўрсатиладиган фильмларни кўргани борамиз, ҳовлида қорбобо ясаймиз, тушлиқда маза қилиб шолғом ва гуруч қўшиб пиширилган курма еймиз.

Яна қиш афғон болалари учун варрак учирини мавсуми саналади. Варрак ерга тушиши билан унинг ортидан чопардик. Биринчи бўлиб ким етиб келса, варрак ўшаники бўларди.

Отам ҳам варракбозликка қизиқарди. Бу эса, бизни бир мунча яқинлаштирарди. Ҳар йили қишда Кобудда туманлар бўйича варраклар мусобақаси ўтказиларди.

Бироқ қиш пайтида баъзи бошоғриқ машғулотлар ҳам бўлиб турарди. Мактабларда дарс-

ларни чуқур ўзлаштириш учун қўшимча машғулотлар ҳам ўтказиб турилар, айрим ота-оналар ўз болаларини ана шу машғулотларга ёздиришарди. Хайрият, менинг отам бундай тоифага кирмасди.

Биз билан тўғрима-тўғри уйда яшайдиган докторнинг тутқаноқ ўғли Аҳмад (Асефнинг ожиз қурбонларидан бири) ана шу машғулотларга қатнайдиган болаларнинг биттаси эди. Эрталаб мен уларнинг ҳазорий хизматкорлари машинанинг йўлини очиш учун қор курашини, ота-бола уйдан қоп-қора «Опел»да чиқиб, мактабга йўл олишини жимгина кузатиб ўтирар, кейин яна ўринга кириб, бошимгача кўрпани тортар, кейин ўз-ўзидан кўзларим юмилиб, яна ухлаб қолардим.

Мен Кобул қишларини ёқтирардим. Тунда қор учқунларининг эркаланиб ёғишини, печканинг оромбахш иссиғини, деразамиз ортида шамолларнинг товушини яхши кўрардим. Асосийси, дарахтлар оппоқ либосга ўралиб, йўллар муз боғлаганда, Бобо билан муносабатларимиз аксинча, анча илиқлашарди. Чунки варракка бўлган қизиқиш ҳар иккимизни анча яқинлаштиради. Варрак – қамишларни устма-уст боғлаб ясалган «қовурға» ва унинг устидан қопланган юпқа, хитойи қоғоз бир уйда яшайдиган икки одамнинг ҳаётини бирлаштиради, гўё...

Ҳар қишда Кобул туманлари бўйлаб варрак мусобақалари ўтказиларди. Ҳар бир бола учун «ҳаво жанглари» қишки таътилнинг авж нуқта-си саналарди. Масалан, мен мусобақа олдидан кечаси билан ухлолмай чиқар, қўлим билан деворда бутун бошли «соялар театри»ни кўрсатар,

гоҳида кўрпани ҳам четга суриб, балконга чиқиб олардим. Асосий жанг олдида турган аскар ҳам худди менинг аҳволимга тушса керак. Беҳазил. Уруш ва варраклар жанги ўртасида ўхшаш жиҳатлар жуда кўп.

Хуллас, ҳар эҳтимолга қарши пухта тараддуд керак бўлади. Баъзи пайтларда варракларни биз Ҳасан билан бирга тайёрлардик. Куздан бошлаб чўнтак харжи учун берилган пулларни отам бир пайтлар Ҳиротдан олиб келган чинни от ҳайкалчасининг қорнида тўплаб борардик. Биринчи қор ёғиши билан биз чинни отнинг қорнидаги пулларни олиб, қамиш, елим, каноп ип ва қоғоз сотиб олгани бозорга югурардик. Қоғозни қовурғага ёпиштириш анча вақтни оларди. Ахир варрак енгил, тез ҳаволанадиган бўлиши керак. Варрак учун каноп худди милтиқнинг стволидек муҳим аҳамиятга эга. Ахир рақибнинг варрагини унинг ёрдамида «қирқиш» мумкин-да!

Узунлиги юз эллик метр келадиган канопга «суюқ ойна», силикат елими билан ишлов бериб, қуритгач, уни ёғоч ғалтакка ўраш керак. Ҳали оппоқ қор ўрнини баҳор ёмғирларига бўшатмай туриб, ҳар бир кобулик боланинг кафтларида ўткир каноп ипдан қолган жароҳатларни кўриш мумкин бўлади. Бу яраларнинг битиши учун эса, анча пайт керак бўлади. Биз таътилар тугаб, дарсга киришдан аввал кафтларимизни таққослаб, кимнинг жароҳати чуқурроқ эканини солиштириб кўрардик. Қиш шу тариқа тугаб, янги ўқув йили ана шундай бошланарди.

Кўп ўтмай, варракбозлар орасида мен билан Ҳасандан ошиб кетадиганлар чиқа бошлади. Бизнинг варракларимиз ишончлилиги

жиҳатидан бошқаларникидан унча фарқланмасди. Шунда Бобо бизни варраклари бутун Кобулга шуҳрат қозонган, бир кўзи кўр этикдўз Сайфонинг дўконига бошлаб борди. Унинг мўъжазгина устахонаси Кобул дарёсининг сербута соҳилидан жанубда, гавжум жаддаи Майванд кўчасида жойлашганди. Сайфо ўзининг хари-доргир молларини ертўлада сақларди. Бобо ҳар доим менга ва Ҳасанга учтадан варрак ва учтадан ғалтак олиб берадиган бўлди. Мен албатта варракларнинг энг катта ва чиройлисини танлар, отам эса, Ҳасанга ҳам худди шунақасини олиб берардики, бу менга унча ёқинқирамасди.

Варрак беллашувлари эрта тонгда бошланар ва осмонда биттаям варрак қолмагунча давом этарди. Сўнгги варрак эгаси ролиб саналарди. Болалар ва катталар кўчаларда, томлардан, тепаликларда туриб, ўз яқинларини олқишлаб туришарди. Мусобақанинг асосий шартлари ўз варрагингни тўғри тарафга йўналтириш, керак пайтда ипни тортиб туриш ва рақиб варрагининг ипини қирқишдан иборат эди. Ҳар бир иштирокчининг қуролбардори бўлар, у пичоқ тифидек ишланган ўткир каноппи вақти-вақти билан тортиб, рақиб варракларнинг ипини қирқарди. Ҳасан менинг ана шундай қуролбардорим эди.

Бир куни биз билан қўшни турадиган ҳинд бола – улар Кобулга яқинда кўчиб келишганди, – унинг юртида варраклар жанги махсус қоидалар асосида ўтиши, ҳар бир иштирокчи варрагини фақат ўзи учун ажратилган майдончадан чиқмаган ҳолда, маълум бурчак остида ҳавога учуриши лозимлигини айтганди.

Биз Ҳасан билан унинг устидан роса кулган-миз. Ҳинд бола британияликлар анча олдин, шўравийлар саксонинчи йилларнинг охирида тушунган ҳақиқатни ҳали англаб етмаганди: Афғон халқи эркинликни севади. Афғонлар қадриятларга содиқ, аммо қоидаларни ёқтиришмайди. Варраклар жанги – яққол мисол! Варрагингни учиргину, истаганингни қилавер! Ҳеч қандай қоида йўқ. Омадингни берсин, азамат!

Рақиб варраги қирқилганидан кейин у албатта қаергадир бориб қўнади. Агар варрак ортидан югуриб, ким биринчи уни қўлга киритса, варрак ўшанда қолади. Испанияда минглаб мухлисларни ҳаяжонга соладиган коррида баҳслари нимаси биландир менга болалигимни, ўша беғубор дамлардаги варрак мусобақаларини ёдга солади.

Эсимда, бир йили битта варрак баланд варрак учига илиниб қолган, бир бола уни оламан деб дарахт учигача чиққан, кейин салкам ўн метр баландликдан йиқилиб тушиб, оёқлари ва умуртқасини синдириб олган, шунда ҳам варракни ҳеч кимга бермаганди. Варракка биринчи бўлиб қўлинг тегдими – у сеники! Бу қоида эмас. Удум!

Қишки мусобақада осмондаги энг сўнгги варракни қўлга киритиш ҳар бир боланинг энг катта орзуси. Осмонда иккита варрак қолиши билан болалар тезроқ ғолиб варрак тушадиган ерни чамалаб топиш ва сўнгги ўлжани қўлга киритиш пайида бўлишади. Бошлар тепага, кўзлар варракларга қадалади. Сўнгги варракнинг ипи қирқилиши билан талотўп бошланади.

Шамол варракни истаган тарафга учуриб кетарди. Болаларнинг ҳаммаси ҳам унинг қў-

надиган жойини аниқ билолмас, бу борада ҳеч ким Ҳасаннинг олдига тушолмасди. У ҳар қандай варрак тушадиган жойни олдиндан билар ва варракдан аввалроқ бориб турарди. Варрак осмонда айлана-айлана Ҳасаннинг қучоғига келиб тушар, варрак ортидан тиллари осилгунча толиқиб чопган болаларнинг ҳафсаласи пир бўлиб қолаверарди.

Булутли қиш кунларидан бири. Биз Ҳасан билан варрак қувардик. Мен унинг ортидан ҳансираганча эргашаман. Тор, жинкўчалар Ҳасанга халал бермайди, у қаерда муйилиш ё ариқ-зовур борлигини яхши билади ва чаққонлик билан ҳаракатланади. Мен ундан бир ёш катта бўлсам ҳам, тез чарчаб қолдим.

– Ҳасан! Тўхта! – дедим нафасим тиқилиб.

У югуриб бораркан, бошини буриб, «бу ёққа чоп» дея навбатдаги муйилишда ғойиб бўлди.

Осмонга қарадим. Шамол варракни бутунлай бошқа тарафга учириб борарди.

– Варракдан айриламиз! У бошқа тарафга қараб учяпти! – бақирдим овозим борича.

– Ортимдан югур, менга ишон, – қайсидир тор кўчадан унинг овози эшитилди.

Бир амаллаб унинг ортидан навбатдаги чорраҳагача чопиб бордим. Ҳасан бор вужуди билан олдинга елиб борарди. Осмонга қарамасди ҳам. Мен қоқилиб йиқилдим, Ҳасан эса, чаққон югуришдан толмасди. Мана, у бир муйилишда ғойиб бўлди. Мен эса тиззамни уқалаганча унинг ортидан эргашдим.

Мен ҳансираб, лойга ботганча, «Истиқлол» ўрта мактабининг боғига яқинлашдим. Олча дарахти тагида Ҳасан хотиржам ўтирганча тутмайиз кавшарди.

– Нега ўтирибсан? – сўрадим ўпкам оғзимга тикилиб.

Ҳасан жилмайди:

– Ёнимга ўтир, Амир оға!

Индамай унинг ёнига чўкдим.

– Биз бу ерда нима қиламиз? Варрак бошқа тарафга учиб кетди-ку! Кўрмадингми?

Ҳасан оғзига тутмайиз ташлади:

– Варрак ҳозир шу ерга учиб келади.

Мен ҳатто нафас олишга ҳам қийналар, у эса, бамайлихотир ўтирарди.

– Қаердан биласан?

– Биламан-да!

Ҳасан мен тарафга ўгирилади. Унинг тақир бошида тер томчилари кўринади.

– Мен сени бирор марта алдаганманми, Амир оға?

У билан ҳазиллашгим келди:

– Билмасам, ростдан алдамаганмисан?

– Ундан кўра, лой еганим яхшироқ, – деди у хийла ранжиб.

– Ростданми? Ейиш қўлингдан келадими?

– Лойними? – Ҳасаннинг қисик кўзлари катта-катта очилди.

Биламан, мен шафқатсизман. Мен ўшанда ноўрин гапиргандим. Бироқ Ҳасан билан ўйнашишнинг ҳам завқли тарафлари бор. Ҳашаротларни қийнаган чоғимда ҳам худди шундай ҳиссиёт мени чулғаб олади. Ҳозир у худди чумоли, мен эса қўлимда заррабин тутиб, қуёш тиғида уни куйдирмоқчи бўлардим.

Хизматкорим менга синовчан тикилиб турарди. Бирдан Ҳасаннинг юзида нимадир ўзгариш сездим. Йўқ, менинг кўз олдимда унинг иккита

қиёфаси намоён бўла бошлади. Бу қиёфалардан бирини мен эсимни таниганимдан бери биламан. Иккинчи қиёфасини эса энди, умримда биринчи марта кўриб турибман.

Ҳасаннинг киприклари пирпиради:

– Агар сен буюрсанг... ейман!

Унинг нигоҳларига ортиқ дош беролмай, юзимни бурдим. Ҳозиргача Ҳасанга ўхшаган тили-ю дили бир хил одамлар билан тил топишга қийналаман.

– Лекин... – Ҳасан бир оз жим қолди-да, қўшиб қўйди: – Сен буни менга раво кўрасанми?

Аҳа, демак, у ҳам мени синовдан ўтказмоқчи. Мен унинг садоқатини, у эса менинг ростгўйлигимни синамоқчи.

Зўрма-зўраки илжайдим.

– Жинимисан, Ҳасан, мен сенга буни раво кўрармидим?

– Биладан, – дея самимий кулимсиради Ҳасан.

Ҳа, очиқ, содда, тўғри одамлар билан гаплашиш жуда қийин. Улар ҳаммани ўзларидек гумон қилишади.

– Мана, – дея осмонга нигоҳ ташлади Ҳасан ва икки қадам чап тарафга юрди.

Мен ҳам осмонга қарадим. Варрак тўғри биз томонга учиб келарди.

Шу пайт болаларнинг шовқин-сурони эшитилди. Ана, варракнинг ортидан чуввос солганда югуришяпти. «Кечикдиларинг, тирранчалар!» Ҳасан қулочини кенг очган чоғда варракнинг ўзи унинг бағрига келиб урилди. Ишонмаяпсиз, а? Аммо бу ҳақиқат!

1975 йилнинг қиш ойлари. Ўшанда Ҳасан сўнги бор варрак қувлаганди. Ўшанда мусобақа Вазир Акбархон, Карте-Чор, Карте - Парван, Микрорайон ва Коте Санги туманлари ўртасида ўтказилганди.

Мусобақадан бир кун аввал кечқурун, Али билан Ҳасан ўз кулбасига кириб кетганди. Отам билан ўтириб, чой ичдик, овқатландик.

– Менимча, эртага сен ғалаба қозонасан, нима дейсан?

Жим қолдим. Отамнинг овозида алақандай ишонч ва умид бор эди. Бунақа оҳангда олдин ҳечам гапирмаган эди. Шунинг учунми, юрагимнинг туб-тубида қандай бўлмасин голиб бўлиш, эртанинг ўзида сўнги варракни уйга опкелиш истаги туғилди. Отам ҳамиша ҳар ишда голиб бўлиб келган, ўғли ҳам шундай бўлишини истарди. Демак, мен ютиб чиқаман.

Бобо менинг ҳам қўлимдан иш келишини кўриб қўйсин. Қачонгача ўз уйимда бегонадек яшайман?

Стал атрофида қувноқ суҳбат, ҳазил-ҳузул, қошиқ-санчқиларнинг жаранги эшитилади ва мени орзулар осмонига чорлайди.

Мана, биз отам билан машинада Пағмонга кетиб борардик. Қовурилган балиқ ва картошка билан тамадди қилиш учун Қарға кўли соҳида тўхтадик. Мана, биз отам билан Маржон лақабли шерни кўриш учун ҳайвонот боғига кетяпмиз. У Раҳимхонга ўхшаб мени «Амиржон» деб эркалайди. Унинг қалби юмшайди ва мени кечиради. Ахир мен ўз онамни, унинг севимли аёлини ўлдирганман-ку!

Отам кунларнинг бирида нақ ўн битта варракни ҳавода кесиб туширганини айтиб, мақта-

ниб қўйди. Мен кулиб, бош ирғарканман, бари бир ўз хаёлларим қанотида парвоз қилардим. Энди менинг ўз мақсадим бор. Бу гал Бобони уялтириб қўймайман.

Кечқурун, мусобақа олдидан уйда, адёлларга ўралиб олганча панжпар (қартанинг бир тури) ўйнардик. Ташқарида шамол гувиллаб, дарахтларнинг шохини аёвсиз тебратади. Али пол устида биз учун қўлбола танча ясаб берган. Стол тагида электр иситкич қўйиб, устига адёл ташланган. Совқотсак оёғимизни танчага тикиб, қарта ташлашамиз.

Бобонинг хонасида эса, Раҳимхон билан бир қанча эркаклар (Асефнинг отаси ҳам бор) суҳбатлашиб ўтиришибди. Девор оша радионинг шанғиллаши эшитилади. «Кобул радиоси»дан Довудхон маъруза ўқимоқда.

Ҳасан битта олтиликни ташлаб, иккита ва-летни ютиб олди:

– Президентнинг айтишича, яқинда Кобулда телевидение очиларкан, – дея билафонлик қилдим мен.

– Ким айтди?

– Довудхон, тентак! Давлат раҳбари!

– Ҳа, лекин Эронда телевизорлар бор экан, – минғирлади Ҳасан.

– Яна шу эронликлар, – дея уф тортдим.

Жуда кўп ҳазорийлар учун Эрон – муқаддас замин. Чунки, Эронда аксарият шиалар яшайди. Бир гал мактабда Эрон ҳақида гап кетганда ўқитувчимиз «бу маҳмадоналар бир қўли билан елкангни, иккинчиси билан киссангни қоқадди. Бу гапни отамга айтганимда «Муаллимнинг ҳам жуда кўп аффонларга ўхшаб, эронликларни

кўролмаса керак, – деганди. – Эрон Осиёдаги энг кучли давлатлардан бири сифатида ривожланыпти, бизнинг Афғонистонни эса, кўпчилик харитадан топиб ҳам беролмайди».

– Сенга албатта битта телевизор олиб бераман, – дедим битта ўнталик чилликни ташларканман.

Ҳасан ўзида йўқ хурсанд.

– Телевизор? Ростданми?

– Албатта, фақат оқ-қорасиданмас, ранглисидан. Унгача биз ҳам анча катта бўлиб қоламиз. Бира тўла иккита оламиз. Биттаси сенга, иккинчиси менга!

– Мен уни расм чизадиган столимнинг устига қўяман, – деди Ҳасан орзумандлик билан.

Илкис ҳазин тортдим. Ҳасан жуда бечора, камбағал бола. Катта бўлганида ҳам, бари бир шу фақирлигича қолади ва отасига ўхшаб мана шу қулбасида яшайверади.

– Эртага оға соҳиб сен билан фахрлансалар керак, – деди Ҳасан дамани уриб оларкан.

– Шунақа деб ўйлайсанми?

– Иншооллоҳ!

– Иншооллоҳ, – дея унинг гапини қайтардим, гарчи бу жумла менга унча ярашмаса ҳам.

Ўйин сўнгида Ҳасаннинг қиролини туз билан урдим. Гарчи мен ютган бўлсам-да, Ҳасан мендан ҳам кўпроқ хурсанд эди. Мен яна қартани чийларканман, Ҳасан атайин менга ютқизиб бермадимикин, деган ўй кечди хаёлимдан.

Эртаси куни чой қайнатаётиб, Ҳасан менга ўз тушини айтиб берди:

– Ҳаммамиз Қарға кўли қирғоғида турибмиз – сен, мен, оға-соҳиб, Раҳимхон ва янги кўп одамлар... Офтоб нур сочиб турибди, кул худди ойнадек ярақлайди. Лекин ҳеч ким чўмилмасмиш. Одамлар кўл тубидаги аллақандай жонивор ҳақида гапиришаётганмиш.

У менга чой қуйиб, шакар аралаштириб олдимга қўйди.

– Ҳамма сувга киришга қўрқармиш. Шунда сен оёқ кийимингни ечибсан. Кейин қўйлагингни ҳам. «Бу ерда ҳеч қандай махлуқ йўқ, мана кўрасизлар» дебсан. Ҳеч ким сени тўхта-толмапти. Сен ўзингни сувга ташлаб, қирғоқдан узоқлаша бошлабсан. Мен ҳам ортингдан сувга калла ташлабман.

– Сен сузишни билмасдинг-ку, – сўрадим кулиб.

– Ахир бу туш-ку, Амир оға, тушда ҳамма ишни қилишинг мумкин. Ҳамма ортимиздан қичқира бошлабди: «орқага қайтинглар!» Биз эса, кўлнинг ўртасигача сузиб борибмиз. Кейин ортимизга қараб одамларга имо қилибмиз. Ортимиздан улар жуда кичкина бўлиб кўринишар, бизни кўриб қарсак чалишармиш. Ҳамма кўл тубида махлуқ йўқлигига ишонч ҳосил қилибди. Кейин бу кўлни «Амир ва Ҳасан кўли» деб номлашибди. Ким энди унда чўмилмоқчи бўлса, бизга пулини тўлаши керак экан.

– Хўш, шунга нима бўпти? – сўрадим тақсим-чамга мураббо сурилган нон бўлакларини солаётган Ҳасандан.

– Билмасам, балки сен туш таъбирини биларсан?

– Аҳмоқона туш. Унинг ҳеч қандай таъбири йўқ.

– Отам тушга ҳеч нарса бежиз кирмайди, дегандилар.

– Бўпти, унда отангдан сўрай қол, ахир у ҳамма нарсани билади-ку! – уни эрмаклаган бўлдим.

Яхши бўлмади. Ҳаммасига уйқусизликдан юзага келган асабийлик сабаб бўлди. Бўйним, елкам увишиб кетяпти. Кўзим худди қум киргандек ачишяпти. Ҳасанга бунақа муомала қилмаслигим керак эди. Балки кечирим сўрарман. Гарчи Ҳасан мендан буни кутмаса ҳам. У менинг ҳолатимни тушуниб турибди-ку!

Тепада, отамнинг ваннахонасидан сувнинг шариллаши эшитиларди.

Қор қопланган кўчалар мусаффо осмон остида жилваланади. Бутун борлиқ қор остида. Биз кўчага чиқишимиз билан Али дарвоза-ю дарчаларни бекитиб олди. Одатдагидек, бизни дуога қўл очиб кузатиб қолди.

Кўчамизда бунча қўп одамни сира кўрмаганман. Болалар қорбўрон ўйнашяпти. Ўзларича нима ҳақдадир баҳс бойлашяпти. Қатнашчилар ўз қуролбардорлари билан нималарнидир пичирлашиб, варраklarини жангга шайлашмоқда. Қўшни кўчалардан ҳар хил шовқин, кулги овозлари қулоққа чалинади. Айрим томошабинлар томларга чиқволиб, кўрпачаларга ёнбошлаб, олдиларига бир чойнақдан чой ҳам қўйиб олишган. Қаердандир Аҳмад Зоҳирнинг хушоҳанг, ширали қўшиқлари қулоққа чалинади. Бир пайтлар бу хонанда бутун Шарқда доврӯф

таратганди. У электрогитара билан қўшиқ айтган, эски чолғу асбоблари билан куйлайдиган хонандалардан анча илгарилаб кетди. Ҳатто қиз-жувонларнинг ҳам тилидан унинг номи тушмай қолганди. У ана шу шуҳрати ортидан жуда кўп дўстлар, айти пайтда душманлар ҳам орттирганди.

Отам ва Раҳимхон ҳам уйимизнинг томида ўтириб, мамнун чой ҳўплашарди. Мана, отам менга қараб қўл силкимокда.

– Бошлаймиз, – қалин свитер ва велвет иштонни устидан зангори чопон кийиб олган Ҳасан жангга шай турарди. Унинг юзларини қуёш яққол ёритиб турар, лабларидаги пуштиранг тиртиқ ҳам деярли билинмай кетганди.

Дафъатан мендаги кучли иштиёқ сўнгандек бўлди. Керакмас. Ҳозир ҳамма нарсамни йиғиштириб уйга қайтаман. Ахир ҳаммаси нима билан тугагини билиб турибман. Бари бир омад менга қулиб боқмайди. Отамнинг ҳам ҳафсаласи пир бўлади. Ундан кўра...

– Мусобақада қатнашмайман, – дедим отам тарафга қарамасликка тиришиб.

– Нега? Шундай ажойиб кунда-я?

– Билмадим, юр, яхшиси уйга қайтамиз.

Ҳасан менга яқинлашиб, секин шивирлади:

– Амир оға, эсингда тут, ҳеч қандай махлуқ йўқ. Жуда ажойиб кун бўляпти.

Унинг сўзлари мени ҳайратга солди. Мен унинг учун очиқ китоб эдим. Мен-чи? Тўғри, баъзан мен унинг миясидаги фикрларни ўқий олардим. Ҳарқалай мен мактабга бораман, ўқиш-ёзишни биламан, ундан кўра ўзимни ақллироқ санайман. Лекин умрида «Алифбо»ни

очиб қарамаган Ҳасан менинг қалбимни равон ўқий оляпти.

– Ҳеч қандай махлуқ йўқ, – унинг сўзларини такрорладим ва негадир ўзимни анча енгил ҳис этдим.

– Йўқ! – жилмайди Ҳасан. – Қандай ажойиб кун!

Ҳасан иккимиз варрагимиз билан ўзимизга ажратилган майдонни эгалладик. Бу ердан уйимизнинг томи ва унда бизга умидвор кўз тикиб турган Бобо ҳам яққол кўриниб турарди.

– Ҳасан, бугун энг сўнгги рақиб варрагини отамнинг олдига олиб боришим керак!

– Иншооллоҳ, Амир оға, сен бугун албатта ғолиб бўласан.

Мана, мусобақа бошланди. Осмон кўк, қизил, сариқ варрақларга тўлиб кетганди. Куч билан варрагимни ҳаволатаман. Варрак мусобақасида икки нарсани эсдан чиқармаслик керак. Биринчидан, ўз варрагини ҳимоя қил. Иккинчидан, рақиблар варрагини уриб тушириш пайида бўл.

Варрақларнинг тигдай ишлов берилган иплари ўзаро кесишган чоғда улардан бири албатта узилади. Бу қайси варракнинг ипига қандай ишлов берилгани ва, албатта, иштирокчиларнинг моҳирона қўл ҳаракатларига боғлиқ.

Мана, варрақлар сафи ҳам қисқара бошланди. Мен имкон борича рақиб варрақларининг ҳужумига чап бериб, уларнинг ипини қирқиш пайидаман. Ҳасан бу борада менга янги яқин маслаҳатчи, кўмакчи. Қайси варракни уриб тушириш ва қандай чап беришни ҳам у менга айтиб турди.

Осмонда иккитагина варрак қолди. Меники ва яна битта кўк варрак. Демак, ғолибликка атиги бир қадам қолди.

Мактабда, диний тарбия муаллимидан ўрганган дуоларимни пичирлайман. Ишқилиб, ғалаба мен томон кулиб боқсин-да! Шунда отам мен билан фахрланган, ўз меҳрини мендан дариф тутмаган бўлармиди?

– Амир оға, кес, кес варракни! – Ҳасаннинг қўлларидан қон оқар, кескир ип унинг кафтини тилиб ташлаганди.

Мен ғалтакни тортиб, кўк варрагимни рақиб томон йўналтираман. О! Ипи қирқилган рақиб варраги қафасдан чиққан қушдек шамол қано-тида озод парвоз қила кетди.

Чор-атрофни қичқириқ тутди. Ана, отам, менга мамнун қўл силкимоқда. Туғилганимдан бери отамни қойил қолдирадиган иш қилмагандим.

– Амир оға, сен ютдинг! – Бу мени бағрига босиб турган Ҳасаннинг дўстона табриги эди.

«Йўқ, мен эмас, биз ютдик!» – бу менинг айтишим лозим бўлган, аммо айтмаган гапим. Ҳа, агар Ҳасан бўлмаганида мен ғолиб бўлолмасдим.

Ҳали мутлақ ғалабага бир оз бор эди. Бунинг учун ўлжа – рақиб варрагини қўлга киритишим лозим эди. Қоида бўйича «ўлжа»ни илиб қайтиш қуролбардорнинг иши.

– Амир оға, мен варракни топиб келаман.

– Албатта, – дедим мен ғолибона табассум билан. – Варраксиз қайтма!

– Сен учун... минг марталаб!

Унинг бу сўзлари қулоғим остида жаранг бериб қолди: «сен учун... минг марталаб!»

У олдинга елиб кетди. Ипи йиғиб олинган варрагимга мамнун боқдим. Ҳамма мени табрикларди. Ўзимда йўқ шод эдим. Уйга учиб бордим. Эшик олдида мени Али қарши олди. Унинг фақат кўзлари кулиб турарди.

– Сенинг ғалабангни Яратгандан сўраб турдим, ўғлим!

– Раҳмат Али амаки, – дедим миннатдорлик ила. Варрагимни унинг қўлига тутқазиб, яна кўчага отилдим. То ўлжамни кўрмагунимча, кўнглим жойига тушмасди.

Ҳасаннинг изидан Вазир Акбархоннинг тор кўчаларини узоқ изладим. Негадир унинг қораси кўринмасди. Том устида менинг ғалабамга гувоҳ бўлганлар мени қизгин табриклардилар.

– Табриклайман Амир, сен ғолиб бўпсан, – деди орқа кўчада турадиган, акаси билан тўп тепаётган Умар.

– Раҳмат, мабодо, Ҳасанни кўрмадингми?

– Ҳазорий малайингними? Боя бир кўргандек бўлувдим. Бозор томонга қараб чолиб кетди, жинниларга ўхшаб.

Бозор тарафга югурдим. Шом азони эшитилди. Кеч тушиб борарди. Бозор тарқалиб борарди. Ҳасандан эса, дарак йўқ.

Кекса пистафурушнинг яқинига бориб, ундан Ҳасанни сўрадим.

Чол пешонасини тириштириб, ўйланиб қолди:

– Ҳа, анави ҳазорий қулваччани айтяпсанми? Боя кўк варракни қўлтиқлаб анави ёққа ўтиб кетди.

– Ростданми? – севинчим ичимга сиғмасди.

– Ҳа, орқасидан иккита-учта бола қувиб кетди. Менимча, етиб олиб роса уришса керак! –

деди чол бепарволик билан писталарини қопга жойларкан.

Ракета тезлигида жойимдан қўзғалдим.

Демак, чол адашмаган. Қўлида кўк варракни ҳам кўрибди-ку! Менга энг муҳими кўк варрак эди. Қоронғи тушиб боряпти. Ҳасанни топа қолсам эди. Бу аҳводда уйга қандай қайтаман?

Шу пайт қулоғимга аллақандай овозлар кела бошлади. Бозордан чиқаверишда торгина йўлак бор эди. Йўлакдан ўтарканман, овозлар аниқ-тиниқ эшитила бошлади. Йўлакнинг икки четида қатор сарвлар саф тортган, айна пайт улар қор юки остида майишиб туришарди.

Ҳасан йўлакнинг бошида, муштларини қисганча, таҳдидли қиёфада қаққайиб турар, кўк варрак унинг орқасидаги деворга суяб қўйилганди. Мана, Бобонинг қалб эшигининг калити.

Ҳасаннинг олдини уч нафар бола тўсиб турарди. Менга ўгирилиб турган бўлса-да, уларни овозидан танидим. Булар тунов кўни Ҳасан рогатка билан қўрқитган Асеф ва унинг шотирлари Вали ва Камол эдилар.

Юрагимни ваҳм босиб, ўзимни дарахтлар панасига олдим.

Асефнинг қўлида ўша ялтироқ кастет айланарди.

– Рогатканг қани ҳазора? – сўради Асеф қувлик билан. – Ўшанда нима девдинг? «Сени бир кўз Асефга айлантираман» дебмидинг?

Мен нафас олишга ҳам қўрқардим, оёғим ерга михланиб қолганди.

– Омадинг бор экан, ҳазора! – давом этди Асеф. – Бугун кайфиятим зўр. Сени кечирсамми деб турибман, нима дейсизлар, жўралар?

Жўралар ялтоқланиб, илжайишди:

– Қанчалар олижаноблик!

– Бахшида, – деди Асеф тиржайиб. – Кечираман. Аммо, илтифотга яраша жавоб бўлиши лозим. Сендан кўп нарса сўрамайман. Варракни бер-да, кетавер, йўлинг очиқ! Мен ҳалол нарх қўйдим, тўғрими йигитлар?

– Она сутидек ҳалол, – яна «пахта» қўйишди йигитлар.

Ҳасаннинг кўзларига тикилдим. У бош чайқади.

– О, содиқликни қаранг! Итдай содиқсан-а ҳазора!

– Ит – ҳазора! Қанчалик гўзал ўхшатиш. – Камол яна ялтоқланди.

– Аммо, ўйлаб кўр! Сен хожанг учун жонингдан ҳам кечишга тайёрсан! У-чи? Сени назарига илармикан? Билиб қўй, унинг учун сен уйда боқиладиган бир кучукваччасан! Зериккан пайтидагина сен билан ўйнашади. Сен аҳмоқ бўлса, ўз қадрингни бил ва варракни бер бу ёққа!

– Амир оға менинг дўстим! – деди дадиллик билан Ҳасан.

– Сенга сўнгги имконият, ҳазора, берасанми йўқми? – Асеф титраб кетди.

– Йўқ! – Ҳасаннинг овози уникидан ҳам жангли эди. Шунда Асеф ниманидир имо қилди. Болаларни унга яқинроқ боришди.

– Унда ўзингдан кўр, ҳароми, – у шундай дея куртказини тош уюми устига ташлади. – Майли, ҳозир шундай бир иш қиламанки, варрак бир умр ана шу ишдан сенга эсдалик бўлиб қолади.

Асефнинг ишораси билан шериклари Ҳасанни чалиб йиқитишди. Мен кўзларимни чирт юмиб

олдим. Мушт бўлиб тугилган қўлларимни тишладим...

Эсимда:

Ахир сиз Ҳасан билан битта аёлни эмгансизлар. Сен буни қандай унутишинг мумкин, Амир оға? Сизнинг эмизган онангизнинг исми Сакина эди. У асли бомиёнлик, ўта гўзал, мовийкўз аёл эди. Сизларга жуда кўп қўшиқларни айтиб берарди. Эмикдош ака-укалар туғишгандан яқин бўлишармиш. Шуни биласанми, Амир?

Эсимда:

– Ҳар бирингиз бир рупиядан тўлайсиз, болалар. Бир рупияга сизни ажойиб сирдан хабардор қиламан.

Қум девор тагида башоратчи чол ўтирибди. У бир қўли билан ҳассасига таяниб, иккинчиси билан серажин юзларини силайди.

– Тўғри ва аниқ башорат. Атиги бир рупия.

У қўлларини биз томонга чўзади. Аввал Ҳасан унинг қуруқшоқ кафтига танга ташлайди. Кейин мен.

– Бисмиллаҳир раҳмонир раҳим.

Башоратчи Ҳасаннинг қўлидан тутиб, унинг кафти бўйлаб қоқсуяк бармоқларини юрғизади. Кейин чол Ҳасаннинг иягидан тутиб ўзига қаратади, унинг юзлари, қулоқларини пайпаслайди. Кўр башоратчи қотиб қолади ва индамай тангани Ҳасаннинг қўлига қайтаради. Кейин менга юзланади:

– Сен бери кел-чи?

Девор ортидан хўроз қичқиради. Мен қўлимни тортиб оламан.

Туш:

Бўрон. Адашиб қолганман. Шамол қор парчаларини юзимга аёвсиз сочади. Оёғим қор

устида сирпаниб кетади. Ёрдамга чақираман, аммо овозимни изғирин ютиб юборади. «Мен арвоҳман, – дея ўйлайман. – Фақат арвоҳларгина из қолдиришмайди». Яна бақираман. Бу гал кимдир мени эшитади. Шу чоқ қаҳратон орасидан кимнинг шарпасини илғайман. Унинг кафтларидан таниш, қонли излар кўзга ташланади. Мен ана шу қонли қўлдан тутаман ва атрофдаги қорлар кўздан йўқолади. Биз ям-яшил ўтлоқдамиз. Устимиздан булутлар сузди. Осмонни кўк, сариқ, қизил варраклар тўлдирган...

Тор кўчанинг тўрида бир уюм чиқинди – тош ва темир парчалари, эски газета-журналлар қалашиб ётарди. Менинг кўзим эса, фақат деворга суяб қўйилган кўк варракка қадалган. Унинг ёнида, гишт парчалари устида Ҳасаннинг духоба шалвори ётарди.

– Отам, бунақа иш гуноҳ деб айтганди, – Валининг журъатсиз овозини аранг эшитдим.

– Ишинг бўлмасин, сенлар типирчиламаслиги учун қўл-оёғидан маҳкам ушлаб турсанглар бўлди.

Шериклари итоаткорона бош эгишди.

Кўз олдимда рўй бераётган қабоҳат қаршисида тамоман ўзимни йўқотиб қўйгандим. Ҳали-ҳануз кўз олдимдан Ҳасаннинг оғриқ ва норозилиқдан тиришган юзи, қулоғим остидан Асефнинг ҳансираган товуши кетмайди.

Ҳа унинг қарашлари менга қурбонлик қилинаётган қўйнинг маъюс кўзларини эслатади...

...Эртага қурбон ҳайити! Ҳаммамиз ҳовлига тўпланганмиз. Бобо бозордаги семиз, кўзлари қоп-қора, чиройли кўчқор сотиб олганди.

«Қани, бошланг, – деди отам. Бобо динга чуқур эътиқод қилмаса-да, анъаналарни ҳурмат қиларди. Ҳар йили Қурбон ҳайити арафасида сўйилган қўй гўштини учга бўлиб, оиласи, дўстлари ва фақирларга бўлиб берарди. Мулла тиловатни тугатиши билан, қассоб узун пичоқни олади. Али қўчқорнинг оғзига бир бўлак қанд солади. Бу ҳам азалий удумлардан. Жонивор бу ёруғ дунёдаги сўнгги насибани ожизгина кавшайди. Қассоб шу заҳоти унинг тумшуғидан тутуди ва бўғзига пичоқ тортади. Қўчқорнинг ўлими олдидаги маънос қарашлари бир неча кун тушларимда мени таъқиб қилади...

Қўлимда қандайдир илиқликни ҳис этдим. Муштимни тишлаб қонатиб юборибман. Кўзимдан ёш қуйилиб борарди. Нимадир қилишим керак. Ҳасанни бу ҳайвонларнинг чангалдан қутқаришим керак.

Балки қочарман?

Мана, қочиб боряпман. Бошқа иложим йўқ. Асеф мени ҳам тутиб олганида, нима бўларди? Ўшанда дўстимни жирканч кимсалар қўлидан қутқаришни эмас, фақат ўз жонимни халос этишни ўйлардим. Тамом.

Отамнинг меҳрини қозониш мен учун қимматга тушди.

Тор кўчадан аранг чиқиб олдим. Бозорда ҳеч зоғ кўринмас, атроф тун зулматига бурканганди. Катта кўчага чиқиб олгач, дуч келган дарвоза олдидаги майдончада ҳолсиз чўккалаб қолдим.

Кўп ўтмай, шовқин ва қадам товушларидан ҳушимни йиғдим. Дарвозага ёпишдим, хай-

рият, ичкаридан қулфланмаган экан. Ўзимни панага олдим. Мана, Асеф икки шериги билан югуриб ўтиб кетди.

Яна ўн дақиқалар ўтиб, кўчага чиқдим. Ҳозир мен қочиб келган тарафга қарадим. Рўпарамдан... оқсоқланганча Ҳасан келарди. Кийимлари лойга ботган, ёқавайрон... Қўлида эса, ўша лаънати кўк варрак..

– Қаерларда юрувдинг? – овозимга атайин дағал тус бердим. – Сени боядан бери қидириб юрибман!

У енги билан кўз ёшлари ва мишиғини артди. Бечора, нима ҳам дея оларди?

Қоронғида юзларимизни аранг кўриб турардик. Шунисиям яхши эди. Ахир мен унинг юзига қандай қарай олардим? У боя мени кўрди-микин? Ҳасан нимадир демоқчи бўлар, аммо гапиролмасди. Мен ҳам бошқа савол бермадим.

– Менимча... оға соҳиб роса хурсанд бўладилар, – деди ниҳоят аранг чайналиб. (У Бобони шундай чақирарди.)

Мана, уйга етиб келдик. Бобо хужрасида Раҳимхон билан чой ичиб, радио тинглаб ўтирарди.

Отам мени кўриши билан ўрнидан турди ва бағрига босди. Мен эса, унинг кенг кўкрагига бошимни яширганча йиғлаб юбордим.

* * *

Ҳасанни бир ҳафта кўролмадим. Ҳар куни эрталаб турсам, нонуштам дастурхонда тайёр, кийимлар дазмолланган туради. Одатда, Ҳасан кийимларимни менинг олдимда ўз тилидаги эски қўшиқларни куйлаганча, хиргойи қилганча тайёрларди. Энди эса...

Кунларнинг бирида Али бир қучоқ ўтин кўтариб кирди. Ундан Ҳасанни сўрадим.

– Ишларини битириб, яна ётишга кириб кетди, – деди у печкага ўтин қаларкан.

– У бугун мен билан ўйнамасмикин?

Али қаддини ростлаб, менга қаради:

– Билмадим, ўша, варрақлар мусобақасидан ҳамма ёғи қонга беланиб қайтди. Кийимлари ҳам бир аҳволда. Сўрасам, шунчаки, болалар билан варрак талашиб уришдим, деди.

Мен бошимни эгганча тухум арчиш билан машғул эдим.

– Билмадим, мен биров билан урушганиниям кўрганим йўқ, – дея тўнғилладим.

Отам бизни жума кунни Жалолободга олиб бормоқчи эди. Кечки пайт отамнинг ёнига кириб, шу ҳақда сўрадим. Отам кўзойнагини бурнига қўндирганча газета ўқиб ўтирарди. Менга қараб жилмайди.

– Албатта, борамиз ўғлим. Ҳасан ҳам биз билан боради.

Бирдан қовоғим солинди.

– Унинг мазаси йўқ, боролмаса керак, – дея минғирлаб бурнимни тортдим. – Али айтди, мазаси йўқ экан, бир-икки кун ётиши керак экан.

– Нега кўринмай қолди, десам, гап бу ёқда экан-да, – бош чайқади Бобо.

Хуллас, икки микроавтобусни тўлғизиб, Жалолободга борадиган бўлдик. Бобонинг узоқ қариндоши Ҳумоюн амакининг Жалолободда ҳовлиси бор эди.

У ҳам икки хотини, болалари, ҳиротлик қариндошларини эргаштириб борадиган бўлди. Учта микроавтобус тўлди. Бобо, Раҳимхон ва

мен битта машинада кетдик. Йўл-йўлакай гап менинг варрак мусобақасида эришган ғалабам устида борди.

Айниқса, отам юзлаб рақиблар орасидан ютиб чиққанганини гурур билан гапириб борарди. Ҳамроҳлар мени самимий табриклашди. Фақат Раҳимхон жим.

Машина ойнасидан ташқаридаги қир-адирларга маъносиз боқиб борарканман, бошим айланиб, кўзим тинаётганини, кўнглим ағдарилиб бораётганини ҳис этдим.

Ҳумоюн амакининг ҳашаматли, икки қаватли ҳовлиси бор экан. Ҳовлининг ўртасида мрамар ҳовуз. Ҳумоюн амаки меҳмонлар шарафига яхшигина зиёфат берди. Дастурхон турли ноз-неъматларга тўлиб-тошди. Дастурхон бошида ҳам мен ҳақимда илиқ фикрлар билдирилди. Менинг эса, томоғимдан ҳеч нарса ўтмасди. Худди игнанинг устида ўтиргандек эдим.

Ниҳоят, ҳамма ухлагани кетди. Мен, Бобо, Ҳумоюн амаки ва Раҳимхон бир хонада тунадик. Мендан бошқа ҳамма тарракдек қотганди.

– Мен Ҳасанни қандай зўрлашганини кўрдим! – оғзимдан бу гап қандай чиқиб кетганини билмайман. Отам ҳамон қотиб ётар, хона хуррак овозидан зир титрарди. Дераза оша ой маҳзун мўралайди.

Мени ҳеч ким эшитмаганига амин эдим. Ахир бу даҳшатли сирни мен қандай ўзимга, ичимга сиғдира оламан?

Минг лаънат, бу дардни кимга айтаман?

Кўзимни юмишим билан ўша машғум кун, гишт тўдаси устида турган Ҳасаннинг духоба иштони кўз олдимга келаверади. Шу кундан

бошлаб, уйқусизлик менинг доимий ҳамроҳимга айланди.

Кейинги ҳафтанинг ўрталарига қадар Ҳасан билан бир оғиз ҳам гаплашмадик. Бир куни у идиш-товоқларни юваркан, мен дастурхон бошида кавшаниб ўтирардим. Дафъатан, «тепаликка чиқмаймизми», деб сўраб қолди. Мен бир оз ўйланиб рози бўлдим.

Мана, тепаликдамиз. Ҳеч нарса ўзгармаган. Анор бағридаги битик ҳам ўша – «Ҳасан ва Амир – Кобулнинг ҳукмдорлари!» Ҳасан «Шоҳнома»дан бирор нима ўқиб беришимни сўради. Мен эса, бунга хоҳиш билдирмадим. Тезроқ уйга қайтгим келаётганини айтдим.

1975 йилнинг қишидаги бу воқеа ҳаётимдаги энг изтиробли саҳифа бўлиб қолди.

Отам билан муносабатларимиз анча яхшиланган эди. У билан энди соатлаб, турли мавзуларда баҳслашиб ўтирардик, ҳатто унга янги ҳикояларимни ҳам ўқиб берар, отам жимгина эшитарди. Қаранг, биргина қоғоз варрак бизни шунча яқинлаштирдими?

Кунлар бир маромда ўтиб борарди. Ҳасан эса, худди ўзини орамизда ҳеч нарса бўлмагандек тутарди.

Хонада китоб ўқиб ўтирганимда, Ҳасан кириб келди.

– Нима дейсан? – дедим китобдан бош кўтармай.

– Юр, ташқарида ўйнайлик!

– Бор, ўйнайвер, – дедим тўнглик билан.

– Амир офа, мен сенга нима қилдимки, мендан бунчалик безгансан? – сўради Ҳасан ўкинчли овозда. – Айт бирор айбим бўлса, тўғирлайман.

Бошимни тиззаларим орасига қисдим.

– Мени тинч қўй, – дедим кўзларимни чирт юмганча. – Мендан узоқроқ юр, қорангни кўрмай!

О, қанийди менинг бу кўрслигимга жавобан бирор оғиз гап қайтарса... Балки сал бўлса-да, юрагимни икки ҳафтадан бери вижимлаётган оғриқ сал бўлса-да, босилармиди? Ҳасан индамай чиқди-кетди.

Каравотга юзимни босиб, ҳўнграб юбордим. Чин, мен энди Ҳасандан узоқроқ бўлишни, йўлларимиз ҳеч қачон бирлашмаслигини истардим. Агар у менинг ёнимда бўлса, негадир ҳаво сийраклашиб бўғилиб кетаётгандек бўлардим. Ҳасан умуман ёнимда бўлмаганида ҳам, атрофдаги ҳар бир жиҳоз, ҳар қандай манзара уни эсга солаверарди. Қаёққа юз бурмай, унинг маъсум қиёфаси, чексиз ва манфур садоқатига дуч келардим.

Баҳор келиб, мактабда машғулотлар бошланган бўлса-да, мен аввалги ҳаловатни топа олмадим. Бу пайтда отам ҳовлимизга лола экарди.

– Бобо, балки хизматкоримизни янгилармиз, – сўрадим ерга лола пиёзчаларини суқиб чиқаётган отамдан.

Отам менга бақрайганча қараб қолди.

– Мен... шунчаки айтдим-қўйдим, – дея отамнинг ўқдек қадалган кўзларидан ўзимни олиб қочдим.

– Сен ҳали, кекса, садоқатли хизматкоримизни ҳайдаб юборишимни истаяпсанми? – Бобо кўлидаги эски қўлқопини бир четга зарда билан ирғитди. – Агар Ҳасан билан орангизда нимадир гап қочган бўлса, бунга катталарни аралаштирма. Мен Али билан бирга катта бўлганман. Отам

уни ўз фарзандидек кўрарди. Али бу хонадонда салкам қирқ йилдан бери яшайди. Сен эса, уни ҳайдашимни истаяпсан? – отамнинг юзи ҳам лоладек қизариб кетганди. – Амир, шу пайтгача мен сени чертмадим. Аммо, бу гапни яна бир марта оғзингга оладиган бўлсанг, мендан хафа бўлма бола, тушундингми гапимни?

Бошимни қуйи солганча:

– Ота, кечиринг, – дея олдим холос.

– Ҳасан ҳам биз билан қолади, – деди Бобо.
– У шу ерда туғилган. Унинг уйи шу ер. Бунақа аҳмоқона гапларни каллангдан чиқариб ташла.

Мана, ёз ҳам келди. Ҳасанга янги ҳикоямни ўқиб беришга ваъда бериб, уни ўша эски тепаликка олиб чиқдим. Менинг қутилмаган бу таклифимдан у шошиб қолди.

Эски қабристон девори олдидаги анор сояси остида ўтирибмиз. Фарқ пишган меваларини кўтаролмай қолган дарахт шохидан беш-ўнта анор узиб олдим. Иккита анорни кафтимда филдиратиб ўйнарканман, Ҳасанга ўйчан тикилиб қолдим.

– Ҳасан, мана шу анорни сенга ирғитсам, нима қилардинг?

Ҳасаннинг юзи тундлашди. Назаримда, унинг юзи жуда қаримсиқ кўриниб кетди. Ўзимни бошқара оладиган ҳолда эмасдим. Қандай унга қараб анорни ирғитганимни билмай қолдим. Чақалоқнинг калласидек анор гурсиллаб унинг кўкрагига урилди. Ҳасан оғриқданми, ҳайратданми, бақариб юборди.

– Энди... мени ур, – дея бақирдим. – Анорни от менга!

Ҳасан менга анграйганча қараб қолди. Навбатдаги анор унинг елкасига бориб тегди. Қип-қизил шарбат унинг юзига сачради.

– От, менга от, нега гапимга кирмаяпсан, – бўғилиб қичқирдим мен. – Сенга айтяпман, аяма, ур мени, ур! Мени бу азоблардан қутқар! Қачонгача сени деб ухлолмай чиқаман, Ҳасан!

Мевалар кетма-кет у томонга уча бошлади. У эса қимирламасди.

– Қўрқоқ, – бақирдим бор овозимда. – Сен лапашанг ва қўрқоқсан!

Бечорани неча марта анор билан савалаганимни ўзим ҳам билмайман. У бошдан-оёқ қизилга бўялганди. Мен эса ҳолсизланиб тиззалаб ўтириб қолдим.

Шу пайт Ҳасан ўрнидан туриб, ердан яна бир анорни олди-да, қоқ пешонасига уриб пачоқлади:

– Мана, – шарбат унинг юзларини қон мисоли ювиб тушарди. – Энди кўнглинг жойига тушди-ми? Сал бўлсаям енгил тортдингми?

У шарт бурилиб, тепаликдан тушиб кетди.

Тиззалаб ўтираркан, кўзимдан шашқатор ёш оқа бошлади:

– Нима қилай, сени Ҳасан? Айт, сени нима қилсам бўлади?

* * *

Кўз ёшларим қуриб, уйга йўл олганимда, уни нима қилиш ҳақида яқдил қарорга келиб бўлгандим.

Ўша йили ёзда 13 га тўлдим. Бу пайтда ҳали юртимизда тинчлик-хотиржамлик ҳукм суларди.

Отам хизматкорни алмаштириш ҳақидаги таклифимдан кейин мендан сал ранжигандек эди.

Ҳар йили туғилган куним катта тантанага айланиб кетарди. Уйимизга юзлаб, ҳатто мен умуман танимаган одамлар ташриф буюришарди. Совға-саломларни-ку айтмаса ҳам бўлади.

Менинг 13-таваллуд куним ҳам ҳақиқий байрам тусини олди. Уйимизда Бобонинг яқин дўстлари, ҳамкорлари, қариндош-уруғлар жамланишди. Ичкилик ҳам ариқдаги сувдек оқди. Дастурхонда минг хил нозу неъмат муҳайё этилди. Боғимиз тўрида санъаткорлар учун маҳсус саҳна қурилган эди. Афғон булбули Аҳмад Зоҳирнинг ўзи келиб, аккардеон чалиб, қўшиқ айтди.

Мен эшик олдида таниш ва бегоналар билан қучоқлашиб кўришар, уларнинг табрик ва совғаларини қабул қилардим.

– Амиржон дўстим, туғилган кунинг билан!
– Таниш овоздан сергак тортдим. Не кўз билан кўрайки, рўпарамда Асеф турибди. Ўша мараз Асеф. Ёнида отаси Маҳмуд ва онаси немис аёли – Таня! Кўзим тиниб кетгандек бўлди.

– Хуш келибсизлар, азизлар, – дея уларни қарши олди отам хушмуомалалик билан. Отам азалдан Асеф билан дўстлашимни хоҳларди. Мана, Бобо ҳозир ҳам Асефнинг қўлини сиқиб табрикляпти. Асефнинг ҳам, ота-онасининг ҳам юзида табассум. Фақат мен ясама бўлса-да, жилмайишни эплаёлмаяпман.

– Камол билан Вали ҳам келишди, – елкамга қўлини қўйди Асеф. Беихтиёр тисарилдим. – Эртага бизнинг ҳовлимизда волейбол ўйнамоқчимиз. Сен ҳам Ҳасан билан бор, албатта!

– Мен волейболни ёмон кўраман, – дея ғудрандим.

– Энди кечирасан, Асеф, ўғлим, – отам унга гуноҳқорона термилди. – Бизнинг ўғилга китоб бўлса бас!

Нима? Отам мен учун Асефдан кечирим сўра-яптими? Шу ярамасдан-а? Қанчалар аламли. Аммо, нима учун менинг дамим чиқмаяпти?

– Ҳечқиси йўқ, – кулди Асеф. – Амиржонни биламан-ку! Шунинг учун ҳам унга китоб олиб келдим. Мана, дўстим, мендан совға!

Карахт алпозда унинг қўлидаги китобни олди-му боғчанинг тўрига, Асефдан узоқроққа югурдим. Тоқатим шу ергача етди, холос. Боғчамиз деворига суянганча, Асеф тутқазган китоб муқовасига кўз ташладим. Бу Гитлернинг таржимаи ҳоли баён этилган асар эди. Худди нажасни тутиб тургандек ирганиб, китобни боғча девори оша улоқтирдим.

Ҳолсизланиб, ўтлоқ устига ўтириб қолдим.

– Ўғлим, нега меҳмонларнинг ёнига чиқма-япсан? – Раҳимхоннинг меҳрли овозини дарҳол танидим. Ундан шароб ҳиди анқиб турарди.

У оҳиста келиб ёнимдан жой олди.

– Сизам ичасизми? – сўрадим ҳайратимни яширолмай.

Раҳимхон елкамни қоқиб қўйди.

– Ҳа, энди, гоҳ-гоҳида ичиб туришнинг айби йўқ.

Раҳимхон билан анча гаплашиб ўтирдик. У шу аснода менга ўзининг ҳазин ишқ қиссасини гапириб берди:

– Нима учун шу пайтгача уйланмаганимнинг сабабини биласанми? Билмайсан! Мен ҳам бир пайтлар қад-қомати келишган 18 ёшли йигитча эдим. Ҳумайра исмли ҳазорий қизни севардим.

У қўшнимиз хизматкорининг қизи эди. Шунақа чиройли эдики, ҳуснига кўкдаги ой ҳасад қиларди. У билан боғимиздаги олма дарахти тагида отамдан яширинча учрашиб турардик. У билан ширин-ширин хаёллар сурардик. Келгусидаги ҳаётимизни, уйимизни, болаларимизни ўзимизча тасаввур қилардик.

Отам бу сирдан воқиф бўлгач, ҳамма орзуларимиз саробга айланди. Онам ҳазорий хизматкорнинг қизини севиб қолганимни эшитиб, ҳушидан кетди... Жалол акам уйдан милтиқ кўтариб чиқди, отам тўхтатиб қолмаганида, билмадим нима бўларди.

– Кейин нима бўлди? – у жим қолгач, аранг юрак ютиб сўрадим.

– Нима бўларди. Отам эртаси куниёқ, Ҳумайрани оиласи билан Ҳазоражотга кўчиртириб юборди. Кейин мен уни умуман кўрмадим. Шунда, умуман уйланмасликка қасам ичдим. Мана, кўриб турибсан, шу қасамимга содиқ қолиб келяпман.

Орада совуқ сукунат чўкди.

– Ичингдаги дардни кимгадир айтсанг, енгил тортасан, – деди Раҳимхон енгил хўрсиниб. – Мана, сен билан бир оз гаплашиб, менинг ҳам кўнглим ёзилди. Нимадир сенинг ҳам дилингни хира қилиб турган бўлса, айт, Амиржон, енгил тортасан!

Нега у бундай деди? Балки у варрак билан боғлиқ гаплардан хабар топган, фақат ўзим иқрор бўлишимни кутгандир. Ҳарқалай, бу мен учун сир бўлиб қолди.

– Айтганча, бу сенга, – у менга жигарранг чарм муқовали дафтарчани тутқазди. – Туғилган кунинг муборак бўлсин.

...Олдинма-кейин ҳовлига ўтдик. Зиёфат давом этарди. Тасодифан кўзим Ҳасанга тушди. У кумуш идишларда Асеф ва унинг ҳамтовоқларига таом тарқатаётган эди...

* * *

Эртаси куни мен ўз ётоқхонамда бир уюм совғалар ичида ўтирардим. Ялтироқ қоғозга ўралган қутиларни бирма-бир очар ва лоқайдлик билан бурчакка улоқтирардим. Улар орасида турли ўйинчоқлардан «полароид» фотоаппаратигача, спорт анжомларидан конвертга солинган пулларгача бор эди. Биламан, отам бу зиёфатни менинг ғалабам шарафига уюштирди. Мен эса, бунга лойиқ эмасдим.

Отамнинг ўзи менга иккита нарса совға қилди. Биринчиси, кўрган кўзни қувнатадиган, кобуллик ҳар бир боланинг орзуси бўлган «Швинн Стингрей» велосипеди. Иккинчиси эса, кўк циферблатли, миллари олтиндан ясалган қўл соати.

Мен учун бу икки совғанинг ҳам қиймати йўқдек эди. Соатни ҳам совғалар уюми устига ирғитдим.

Фақат Раҳимхон берган блокнот бошқа совғалардан фарқланиб турарди. Блокнотни қўлимда айлантирарканман, Раҳимхон ва унинг бахтсиз муҳаббати ҳақида ўйлардим. Кейин эса, кўз ўнгимда Ҳасаннинг Асеф ва Валига овқат ташиб юргани жонланди. Бечора Ҳасан. Бунга қачонгача чидаш мумкин? Энди мен учун ҳаммаси кундек равшан: бу уйда ё мен яшайман, ё Ҳасан. Иккимиз учун бирга яшаш қанчалар оғир...

Ҳасан ва Али кечаги зиёфатдан сўнг ивирсиб кетган ҳовлини тартибга келтириш, идишларни ювиш билан банд эдилар.

Али мен билан илиқ сўрашди. Кейин қўли билан кутиб туришимни ишора қилиб, кулбасига йўрғалади. Бир оз ўтиб, тугунча билан қайтди.

– Амир, ўғлим. Кеча ур-тўполонда Ҳасан билан мен совғамизни сенга топшира олмагандик. Гарчи арзимаса ҳам шу совғани ол, сенга ёқади, деб умид қиламиз.

Ярим овозда раҳмат айтдим. Тугунчада Фирдавсийнинг «Шоҳнома»си ўроғлиқ экан. Кўзларим яшнаб кетди.

– Ҳасан айтувди. Сенинг китобинг анча эскириб, варақлари титилиб кетган экан. Бу қўлёзма нусха, суратлари ҳам қўл билан чизилган.

Ўпкам тўлиб йиғлаворишимга оз қолди. Мен бу совғага номуносиб эканимни билсам-да, айтолмадим.

Хонам совғага лиқ тўлган эди. Негадир бу китобга кўзим тушишини истамай, уни совғалар ичига кўмиб қўйдим.

Уйқуга ётиш олдидан отамнинг ёнига бориб, ўзи совға қилган соатни кўрган-кўрмаганини сўрадим. Эрталаб эса, Али ва Ҳасаннинг бозорлик қилгани кетишларини кутдим. Мана, ота-бола аравачаларини судраб, чиқиб кетишди. Мен совғалар уюмидан пул солинган иккита конверт ва отам совға қилган тилла соатни олиб, оёқ учида хонамдан чиқдим. Отамнинг хужраси олдидан ўтаётиб, ичкарига қулоқ тутдим. Бобо телефонда ким биландир гилам савдоси хусусида гаплашарди.

Зиналардан оҳиста пастлаб, ота-боланинг кулбасига кирдим. Ҳасаннинг тўшаги остига соат ва пулларни жойлаштириб, ортимга қайтдим. Кейин орадан бир оз ўтиб, отамнинг хонасига кирдим ва кечаси билан ёд олиб чиққан ёлғонларимни айтдим. Ич-ичимдан ўзимга бошқа ёлғон гапирмасликка сўз бердим.

Ҳасан ва Али бозордан гўшт, нон, мева-чева билан қайтишди. Мен уларни хонамнинг деразасидан кузатиб турардим. Отам ҳовлида экан. Алига нимадир деб ҳужрасига кўтарилди. Али ҳам бош ирғаб, кулбасига йўл олди.

Кўп ўтмай, Бобо хонамнинг эшигини тақиллатди:

– Менинг ёнимга кир, гап бор!

Унинг ҳужрасида ота-бола шолғомдек қизарганча қўл қовуштириб туришарди. Йиғлашган бўлса керак, икковининг ҳам кўзлари қизарган. Бу муштипар ота-болани ҳам йиғлатибман-да! Наҳот, яна бир қабоҳатга қўл урдим?

– Демак, пулни ҳам, Амирнинг соатини ҳам сен олгансан? – сўради бир оз ўтгач, отам бошини кўтариб.

– Ҳа! – бўғиқ овозда жавоб қайтарди Ҳасан.

Унинг бу жавоби юзимга тарсакидек уриди. Қалқиб кетдим. Юрагим сиқилди. Шууримга шу нарса ёриб кирдики, Ҳасан яна бир карра ўзини мен учун қурбон қилаётир. Агар Ҳасан отамнинг саволига «йўқ» деб жавоб қилганида, отам унга чиппа-чин ишонар, чунки, Ҳасан шу пайтгача ҳеч кимни алдамаганди. Шунда, ҳаммасини тан олишга тўғри келар, асл айбдорнинг кимлиги очилиб қоларди. Бобо эса, менинг бу ишимни мутлақо кечирмаган бўларди. Яна бир нарсани аниқ сез-

дим. Ўша машъум кунда, ивирсиб ётган тор кўчада бир четда биқиниб ўтирганча, кўз ўнгимда рўй берган ноҳақликка аралашмаганимни Ҳасан ҳам билган, балки мени кўрган ҳамдир? Мен унга хиёнат қилаётганимни била туриб ҳам, мени қутқаришга уринаётир. О, Ҳасан, сени қанчалик яхши кўришимни ўшанда англадим. Ҳеч кимни сенчалик яхши кўрмаганман, Ҳасан! Мен сенинг қўйнингдаги илон эдим. Сенинг марҳаматингга муносиб эмасдим. Мен ёлғончи, хоин, аблаҳ ва ўғриман. Аммо, ўша онда қалбимдаги бу изтироб ўрнини аллақандай қувонч эгаллади. Мана, ҳозир ҳаммаси тугайди. Бобо хизматкорларни қувиб бо-ради ва ҳаммаси янгидан бошланади.

– Мен... сени кечираман!

Ҳайратдан донг қотдим. Кечиради? Қанақасига? Ахир отам учун энг ярамас иллат ўғирлик эмасмиди? Ўғирлик ҳамма гуноҳларнинг ўзаги деган ҳам отам эмасмиди?

– Биз кетамиз, оға соҳиб, – деди Али. – Биз энди бу уйда яшай олмаймиз.

– Мен ўғлингни кечирдим, деяпман, Али, эшитмадингми?

– Йўқ, оға-соҳиб! Энди бу ерда бир кун ҳам турулмаймиз, – дея Али Ҳасанни худди кимдандир яшираётгандек бағрига босди. У ўғлини кимдан яшираётгани менга равшан эди. Демак, Али ҳамма гапдан хабардор. Ҳасан унга айтган.

– Тупурдим ўша пулгаям, соатгаям, – отам ўрnidан туриб кетди. – Гап тамом. Ўтган ишга салавот. Мен ҳеч нарсани кўрганим ҳам, эшитганим ҳам йўқ.

– Кечиринг, оға-соҳиб! Биз ҳамма нарсамизни тайёрлаб қўйганмиз.

– Али, эсингни йиғ, – отам тутақиб кетди. – Мен шу пайтгача сенга ёки ўғлингга бирор ёмон гап гапирдимми? Мен сени ўз инимдек кўраман, буни биласан.

Улар орасидаги мунозара анча давом этди. Аммо, Алининг қарори қатъий эди.

– Қаерга борасан? – сўради отам сўник оҳангда.

– Ҳазоражотда амакиваччам яшайди. Ўша ерда бир кунимизни кўрармиз. Фақат бизни юкимиз билан автовокзалгача олиб борсангиз бас!

Ёзда Кобулда ёмғир кам ёғади. Бироқ, отам Али билан Ҳасанни машинасида олиб кетган кунни ёмғир худди челақлаб қуйгандек ёғди. Ўша кунги момақалди роқнинг гулдуриси ҳануз қулоғим остидан кетмайди. Ҳасан кулбасидан ўраб боғланган кўрпа-тўшакни орқалаб чиқди. Бобо машина ичида Али билан анчагача тортишди. Чамаси, у сўнгги бор ота-болани қолишга кўндирмоқчи бўлди. Аммо фойдаси бўлмади.

Машина қўзғалди. Шундагина мен ўз хато-йимни бутун борлиғим билан идрок этолдим. Мен билган, мен таниган аввалги ҳаётим, болалигим худди шу нуқтада тутаган эди.

* * *

Март, 1981 йил.

Қаршимизда оч яшил либосдаги жувон ўтирарди. У юзини ҳарир рўмол билан тўсиб олган. Юк машинаси ҳар силкинганда, у беихтиёр «бисмилло»ни тилга оларди. Унинг эри эса кичкина гўдакни қўйнига олганча, нималарнидир шивирлаб кетиб борарди. Юк машинасининг кузовидан ўрин олган 10–12 нафар йўловчи орасида мен билан отам ҳам бор эдик. Биз Кобулдан

тунги соат учда чиққандик. Негадир менинг бошим айланар, кўнглим айнирди. Шунда бояги киши менинг аҳволимни тушуниб, кабинани чертди ва ҳайдовчи Каримдан машинани тўхтатишни илтимос қилди.

– Биз ҳали Кобулдан унча узоқлашмадик. Озроқ чидасин.

Қайт қилиб юбормаслик учун ўзимни аранг тутиб борардим. Ҳарқалай, 18 га тўлган ўсмир учун йўл азобига бардош беролмаслик уят, ахир.

Бу юк машинаси Каримнинг ягона тирикчилик манбаи. У шўравийлар (советлар) томонидан ишғол қилинган Кобулдан одамларни яширинча олиб чиқиб, нисбатан хавфсизроқ бўлган Покистонга элтиб қўярди. Келишувга кўра, Карим бизни Жалолободга олиб бориши, у ердан эса, биз йўловчиларни унинг акаси Тўранинг машинасига алмашишимиз, Тўра анчайин катта ва тезюрар машинаси билан бизни Пешоварга етказиши лозим эди.

Ниҳоят, Карим машинасини Моҳипар шаршараси яқинида тўхтатди. Биз отам билан бу йўлдан тинчлик вақтида неча марталаб ўтганмиз. Бу ердаги манзараларни жаннатда ҳам учратиш мушкулдир.

Машинадан сакраб тушдимۇ йўл четидаги тубсиз жарлик лабига бориб ўқчий бошладим.

Наҳотки, биз қадрдон уйимизни ташлаб кетяпмиз? Ҳамма-ҳамма нарса, отамнинг оҳорли кийимлари, онамнинг беҳисоб китоблари, менинг болаликдаги ўйинчоқларим, ошхонамиздаги идиш-товоқлару, ётоқдаги кўрпа-тўшаклар ҳаммаси қолиб кетди. Фақатгина уйимиз деворини безаб турадиган портретларнигина

Ўзимиз билан олганмиз. Айтганча, Раҳимхон совға қилган блокнот ҳам ёнимда.

Чиқиб кетаётганимизни янги хизматкоримиз Жалолиддинга ҳам айтмаганмиз. У бизни бирор ёққа меҳмонга кетган деб ўйлар.

Кобулда ҳеч ким бир-бирига ишонмай қолганди. Пул ёки жонни қутқариш учун ҳамсоя ҳамсояни, дўст дўстни, ўфил отани, ака укани, хизматкор хожасини сотишга тайёр эди. Масалан, туғилган кунимда қўшиқ айтган Аҳмад Зоҳир машинасида дўстлари билан қаёққадир жўнаган, эртаси кuni йўл четида боши мажақланган ҳолда топилган...

Хуллас, ҳаёт буткул издан чиққанди.

Мен эса, жарлик лабида ўтирганча, ҳамон ўқчирдим. Мен ярим кечаси, куннинг совуғида ўз уйимдан юзлаб чақирим йироқдаман. Балки бу ҳаммаси тушдир? Эрталаб ўзимизнинг тинч-хотиржам уйда кўзимни очаман. Кўчаларда қоровуллик қилаётган шўравий аскарлари ҳам, ваҳимали танк ва БТРлар ҳам, қўрқинчли отишмалару портлашлар ҳам бўлмайди.

Қизиқ, ҳозир Ҳасан нима қилаётган экан-а? Яна кўнглим ағдарилиб келди.

Орадан 20 дақиқалар ўтиб, биз Моҳипар блок-постида турардик. Чамаси бизни шўравийлар тўхтатишган эди. Баданимни ваҳима босди.

Ташқарида ёндиргичнинг чиқиллагани, кимнингдир русчалаб «спасибо» дегани, рус талаффузида эски аффон қўшиғини бузиб куйлагани эшитилди.

Аэста боро, Маэман, аэста боро.

(Оҳиста юр, ой юзли гўзал, оҳиста юр).

Шу чоқ машинанинг брезент ёпқичи кўтарилиб, ташқаридан Карим ва икки аскарнинг боши кўринди. Аскарнинг бири афғон, иккинчиси рус эди. Рус лабига сигарета қистирганча, афғонча ашулани замзама қиларкан, йўловчиларга бирма-бир қараб чиқди. Ташқаридан тушаётган ой нури машинанинг ичини ёритиб турарди. Совуқ бўлса-да, баданимни совуқ тер босаётган эди.

Руснинг кўзлари машинадаги ёш жувоннинг юзларига қадалганча тўхтади ва Каримга нимадир деди. Карим эътироз оҳангида нимадир деганди, рус унга бақира кетди. Орага афғон аскар аралашди. Руснинг дағдаси эса тобора ошиб борарди

Ниҳоят, Карим йўловчиларга юзланиб, рус аскари жувон билан ярим соат бирга бўлиш истагида эканини айтди. Аёл илқис юзига чодрасини туширганча, йиғлаб юборди. Боласини бағрига босиб кетаётган эрининг ранги докадек оқарганди. Каримга қараб:

– Мистер соҳибга тушунтиринг, бизга раҳм қилсинлар! Жанобларининг ҳам волидалари, сингиллари, балки рафиқалари бордир?

Карим таржима қилди. Рус баттар тутатди.

– Бу иш йўл ҳақи ҳисобига ўтади, деяпти, – ерга тикилганча руснинг раъйини билдирди Карим.

– Биз йўл ҳақини тўладик-ку! – қайсарлик қилди эркак. – Бу ёғига сиз жавобгарликни бўйнингизга олгансиз.

Карим рус аскари билан яна анча тортишди. Шу чоқ отам ўрнидан турди. Мен унинг оёқларидан ушлаб қолишга уриндим. Аммо у силтаниб, пастга отилди.

– Ундан бир нарсани сўрамоқчиман, – дея Каримга юзланди Бобо. – Бунда ор-номус борми ўзи?

Карим аскарга таржима қилди, аскар ҳам жавоб қайтарди:

– Урушда ор-номус бўлмайди, деяпти, – таржима қилди Карим.

– Бу итга айтиб қўй, урушда ор-номус тинчлик пайтидагидан ҳам кўра кўпроқ аҳамиятга эга.

Юрагим қинидан чиққудек потирларди. Отам ҳам қаҳрамонликнинг зап вақтини топди ўзиям. Шунча одам жим турганда, орага суқилиб нима қиларди?

Руснинг гапларини эшитиб бўлгач, отамга юзланиб мурсо оҳангида сўз қотди:

– Оға соҳиб, булар руслар, улар бизга ўхшамайди, ор-номус, уят нималигини билишмайди.

– Нима деяпти?

– Айтяптики, сизни... пешонангиздан дарча очиб, ҳамманинг кўз ўнгида мана буни... – Карим боши билан жувон томонга имо қилди.

У гапини тугатмай туриб, рус сигаретасини улоқтирди ва филофидан тўппончасини чиқариб, отамнинг пешонасига тиради.

Кўзларимни чирт юмиб олдим. Наҳот, отамнинг пешонасида шундай қисмат битилган бўлса? Мактабда ўрганган дуоларимни пичирлай бошладим.

– Унга айт, – отамнинг ўктам овози жаранглади. – Мени илма-тешик қилиб ташласа ҳам, бир муслиманинг шармисор қилинишига йўл қўймайман.

Дафъатан Ҳасаннинг оғриқдан тиришган башараси кўз олдимга келди, қулоғим остида Асефнинг ҳайвоний пишқириши...

Мен ўшанда гинг деёлдимми? Балки, мен мана бу мард одамнинг фарзанди эмасдирман?

– Айт унга, – деди Бобо. – Агар у мени битта ўқ билан ўлдира олмаса, мен уни тилкалаб ташлайман, ҳе падарига лаънат!

Мен юзимни қўлларим билан бекитиб олгандим. Тепки босилди. Ўқ овози жаранглади. Тамом. Мен энди етимман! 18 ёшли етим. Энди отамни қандай кўмаман? Ўзим қаерга бораман?

Бирдан кўзимни очдим. Бобо ҳануз жойида қилт этмай турар, машина олдида яна бир рус пайдо бўлган, унинг қўлидаги тўппончанинг оғзи ҳавога қаратилган, ундан буруқсаб тутун чиқиб турарди.

Отамни отмоқчи бўлган аскар эса тўппончасини филофига жойларди.

Ҳозиргина пайдо бўлган оқсоч рус офицер русча талаффуздаги форсийда биздан узр сўради.

– Афв этасизлар, урушга манавинақа она сути оғзидан кетмаган гўдакларни жўнатишди. Бу ерда нима кўп – гиёҳванд моддалар кўп. Чекиб олишади-да, дуч келганга қурол ўқталиб, кўнглига келган номаъқулчилигини қилишади.

...Орадан чорак соат ўтган, машинамиз елиб борарди, ҳеч ким чурқ этмасди. Тонгга бирор соат қолганда, Жалолободга кириб бордик. Карим зудлик билан бизни қалин акациялар орасидаги кулбага жойлаштирди. Этни жунжиктирувчи совуқ шамол эсарди.

Карим олақоронғи хонанинг эшигини зичлаб ёпди-да, пардаларни туширди. Унинг айтишича, унинг акаси Тўра бизни Пешоварга олиб боролмас эмиш. Бир ҳафта илгари машинасининг мотори ёниб кетибди, эҳтиёт қисмлари йўқ экан.

– Бир ҳафта олдин бўлса, нега бизни бу ёққа опкелдинг? – дея кимдир уф тортди. Шу чоқ кимдир одамлар орасидан ажралиб чиқди-ю, ҳайдовчининг ёқасидан тутиб, ердан ярим газ юқори кўтарди. Бу Бобо эди.

– Мен айтаман нима учунлигини, у фақат ўз чўнтагини ўйлаган. Бизни бу ёққача опкелиб пулимизни олади. Қолгани билан нима иши бор? Тўғрими? Сени ҳозир ўлдираман!

Карим типирчилаб, хирилларди, оғзидан кўпик сиза бошлаганди. Мен аниқ билардим, отам айтган ишини қиладиган одам.

Одамлар ҳайдовчини унинг чангалидан халос этишга уринишди. Ниҳоят, орага бояги, отам рус аскарнинг қўлидан қутқазган аёл ўртага тушгач, Бобо чангалини ёзиб юборди. Каримнинг танаси полга гурсиллаб тушди.

Қисматнинг ўйинини қаранг, отам боягина ўзи танимаган бир аёлни ажнабийнинг чангалидан озод этганди, энди ўша аёл бошқа бир инсоннинг ҳаётини асраб қолди.

Шу пайт пол остидан аллақандай шовқин эшитилди.

– Нима гап, тинчликми? – сўради кимдир.

– Улар қочқинлар, – пишиллаб жавоб қайтарди Карим. – Улар ертўлада. Сизларга ўхшаб... кетишлари керак эди. Кутишяпти.

– Қачондан бери кутишяпти? – сўради отам.

– Икки ҳафтадан бери.

– Сен боя машина бузилганига бир ҳафта бўлди, демовмидинг?

– Билмадим, оға, балки икки ҳафта олдин бузилганмиди? Эсимда йўқ!

– Машинани қачон тузатасанлар, – отамнинг қичқириғидан Карим яна деворга биқинди. «Бу гал аниқ ўлдиради» деган фикр ўтди хаёлимдан.

Карим Бобонинг амри билан ертўланинг қопқоғини очди. Ичкаридан зах, моғор ва яна аллақандай қўланса ҳид буруқсаб чиқди. Бирмабир пастга тушдик. Ертўлада жуда кўп одамлар менга нигоҳини қадаб тургандек туюлди. Ертўла шифтига осилган мойчироқнинг заиф нури ичкаридаги шарпаларни ғира-шира ёритар, одамларнинг шивир-шивири, томчининг чакиллаши ва аллақандай чийилдоқ товушлар эшитиларди. Бобо хўрсинганича жомадонини ерга қўйди. Карим уч-тўрт кун ичида акасининг машинаси тузалиши ва бизни Пешоваргача олиб боришини айтди. Бир ҳафтача ертўлада қолиб кетдик. Ертўла каламуш билан лиқ тўла экан.

Кўзлар қоронғида ўрганганида, ертўладаги одамларни санаб чиқдим. Чамаси ўттизтача бор эди. Елкама-елка ўтириб, қотирма, нон, ёнғоқ, олма сингари ўзимиз билан олиб келган егуликларни қисматдошларимиз билан баҳам кўрардик.

Эркаклар беш маҳал ертўланинг бир бурчагида йиғилиб намоз ўқир, фақат отам уларга қўшилмасди.

Ертўлага биздан аввал келиб жойлашганлар орасида Камол ва отаси ҳам борлигини пайқадим. Ҳа, худди ўша, Ҳасаннинг қўлларини орқага қайириб, оёқларини босиб турган болалардан бири.

Унинг отаси Бобони таниб, қуюқ сўрашди.

Мен эса, Камолнинг юзларига зимдан тикилдим. Камолнинг қиёфаси ҳиссиз ва рангсиз,

ёноқлари чаккасига ёпишиб кетган, кўзлари маъносиз боқарди.

Унинг отаси Кобул кинотеатрининг хўжайини эди. Отам билан суҳбати асносида шуни билдимки, унинг аёли кўчада дайди ўқдан ҳалок бўпти. Отамнинг қулоғига шивирлаб айтаётганида эшитиб қолдим:

– Ўғлимнинг бир ўзини ташлаб кетмасам бўларкан, тўртта бўлиб келишибди. Бечорани зўрлашибди ҳайвонлар. Келиб қарасам, қонга беланиб ётибди. Мана, ўшандан бери... тилдан қолган.

«Худодан қайтибди!» – хаёлимдан кечгани шу бўлди.

Бир ҳафта ўтиб, Карим акасининг машинасини тузатиш имкони йўқлигини билдирди.

– Фақат битта йўли бор, – деди Карим. – Амакиваччамнинг бензин ташийдиган машинаси бор. Ҳозир у Жалолободда. Менимча ҳаммангиз сифасиз.

Кекса чол-кампирдан бошқа ҳамма бу таклифга рози бўлди. Ўша оқшом ҳаммамиз Каримнинг қариндоши Азизнинг бензовоз машинаси бортидан жой олдик. Эсимда, отам машинага чиқаётиб, тамакидонига бир ҳовуч тупроқ солиб, кўзига сурган, кейин уни чап кўкрак чўнтагига жойлаштирганди.

Бензовознинг ичи нақ дўзахни эслатарди. Нафас олишнинг имкони йўқ. Ўпкалар худди бу ифлос ҳавони ютишдан бош тортгандек сиқилиб тораяди. Қўлларим қалтирайди, баданимни совуқ тер босади. Бақирай дейману, ҳаво етмайди, ҳаво. Даҳшат!

Ертўладаги ҳаёт бензовознинг тор ва сассиқ ҳавоси олдида ҳолва экан. Назаримда, ҳаво ҳам аллақандай қуюқлашиб қолган.

Қулоғимга гўдак йиғиси, она алласи чалинади. Кимдир йўталади, кимдир бақириб, советларни сўкади.

– Бирор яхшироқ нарса ҳақида ўйла, болам, енгил тортасан, – қулоғим остида шивирлайди Бобо.

Менинг энг бахтли, қувончли дамларим Ҳасан билан бирга кечганди. Ўтлоқларда чопқиллаб ўйнаганларимиз, уйимиз ортидаги тепалик, исмларимиз битилган анор дарахти, осмонни тўдириб учган варраклар... Ҳа, мен ўша пайтлардагидек лаззатни, қувончни бошқа ҳеч қаерда учратмадим.

Кўксимга оқиб кирган мусаффо ҳаводан энтикиб кетдим. Биз цистерна ичидан ёруғ оламга чиққандик. Яратганга шукур!

– Биз Покистондамиз, Амир, – деди отам елкамни қоқаркан. – Ҳозир автобус келиб, бизни Пешоваргача олиб кетади.

Кўз ўнгимда отамнинг бақувват оёқлари, жомадонларимиз, цистерна ичидан ёруғ дунёга чиқаётган қочқинлар, йўл четида турган бензовоз...

Олдинда эса, бинафшаранг далалар, саноқсиз тепаликлар оралаб, уфққа туташиб кетган узун йўл, очиқ ҳаводан тўйиб нафас олгим келади.

Шу чоқ ёнгинамиздан даҳшатли чинқирӣқ янгиради. Кимдир «бензиндан заҳарланибди», деди. Издиҳом ўртасида чўккалаб ўтириб олган бечора ота Камолнинг жонсиз танасини қучганча, унинг қуларанг юзларидан пайдар-пай ўпарди.

– Кўзингни оч жон болам, мени қўрқитма, – дея телбаларча қичқирарди ота. – Эй парвардигор, жон керак бўлса меникини ол, ўғлимни қайтариб бер.

Бобо унга яқинлашиб, тасалли бериш учун елкасига қўлини қўйди. Камолнинг отаси эса, худди қутургандек отамнинг қўлини силтаб ташлади ва Каримнинг камарига қистирилган тўппончани суғуриб олди. Карим эса, ранг қути ўчиб, тиз чўкди ва ёлвора бошлади:

– Илтимос, мени ўлдирманг, тўртта боламнинг уволига қолманг!

Ҳеч ким қимирлашга-да, журъат этолмасди. Камолнинг отаси тўппончанинг дўлини оғзига тикди-да, тепкини босди. Ўқ овози ва атрофга сочилган қон фаввораси бир умр ёдимда қолди. Икки букилганча ўтириб қолдим.

* * *

Фримонт, Калифорния, 1980 йиллар.

Бобога Америкадаги ҳаёт тарзи ёқарди. Биз тез-тез ота-бола бўлиб, Элизабет кўли яқинидаги хиёбонга сайр қилгани борардик.

Бу ерда афғонлар, араблар кўп эди. Отам уларнинг даврасида кўп бўлар, сиёсат ҳақида баҳслашишни ёқтирарди. Бундай баҳсларда Бобо кўпинча арабларни Фаластинни жухудлардан ҳимоя қилолмаганликда айблар, Совет-Америка муносабатларини эринмай таҳдил қилар, президент Картерни ношудликда айбларди.

Фақат отамга сершовқин шаҳарнинг дим ҳавоси, машиналарнинг овози, кўчанинг олағовури ёқмас, Калифорния ўсимликлари таратаётган

чангдан отам тинимсиз йўталар ва аксирарди. Кейин бу ернинг ҳавоси биздагидек мусаффо, мевалари афғон замини неъматлари сингари лаззатли, суви Кобул сувидек тоза эмасди.

Бобо ёнилғи қуйиш шохобчасида ишларди.

Мен отамни инглиз тили қурсига ёзилишга чандон уринсам-да, унамас, бепарво кулиб қўя қоларди.

– Энди ўқиб гўр бўлармидим?

1983 йилнинг баҳор ойлари эди. Отам билан сайр қилиб юрганзимизда, мен китоб дўконига кирмоқчи эканимни айтдим. Мен дўконга кираётиб, отамнинг қарама-қарши томондаги озиқ-овқат дўконига кираётганини кўрдим. У ерда ўта сермулозамат эр-хотин, вьетнамлик Нгуенлар савдо қилишарди. Отам мистер Нгуен билан анчадан бери таниш эди.

Мен китоб рафидан янги детектив асарни варақлаб кўраётганимда, Нгуенлар дўконидан кучли шовқин эшитилди. Варақлаб турган китобимни ташлаб, кўчага отилдим.

Эр-хотин бурчакка биқиниб олган, Мистер Нгуен аёлини маҳкам қучоқлаб турарди. Полда апелсинлар сочилган, журнал столи ағдарилган, отамнинг оёғи остида ерга тушиб синган банкадаги димланган мол гўштининг сели ҳар ёққа сачраб кетганди. Маълум бўлишича, отамнинг апельсин сотиб олишга нақд пули йўқлиги учун чек ёзиб берган, Нгуен эса, ундан ҳужжат талаб қилган экан.

– Ҳужжатни кўрсат эмиш, – тўнғиллади отам форсчалаб. – Мен бу итваччадан бир йилдан бери мева-чева сотиб оламан, буям мендек мусофир, бир нима фойда қилсин деб, фақат шу-

нинг дўконидан савдо қиламан. Бу эса, мендан ҳужжат сўраб ўтирса.

– Ота, улар ҳақ, – дея уни тинчлантиришга тиришдим. – Бу ерда тартиб шунақа. Бу ер – Америка!

– Ҳе, ўша... – отам ғудраниб сўкинди.

– Йўқолинг иккалангиз ҳам, – Мистер Нгуен хотинини гавдаси билан тўсиб, ҳассаси билан эшикни қўрсатди. – Иккинчи бу ерга қадам босманглар. Ҳозир полиция чақираман.

– Илтимос, полицияни безовта қилмасангиз, – ўтиндим улардан. – Биз ҳозир кетамиз.

Мен дарҳол чўнтагимдаги бор пулни чиқариб, уларга етказилган зарарни тўладим.

Эр-хотинларнинг қўли ҳамон қалтираб турарди.

Рост, Кобулда ҳамма бир-бирини танир, бир-бирига ишонарди.

У ерда кредит картаси ўрнида ясси таёқчалар олиб юриларди. Баъзан Ҳасан билан нон олгани борар, новвой таёқчанинг бир четини кертиб қўяр, ойнанинг охирида отам таёқчадаги белгиларга қараб, новвой билан ҳисоб-китоб қилар, ҳеч қандай ҳужжат талаб қилинмасди.

* * *

...Пешовардан келганимиздан бери орадан бир ярим йил ўтганига қарамай, отам Америкага ҳечам кўника олмасди. У иккинчи бор уйланиб, биринчи аёлини унута олмаётган эркакка ўхшарди. У ҳамон Жалолободнинг шакарқамиш ўсадиган далаларини, Пағмон боғларини қўмсар, Шўрбозор расталарини кезишни, таниш-билишлар билан қўл олиб кўришишни орзу қиларди. Америка мен учун эски хотиралар

қабристонни, отам учун эса, ўтмиш изтироблари масканига айланди.

Биз Пешоварда муҳожират хизмати томонидан виза берилгунга қадар ярим йил яшагандик. Гарчи ўта ғарибона кулбада яшаган бўлсак-да, у ер Бобо учун қадрдон эди. Бу кулбага отам кўпинча ўзимизга ўхшаб виза кутаётган ҳамюртларимизни меҳмонга чақирарди. Кўпинча меҳмонлардан бири албатта бирор чолғу кўтариб келар, тонгга қадар кулбамиздан куй-кўшиқ садолари аримасди.

– Ота, балки Покистонга қайтармиз, – дедим бир куни унга кечки овқат устида. – Ҳарқалай, у ерда ўзингизни худди Ватандагидек ҳис этардингиз!

– Албатта, мен учун Пешовар яхши, – отам чой хўплаб хўрсинди. – Сенга эса, Америка. Ахир бу ерга сени деб келганман, болам!

Зимдан отамнинг қадоқ боғлаган қўлларига қарадим. Бу қўллар менинг оқ пахтадек момиқ, қизларникидек нозик қўлларимдан фарқ қиларди. Бу қўллар менга нималарни ҳадыя этмади. Америка ҳам Амирга Бобонинг қимматли совғаси бўлди.

Америкага келганимиздан сўнг бир ой ўтиб, отам ёқилғи шохобчасига ишга жойлашди. Отам ҳафтада олти кун, кунда ўн икки соатлаб ишлар, бензин қуяр, чек уриб берар, ёғ алмаштирар, ойна артарди.

Бобо ишга жойлашган куни биз Сан-Хосега, бизнинг ишимиз билан шуғуланувчи ижтимоий таъминот хизматчиси, ҳабаш аёл, миссис Доббинснинг қабулига кирдик. Отам озиқ-овқат

учун берилган бир даста талонларни хонимнинг столи устига қўйди.

– Мен ҳамиша нонимни ҳалоллаб еганман, – деди Бобо. – Сизга катта раҳмат! Энди мен иш топдим. Ўз нонимни ўзим топиб ея оламан.

Миссис Доббинс бизга ҳайратланиб термилиб қолди.

– Ўн беш йилдан бери ишлаб, бундай ҳолатга илк бора гувоҳ бўлиб турибман.

Идорадан отам худди хавфли ўсмадан халос бўлган бемордек енгил тортиб чиқди.

1983 йилнинг ёзида ўрта мактабни битирдим. Битирув оқшомида отам ҳамманинг олдида мени қучиб табриклади. Унинг кўзлари қувончдан порлаб турарди.

Ўша куни кечқурун у мени Хэйворддаги афгон кабобхонасига олиб борди. Шу куни биринчи марта отам мен билан пиво ичди. Мен-ку, бокалнинг чорагини бўшатгунимча, отам уч бокални бўшатди. Кейин отам бир оз ширакайфлик билан атрофдагиларни ҳам пиво билан роса сийлади.

Кабобхонадан чиққанзимизда атрофга қоронғилик ўз чойшабини ташлаганди. Отам ҳайдаб юрган эски «бьюик-сенчури» рулига ўтириб, машинани уйга ҳайдадим. Салон тамаки ва пиво ҳидидан димиқиб борарди.

– Кварталнинг охирига қараб ҳайда! – буюрди Бобо сархуш овозда.

Кўчанинг охиридаги автомашиналар майдончасига етганимизда тўхташни буюрди. Кейин эса, чўнтагидан калит чиқариб, қаршимизда турган тўқ рангли, эски русумдаги «форд» машинасига имо қилди.

– Бу сенга совға. Фақат янги амортизатор қўйсанг бас. Бинойидек машина! Насиб этса, коллежга кирсанг, миниб борасан.

Кўзларимга ишонгим келмасди. Мана буни чинакам совға деса бўлади. Беихтиёр кўзларим ёшланди. Овозим бўғилиб, «ташаккур, отажон» дея олдим, холос.

Иккимиз «форд» салонига ўтдик. Отам машинанинг орқа ўриндиғида ястаниб ўтирарди. Иккимиз ҳам жим қолдик.

– Ҳасан ёнимизда бўлса қандай яхши бўларди-я, – деди отам ўзи билан гаплашаётгандай бир оҳангда.

Ҳасан! Бу номни эшитишим билан кимдир томоғимдан хиппа бўғиб олгандек бўлди.

– Кузда коллежнинг биринчи босқичига ўқишга кираман, – дедим эрталаб отамга. У совуқ чой ичиб, кардамон дорисини чайнаб ўтирарди. – Инглиз тилини пухта ўзлаштиришим керак, – дея қўшиб қўйдим. – Адабий маҳоратимни оширмоқчиман.

– Ёзувчи бўласанми? – отам менга тикилганча чой ҳўлади. – Яхши пул тўлашадими?

– Агар зўр ёзсам, машҳур ёзувчи бўлолсам... – дедим тунд овозда.

– Сен ёзувчиликка ўқигунингча, машҳур бўлгунингча пулни қаердан топасан? Агар уйлансанг-чи, хотинингни қандай боқасан?

– Ишласам керак.

– Қизиқ, – елка қисди отам. – Ўқиш учун бир неча умрингни сарфлаб, кейин яна пул топиш учун менга ўхшаб қора иш топасанми? Унақада ўқишнинг нима кераги бор?

Отам жим қолди. Мен унинг ошқозон яраси туфайли қорайган бармоқларига тикилдим. Бечора отам!..

Баъзан отам совға қилган «форд»да Сан-Франциско кўчаларини соатлаб айланардим. Шаҳарнинг бой ва фақир қатламлари яшайдиган кварталлар бўйлаб узоқ изғирдим. Гоҳида уммон соҳилига бориб, Тинч океанининг соҳир манзараларини хаёлчанлик ила кузатардим. Болалигимда океанни фақат экранларда кўрган, у ҳақда китобларда ўқигандим. Мен Ҳасанга «ҳали пайти келади, икковимиз тўлқинлар тинимсиз ювиб турадиган қумли соҳилларни оёқяланг кезамиз» деб айтардим. Мана, қаршимда, шундоқ оёқларим остида уммон шовуллайди. Худди экранда кўрганимдек. Фақат, Ҳасан бу соҳир манзарадан бенасиб.

Мен Американинг тенгсиз гўзаллигига мафтун бўлаётган айни дамда менинг Ватанимда қирғинбарот давом этар, ҳар куни қанчадан-қанча бегуноҳ одамлар, кексалар, аёллар ва болалар ҳаёт билан видолашар, аҳоли жон ҳовучлаб кун кечирарди. Американинг гўзал манзаралари эса, ҳаётдан баҳра олишга, нохуш ҳислар ва хотиралардан кўз юмишга ундарди. Бу ерда қўрқув ҳам, таҳлика ҳам, сирли шарпалар ҳам, афсус ва надоматлар ҳам, дилни ўртовчи азобли хотиралар ҳам йўқ. Фақат шунинг учун ҳам, сенга таъзим қилишга тайёрман, Америка дегим келарди-ю, аммо қалбимнинг бир чети Ватанимга бўлган соғинч ҳиссидан ўртанардим, худди отам каби...

1984 йилнинг ёзида 21 га тўлдим. Отам ўша йили «бьюик»ни сотиб, етмиш биринчи йилда ишлаб чиқарилган «фольксваген» микроавтобусини сотиб олди.

Бобо тирикчиликнинг янги йўлини топганди. У шанба кунлари мени эрталаб уйғотар, кейин биргаликда Фримонт, Юнион-Сити, Ньюарк, Хэйворд, Сан-Хосе сингари йўналишларда йўлга чиқар, одамлардан эски-туски нарсаларни арзон нархларда сотиб олардик. Улар орасидан биркўз Барби қўғирчоғидан тортиб эски тикув машиналаригача, ёғоч теннис ракеткасидан тортиб, тори узилган гитараларгача топиларди. Куннинг ярмига бориб, машинамиз салони ана шундай ашқол-дашқолларга тўлиб-тошар ва биз ортга қайтардик. Эртаси куни саҳарда биз Сан-Хоседаги эски буюмлар бозорида бўлардик. Бу ерда 25 центга олинган «Чикаго» гуруҳининг эски пластинкасини бир долларга, ўн долларга харид қилинган «Зингер» машинасини ҳам тўрт бараварига пуллаш имкони бор эди.

Айтиш жоизки, Америкада эски буюмлар савдоси муҳожир афғонлар учун энг сердаромад иш саналарди. Шу боис, ушбу бозорнинг асосий сотувчилари ҳам афғонлар эди. Савдо сусайган пайтда сотувчилар бир пиёла чой устида бир-бири билан ўтмиш ҳақида, кўрган-кечирганлари ҳақида, бу ердаги таниш-билишларнинг шахсий ҳаёти ҳақида (афғонлар ғийбатни ёқтиришади) гурунглашиб ўтиришарди. Бу «эскифурушлар» орасида чилангар ва тикувчиларни ҳам, собиқ элчилар, жарроҳлар ва профессорларни ҳам учратиш мумкин эди.

Ана шундай кунларнинг бири. Отамнинг ёй-маси ёнига икки финжон қаҳва билан қайтсам, Бобо кексароқ, оқсоч бир эркак билан гаплашиб ўтирибди.

– Амир, – деди у мени ҳалиги одамга таништириб, – ўғлим, бу киши генерал-соҳиб, Иқбол Тоҳирий жаноблари бўладилар. Кобулда мудофаа вазирлигида катта лавозимда ишлаганлар.

Тоҳирий! Қаерда эшитганман бу фамилияни? Унинг қорасидан оқи кўп сочлари орқага силлиқ қилиб таралган, қалин қошлари ҳам оқара бошлаганди.

Ийманибгина унга салом бердим.

– Салом, бачам, – деди генерал менга қўл узатаркан. Унинг қўллари илиқ, нам ва юмшоқ эди.

– Амир келажақда ёзувчи бўлмоқчи, у коллежнинг биринчи курсини тугатди.

– Мошооллоҳ, – елкамни қоқди Тоҳирий. – Бизнинг шўрлик халқимиз, бечора Ватанимизнинг, унинг бошига тушган қулфатларни ҳам ёзгин, ўғлим!

Раҳимхон совға қилган чарм муқовали блокнотда ўнточа ҳикоям жой олганди. Негадир бу одам билан менинг ижодий изланишларим ҳақида гапириш ноқулайдек туюлди.

Тоҳирий отам билан ёшлик хотиралари ҳақида анча суҳбатлашди.

– *Зиндаги мегузарад* – ҳаёт ўтавераркан, биродар, – енгилгина хўрсинди генерал ва менга ўгирилди. – Бачам, сенинг отанг беназир одам. Бу билан фахрланишинг керак.

– Муболаға қиляпсиз, – камтаринлик билан томоқ қирди Бобо.

– Падари бузруквор, чой дамлаб келувдим!

Беихтиёр қиз боланинг ипақдек мулойим товушидан энтикиб кетдим. Ортимда баланд бўйли, сочлари кифтлари оша шаршарадек ёйилган париваш қўлида елим пиёла ва термос тутиб турарди. Қалдирғоч қанотидек қалин ва қора қошлари тароқ тишларидек киприклари билан бўйлашиб, жоду кўзлар малоҳатини яширмоққа чоғланиб турарди.

– Барака топ, қизалоғим, – Генерал жилмайиб, унинг қўлидаги термос ва пиёлани олди. Қиз шуни кутиб тургандек ҳуркаклик билан биздан икки қатор наридаги жигарранг фургон тарафга юрди. Шу лаҳзада қулоғи орқасида ярим ойни эслатувчи кичкина, қизил нори борлигини пайқадим.

Фургон олдидаги ёймада эски китоб ва пластинкалар териб қўйилганди. Орамиз анча узоқ бўлса-да, бозор санжоб бўлгани боис, уни яққол кўра олардим.

– Менинг қизим – Сурайё, – деди Тоҳирий унинг ортидан термилиб қоларкан ва оғир хўрсиниб, бизга юзланди. – Энди менга рухсат.

Генерал биз билан қуюқ хайрлашиб, қизининг ортидан кетди. Мен кун бўйи унинг кулранг фургонидан кўз узмай ўтирдим.

Фақат кеч кириб, уйга қайтаётганимизда, Тоҳирий фамилиясини қаерда эшитганимни эсладим.

– Ота, генералнинг қизи ҳақида қандайдир миш-мишлар юрармиди? – дея сўрадим Бободан имкон қадар бефарқ оҳангда.

– Мени биласан-ку, – деди отам машина рулини бошқариб бораркан. – Ғийбат, миш-миш бор жойдан ўзимни олиб қочаман. Хўш, нимага

унга қизиқиб қолдинг? – отам пешойна оша ай-ёрона жилмайди.

– Шунчаки сўрадим-да, – гудрандим мен.

– Шунақа де? Балки қизи юрагингдан урган-дир? – сўради отам мендан нигоҳини узмай.

– Ота, қўйсангиз-чи!

У жилмайиб қўйди. Биз 680-шоссе бўйлаб елиб борардик.

– Шуни биламанки, шўрлик қизнинг ҳаёти бир номардни деб издан чиққан, – деди отам ҳазин товушда. – Уни жуда ақлли, меҳнаткаш қиз деб эшитгандим. Ўша воқеадан кейин генералнинг эшигини бирорта совчи тақиллатмади.

...Кечаси, билан Сурайё ҳақида, унинг ярим ойга ўхшаган қизил нори, маъсум кўзлари, аянчли қисмати ҳақида ўйлаб, ухлолмай чиқдим. Сурайё! Эски бозордан топган маликам менинг!

* * *

Шарқ шоирлари ҳижрон кечасини Ялдо тунига менгзашган. Бу туннинг машаққати ва изтиробини эса, Сурайёнинг ишқига мубтало бўлгач, англадим. Унинг гўзал чеҳраси, шаҳло кўзлари мени тинимсиз таъқиб этарди.

Якшанба кунларини орзиқиб кутардим. Мана у, сарғайган китобларни пештахтага тартиб билан тераётир. Мен соатлаб уларнинг дўконидан кўз узмай ўтиришга ҳозир эдим.

Сурайёжон, қора тун зулматини йиртган порлоқ қуёшим!

Кунлар ўтиб борарди. Мен эса, Сурайё билан гаплашиш учун баҳона қидирар, гўё шунчаки ўткинчи сифатида унинг дўкони ёнидан ўтиб қайтар, аммо офиз очишга на журъат, на баҳона топа олардим.

Қуёшнинг заррин нурларини тўкиб ёз, атрофни хазонрезгига тўлдириб қуз, қордан оппоқ пойандоз тўшаб қиш ўтди, дарахтлар куртак ёзиб, кўклам нафаси елса ҳам, менга тил битмади.

1985 йил май ойининг охирлари. Коллеж имтиҳонларини ҳам бешга топширдим. Якшанбаларнинг бирида отам билан савдога чиққандик. Кун иссиқ бўлишига қарамай, савдо ҳам қизирди. Қўлимиз қўлимизга тегмасди. Шу чоқ миямга зўр фикр келди.

– Ота, кун исиб кетди, кола ичиб келай! Сизга ҳам олиб келаман!

– Майли, фақат эҳтиёт бўл!

– Нимага? – ажабландим.

– Нима, сенингча мен аҳмоққа ўхшайманми?

– Тушунмадим!

– Унутма, Тоҳирий тиш-тирноғига қадар пуштун миллатига мансуб. Унинг учун ор-номус ҳамма нарсадан устун. Айниқса, сўз унинг оиласи, аёли ёки қизи ҳақида борганда. Ўғлим, ҳаммасини сезиб, билиб юрибман. Менинг бошимни эгиб қўймасанг, бас.

– Ота, хавотир олманг, – дея олдим холос.

...Тоҳирийнинг қуланг микроавтобуси олдида қиз бир ўзи савдо қилаётганди. Оёқланг, этаги узун оқ кўйлақда. Аввалига унинг дўкони ёнидан физилаб ўтиб кетмоқчи эдим. Лекин... ўлай агар, қандай қилиб унинг ёнида пайдо бўлиб қолганимни билмайман.

– Салом, – дедим қулоғимгача қизариб. – Кечирасиз, генерал-соҳиб йўқмидилар?

– Салом, – деди қиз қўлидаги китобдан бош кўтараркан, қўнғироқ овози билан. – Отам ана-

ви ёққа кетди, – қиз билагузукларини жаранглатиб, қўли билан ўнг тарафни кўрсатди.

– Отангизни зиёрат этгани келувдим, – дедим бошқа баҳона тополмай. – Менинг исмим Амир, шунчаки ким келганини билишингиз учун... Энди мен борай... безовта қилдим...

– Йўқ, йўқ, бемалол, – деди қиз. – Танишганимдан хурсандман.

– Унда... мен бора қолай, – яна шу гапни такрорладим. – Худо ҳофиз! – бир қадам юриб, яна тўхтадим. – Узр, қандай китоб ўқияпсиз?

Нима қиялман ўзи? Назаримда ҳамма ёқда жимлик. Бозордаги бутун аффонларнинг бутун эътибори бизга қаратилгандай. Гарчи бу ер Америка бўлса-да, атрофни аффонлар ўраб олган. Бизда йигит ва қиз ўртасидаги муносабат мутлақо бошқача баҳоланади.

Сурайё бепарволик билан китобнинг муқовасини кўрсатди.

– Ўқиганмисиз?

«Яшин водийси». Мен бу асарни ўқигандим. Қимтиниб бош ирғадим.

– Ҳа, жуда ғамгин воқеа.

– Одатда ғамгин воқеалар чиройли асарларга асос бўлади, – деди Сурайё қувлик билан ва қўшиб қўйди. – Эшитишимча, сиз ҳам ёзиб тураркансиз?

Ана холос! У қаердан эшитдийкин? Наҳот отаси айтган бўлса? Отаси сўраган бўлиши ҳам ақлга сифмайди. Бирор одобли аффон қизи отасидан ўзи тенги йигит ҳақида сўрай олмайди.

– Ҳа, истасангиз, ҳикояларимни сизга ўқишга беришим мумкин! – ўз овозимни аранг танидим.

– Жон дердим.

«Жон дердим!»

Шу чоқ унинг ёнида бир сумка мева кўтарган аёл пайдо бўлди. Мен уни қаердадир кўргандим. Унинг юзларида табассум ёйилди:

– Амиржон, тузукмисиз, мен Жамиламан, Сурайёнинг ойиси. Отангиз яхшимилар?

– Салом, холажон, – дедим ўнғайсизланиб. – Раҳмат, тузуклар!

– Бобонгиз Ғози соҳиб судья эдилар. Биз улар билан узоқ қариндош эдик. – Аёл жилмайиб қўйганида, тилла тишлари ярақлаб кетди. – Келинг, ўғлим, ўтиринг! Сурайё, қизим, акангга стул опкел! Манави шафтолилардан ювиб кел! Шунақа ширинки, асалнинг ўзгинаси!

Бу табассум ва илтифот мендаги тараддудни хиёл тарқатиб юборди.

– Йўқ, раҳмат, отам кутяптилар. Боришим керак!

– Унда шошмай туринг, – аёл бир нечта киви ва икки дона шафтолини қоғоз пакетга солиб, қўлимга тутқазди. – Отангизга биздан салом айтинг.

...– Сен кола опкеламан деб кетмаганмидинг? – отам қўлимдан меваларни оларкан, зимдан термилди. Жин урсин, кола опкеламан деб кетганим ёдимга тушди. Мен ўзимча нимадир деб гудрандим. – Ўғлим, фақат бояги гапларим эсингдан чиқмасин!

Кейинги олти кун, олти оқшом яна мен учун ялдо тунларидек узун туюлди. Ахир мен уни фақатгина якшанба кунлари кўра олардим.

Шу тахлит кунлар кетидан ҳафталаб ўтаверди. Мен қизнинг ёнига бориш учун генералнинг қаёққадир кетишини кутардим. Жамила хо-

нимдан ҳайиқмай қолгандим. У ҳар гал мени очиқ чеҳра қарши олар, чой ва қулча билан сийларди. Улар билан Кобул хотиралари ҳақида баҳслашардик. Ана шундай суҳбатларнинг бирида мен Сурайё билан ёлғиз қолгандим. Гап касб танлаш масаласига бориб тақалди. Сурайё ўқитувчи бўлиш истагида эканини айтди.

– Болалигимдан ўқитувчи бўлишни орзу қиламан. Онам ҳам Кобулда қизлар мактабида форс тилидан сабоқ берарди. Мен Кобулда тўртинчи синфга бораётганимда, отам уйимизга янги оқсоч қиз топиб келди. Унинг исми Зебо экан. У саводсиз эди. Баъзан Эронда яшовчи опасига хат ёзиб беришимни илтимос қилар, опасидан келган хатларни ҳам менга ўқитарди. Бир куни мен унга «кел, сенга ўқиш-ёзишни ўргатаман, кейин ўзинг истаганча хат ёзишинг, китоб ва газеталарни ўқишинг мумкин», дедим. Зебонинг қувончдан кўзлари чарақлаб кетди. Ҳар куни бир-икки соат у билан ошхонада ўтириб, дарс қиладиган бўлдик. Бир йил деганда унинг саводи тўлиқ чиқди. У болаларга мўлжалланган китобларни бемалол ўқийдиган бўлди. У мени ҳар гал муаллим деб атаганида таним яйраб кетарди. Бу хитоб менга шундай ёқардики, катта бўлсам албатта муаллим бўламан, деб аҳд қилдим. Сиз мени тушуняпсизми?

– Ҳа!

Аслида... уни тушунишга менга йўл бўлсин. Ахир мен ҳам Ҳасанга ўқиш-ёзишни ўргатсам бўларди-ку! Нега шундай қилмадим? У бунга лойиқ эмасмиди? Аксинча, мен ўз саводимдан уни мазах қилишда фойдаландим. Уни «телба» деб кулганим-чи? Йўқ, мен бориб турган аблаҳман!

Шу чоқ нимадир эсимга тушиб, сергакландим.

– Эсимдан чиқай дебди, манавини сизга опкелувдим. – Чўнтагимдан қистирғич билан бириктирилган бир даста варақни чиқардим. – Ваъда қилганимдек...

– Демак, эсингиздан чиқмабди-да, – Сурайёнинг кўзларида севинч учқунлари порлади. Аммо зум ўтмай юзларидаги қувонч қаёққадир ғойиб бўлди. Орқамда кимнингдир шарпасини пайқаб ўгирилдим. Генерал Тоҳирий!

– Амиржон, сени кўриб турганимдан бағоят хурсандман. Ижодлар қалай кетяпти?

– Салом, генерал соҳиб, – дедим шоша-пиша. – Раҳмат... мен...

– Бугун ҳаво жуда ажойиб бўлди-да, Амиржон! – Генерал савдо пештахтаси томон ўтаркан, қизи томонга қўл узатди. Сурайё ҳозирги менадан олган варақларни отасига берди. – Лекин, ҳафтанинг охирига бориб ёмғир ёғармиш.

Генерал варақларни гижимлаб, бурчакда турган ахлат қутисига ирғитди ва елкамга оҳиста қўл ташлади.

– Ўғлим, мен сени жуда яхши кўраман. Виждонли, ор-номусли йигитсан. Лекин, баъзан сендек ёшларни ҳам тартибга чақириб туриш керак. Сенга шуни айтиб қўйишим керакки, биз бозордамиз ва ҳамма бизга қаттиқ тикилиб турибди. Бу ерда ҳамма ўзича ижодкор, шунақа тўқиб бичишадик... – Тоҳирий беозор кулимсиради. – Отангга саломимни етказгин!

Кечқурун отамга ҳаммасини айтиб бердим. Отам бари бир бундан хабар топарди. Отам бош чайқаб хўрсиниб қўя қолди.

Кейинги ҳафтада отам шамоллаб қолди. Ҳаммаси шамоллаш ва қуруқ йўталдан бошланди. Борган сари соғлиғи ёмонлашаверди.

Бобонинг доктор ва шифохонага аввалдан тобу тоқати йўқ эди. Бирор марта соғлиғидан шикоят қилиб, дўхтирга борганини эслолмайман.

Орадан бир икки кун ўтиб, унинг ортидан ювиниш хонасига киргандим. Чаноққа қон ту-пураётганини кўриб, юрагим орқага тортиб кетди.

– Ота, анчадан бери шунақами?

– Тушликка нима қилдинг? – сўради жавобан.

– Дўхтирга бормасангиз бўлмайди!

Сан-Хоседаги округ госпиталига бордик. У ер-даги захил юзли врач рентгенга жўнатди. Бир оз ўтиб, ҳамшира бизни унинг кабинетига чақирди. Врач нималарнидир ёзиб ўтирарди. Биз киргач, бир тўлдирилган варақни узатаркан:

– Рўйхатхонага олиб боринг, – дея буюрди.

– Нима бу? – сўрадим мен.

– Пульмонологик клиникага йўланма. Отан-гизнинг чап ўпкасида қорайиш бор. Мутахассис кўригидан ўтиши керак.

– Саратонми? – негадир босиқлик билан сўра-ди отам. Этим жимирлаб кетди.

– Бўлиши мумкин, – шифокор яна нималар-нидир ёзишга тутинди. – Аввал компьютер то-мографиясидан ўтказиш керак. Текширувдан ўтасиз, улар икки ҳафтада телефон қилиб, аниқ ташхисни айтишади.

Икки ҳафта-я, айтишга осон! Бу икки ҳаф-та биз учун қанчалик оғир кечишини биларми-кин? На илож, йўланмани тегишли жойга топ-ширдик.

Ўша куни кечаси билан отамга шифо беришини Яратгандан сўраб чиқдим. Икки ҳафта ўтди ҳамки, ҳеч ким телефон қилмади. Ўзим бордим. Йўлланмани йўқотишган экан. Яна сарсонгарчилик...

Бизни текшириши керак бўлган доктор асли россиялик эканини эшитган Бобо «кирмайман» дея тўполон кўтарди. Уни кўндиришга ҳар қанча уринмай фойдаси бўлмади. Фақат, эронлик Амоний деган пульмонологни топгачгина отам текширишга рухсат берди.

Доктор Амоний қалин мўйловли, сочларига оқ оралаган киши экан.

Янги текширув натижалари чиққунича, яна бир ҳафта кутдик. Натижалар кутилганидан ҳам ёмон чиқди. Доктор умидсиз бош чайқади:

– Отангизнинг умрини кимёвий даволаш орқали бир оз чўзиш мумкин, холос. Аммо, даволашнинг имкони йўқ.

– Тушунарли, – бош ирғади отам. – Сизга катта раҳмат. Менга ҳеч қандай кимёвий даволашнинг зарурати йўқ.

– Ота!

– Амир, – Бобо менга юзланди. – Илтимос, одамлар олдида мени шарманда қилма! Аллоҳнинг иродаси!

Генерал Тоҳирий «башорат» қилган ёмғир икки ҳафта кечикканди. Биз кўчага чиққанимизда машиналар филдираклари атрофга сувни фавворадек сачратиб борарди. Отам индамай сигарет чекиб ўтирарди. Уйимиз эшиги олдида юрак ютиб, гап бошладим.

– Ота, балки, кимёвий даволаш...

– Ўғлим, биласан, мен битта гапираман. 22 га тўлдинг. Катта эркак бўп қолдинг. Мен бунни

аллақачон билганман. Бари бир сенга айтишим керак эди. Сендан илтимос, ҳеч кимга оғиз очма! Шов-шув кўтаришни, одамларнинг менга раҳми келишини истамайман.

Нима ҳам қила олардим?

Кунлар яна ўз оқимида оқа бошлади. Бобом ҳеч нарса бўлмагандек мол йиққани мен билан шаҳарма-шаҳар кезар, бозорга қатнарди. Бу кунлар бизни муқаррар ва мудҳиш ҳақиқатга тобора яқинлаштириб борарди.

Бора-бора шанба кунлари мол йиғишга ўзим чиқадиган бўп қолдим. Отам фақат мен билан бозорга чиқар, таниш-билишлар отамни кундан-кунга озиб бораётганини кўриб, «парҳез яхши наф беряптими» деб қўйишарди. Кун сайин шўрликнинг чаккалари тортишиб, териси осилиб, ранги сарғайиб, чўпдек озиб борарди.

Совуқ кунларнинг бирида отам оғирлашиб қолди.

* * *

Отамнинг бошига етиб келганимда, оёқ-қўларини типирчилатиб ётарди. Бир зумда атрофимизни одамлар ўраб олишди. Отам безгак тутгандек тинимсиз қалтирарди, оғзидан қон аралаш кўпик кела бошлаганди. Чинқирганча «Тез ёрдам» машинаси етиб келди.

Ўша оқшом отамнинг бошида ўтириб тонг оттирдим.

Эртаси қуни госпиталь қабулхонаси таниш-нотаниш аффонларга тўлиб кетди. Улар бирма-бир палатага кириб, отамнинг аҳволини сўраб кетишарди. Отам анча ўзига келиб қолганди.

Тушга яқин Тоҳирий хотини ва қизи билан кириб келди. Сурайё билан нигоҳдаримиз бир лаҳзагина тўқнашиб кетди.

– Сизга нима бўлди, биродар? – сўради генерал отамнинг қўлини эҳтиёткорлик билан сиқаркан.

– Сизни овора қилиб қўйганимдан хижолат-даман, – капельницага кўз қирини ташлаб, синиқ жилмайди отам. – Келиб кўнглимни шод этдингизлар.

– Қўйсангиз-чи, биродар, – генерал менга ўғирилди. – Амиржон ўғлим, агар нима керак бўлиб қолса, бизга айтарсан. – Унинг овозидаги оталарча ғамхўрлик оҳангидан кўнглим эзилиб кетди. Томоғимга нимадир келиб тикилди. Кўз ёшимни уларга сездирмаслик учун қабулхонага чиқиб кетдим.

Кўп ўтмай, эшик оҳиста очилиб, Сурайё пайдо бўлди. Эгнида кулранг свитер, жинси шим, сочлари елкаси билан битта қилиб ёйилган. О, қанийди ҳозир унинг қучоғига сингиб кетолсам!

– Амир, жуда таассуфдамиз, – деди у ширин овозда. – Биз отангнинг тоби йўқлигини билгандик. Аммо, бунақа касаллигини...

– Отам ҳеч ким билмасин, деганди.

– Сизга ҳеч нарса керакмасми?

– Йўқ, – дедим жилмайишга уриниб. У менинг қўлларимдан тутди. Бутун баданим бўйлаб сармовий ҳарорат ёйилди.

– Сурайё, сиз, бора қолинг... яна тунов кунгидек отангиз келиб қолмасин. Келганингиздан қанчалик хурсанд эканимни тасаввур ҳам этолмайсиз.

Икки кун ўтиб отамга рухсат беришди. Ҳар қанча кўндиришга уринмай, отам кимёвий да-

волаш курсларига рози бўлмади. Уни ўзи совға қилган «форд» машинада олиб кетдим.

Ўша куни диванда, бир боғ ўтиндек қуруқшаб қолган отамнинг ёнида ўтириб, овқатлан-тирдим.

– Ота, айтинг, яна нима қилай?

– Ҳеч нарса керакмас, болам. Балки, сенга бирор нима керакдир?

Отамнинг чўкиб қолган кўзларида таниш ай-ёрона ифода порлади.

– Ота, агар йўқ демасангиз... генералнинг қизини... сўраб кўрасизми?

Бобонинг юзларида анчадан бери кўрилмаган табассум жонланди.

– Ўғлим, қароринг қатъийми?

– Қатъий, ота!

– Телефонни олиб бер!

Отам зарур рақамни териб, гўшакни қулоғига тутди.

– Ассалому алайкум, Жамила хоним тузукми-сиз? Раҳмат, шукур! Генерал соҳиб уйдадилар? Раҳмат! – орадаги сўзсизлик ичида отам менга қиё боқиб, кўз қисди. – Ассалому алайкум, генерал соҳиб, раҳмат, тузукман. Эртага бир юмуш билан хонадонингизга борсам, қабул қиласизларми, дегандим? Лаббай? Соат ўн бирларда! Ташаккур, Худо ҳофиз!

Отам дастакни иларкан, дафъатан менга қараб, баралла кулиб юборди.

Эртаси куни отамнинг оҳорли, жойрави кийимларини кийишга ёрдамлашдим. Бир пайтлар унинг миқти гавдасидан тўлиб турадиган костюми энди худди ходага илингандек шалпайиб қопти.

Генерал оиласи билан Фримонтдаги афгон маҳаллаларидан бирида яшарди. Машинада отамни унинг уйи ёнигача олиб бордим.

– Уйда бўп тур, – деди отам машинадан туншаркан. – Бир соатларда сенга ўзим телефон қиламан.

Мана, кузатиб турибман, отам ишончсиз қадам билан генералнинг хонадонига кириб бораётир. Ўзининг сўнгги оталик бурчини бажо этиш учун.

Уйимиз қанчалик торлигини ўшанда билдим. Вақт ўтиши мунча қийин бўлмаса? Ошхонага чиқаман, уйга кираман. Нега отам қўнғироқ қилмаяпти. Генерал рад этса-чи? Балки, мен унга ёқмасман.

Телефон жиринглаши билан таҳлика ичида гўшакка ёпишдим.

– Генерал – рози! – Отамнинг бу гапидан турган еримда сакраб тушаёздим. – Лекин, Сурайё сен билан гаплашиб олмоқчи. У ҳозир хонасида.

Бир муддат жимликдан сўнг гўшакдан Сурайёнинг тиниқ овози янгради.

– Амир! Салом! Отам рози бўлдилар.

– Эшитдим, Сурайё, мени бир оғиз сўзинг билан бахтли эта оласан (уни илк бора сенсирашим эди).

– Фақат... биласанми? Сенга бир муҳим гапни айтмоқчиман. Ҳозирнинг ўзида.

– Қулоғим сенда!

– Сен ҳали мен ҳақимда кўп нарсани билмайсан. Орамизда бирор мавҳумлик бўлишини истамасдим. – Орага бир оз жимлик чўқди. – Биз аввал Виржинияда яшаганмиз. Мен ўшанда 18 ёшда эдим. Бир афгон йигит билан уйдан

қочиб кетганман... У эса, қип-қизил гиёҳванд бўлиб чиқди. У билан бир ойча бирга яшадим. Виржиниядаги ҳамма аффонлар тилидан тушмай қолгандик. Отам, охири бизни қидириб келди ва судрагудек қилиб мени уйга опкетди. Мен ўшанда унга бақирдим, чақирдим. Дунёни бошимга кўтариб йиғладим. – Телефон жимиб қолди. Алоқа узилдимикин деб ўйлагандим, йўқ, у йиғлаётган экан. – Менинг бу шармандали ишимдан онамнинг ўнг юзи фалажланиб қолган экан. Бечора онам? Мен аҳмоқни деб... Кейин биз Калифорнияга кўчиб келдик.

– Ҳозир отанг билан муносабатингиз қандай? – сўрадим юрак ютиб.

– Отам билан ҳар доим гапимиз бир жойдан чиқмаган, – деди Сурайё бурун тортиб, – бироқ, мен ундан миннатдорман. У бўлмаса, мен ўлиб кетардим.

Ўшанда қай аҳволга тушдим? Ахир мен ҳали аёл кишининг қучоғини кўрмаган мужаррад эдим. У эса... Аммо, нима бўлганда ҳам, мен қароримни ўзгартирмадим. Мен уни бахтсиз ўтмиши учун айблай олмасдим.

– Сиз... яна ўз фикрингизда қоласизми?

– Сурайё, – дедим овозим титраб. – Илтимос қиламан, менга турмушга чиқ!

Сурайёнинг ўксик йиғисидан гўшак ҳам титраб кетгандек бўлди.

Унга ҳавасим келди. У ўз сирини очиб, кўнглини бўшатиб олди. Энди уни ҳеч қачон виждон дарди қийнамайди. Мен-чи? Ҳасанга қилган ноҳақликларим, уни мараз Асефнинг кўлида хўрланишига йўл қўйганим, буям етмагандек унинг гарданига туҳмат тамғасини босганим,

ота-болани қирқ йиллик қадрдон уйдан қувганим ҳақида кимга арз эта оламан, кимга?

* * *

Тўйимиз барча афғон расм-русумлари асосида ўтди. Отам Фримотндаги бир афғонга тегишли ҳашаматли ресторани ижарага олди. Отам тўйимизга атроф-жавонибда яшайдиган афғон борки, барчасини таклиф этди. Қўни-қўшнилар ҳам жам бўлишди.

Ниҳоят оқшом чўқди. Бизни гўшангага кузатиб қўйишди. Ўша оқшом мен илк бор... илк бор аёл тафтини, аёл ҳароратини ҳис этдим. Табиат аёл зотига бахш этган бетимсол нафосат ва назокат лаззатини тота олдим...

Қизиқ, Ҳасан ҳам уйландимикин? Ҳозир унинг ҳам қучоғида бирор нозанин тўлғанаётганмикин? Унинг сочларини қай париваш эркалаб силаётган бўлса?..

...Сурайё хонадонимизга файз олиб кирганди. У энди отамга ҳам худди ўз падари бузрукворидек ғамхўрлик кўрсата бошлаганди. У ҳар куни эрта-лаб отамга нонушта тайёрлар, ётиш-туришига қўмаклашар, кийимларини ювар, газеталар ўқиб берар, Бобо ёқтирган афғонча шўрва тайёрлар, ҳар куни уйимиз атрофини сайр қилдирадди.

Кунларнинг бирида уйга эртароқ келганимда Сурайё ниманидир отамнинг адёли остига яширганини пайқаб қолдим. Кела солиб, адёл қатига қўл суқдим. Бу ўша, туғилган кунимда Раҳимхон совға қилган блокнот эди. Мен ҳамма ҳикояларимни шу блокнотга ёзиб борардим.

– Бунақа ажойиб ҳикоялар битишингизни билмаган эканман.

Отам ёстикдан аранг бошини кўтарди:

– Блокнотингни мен бердим унга! – Томоғимга яна нимадир тикилиб, хонадан ўқдай учиб чиқдим.

...Ярим оқшомда отам бизни ёнига чақирди. Ҳар иккимизнинг пешонамиздан ўпди.

– Дорингизни олиб келайми? – сўради Сурайё тавозе билан.

– Шарт эмас, – отам синиқ жилмайди. – Бугун ҳеч қаерим оғримаяпти.

– Яхши дам олинг, – Сурайё унинг устини оҳиста ёпиб қўйди. Бобо оҳиста кўзларини юмди ва қайтиб очмади.

...Хэйрводдаги масжиднинг олдида машина тўлиб кетганди. Атроф-жавонибдаги афғон борки, бари отамнинг жанозасига тўпланди. Мен эшик олдида, генерал Тоҳирийнинг ёнида бел боғлаб, қўл қовуштириб турар, келганлар бирма-бир таъзия билдириб айвон томонга ўтишарди. Уларнинг кўпини танимадим. Лекин улар отамни танишаркан. Уларнинг ҳар бири отам ҳақидаги илиқ гапларни айтиб, унга Яратганнинг раҳматини тилашарди.

Уларнинг назарида мен ўша инсоннинг ўғли эдим холос, бошқа ҳеч ким эмас. Бобо энди йўқ. Энди ким менинг бошимни силайди? Ким менга тўғри йўл кўрсатади? Энди мен унингсиз қандай яшайман. Мени нега ташлаб кетдингиз, отажон? Мен бу мудҳиш воқеликни алланечук карахт алпозда кузатиб турардим.

Отамни қабристоннинг мусулмонлар қўйиладиган қисмида дафн этишди. Одамлар оҳиста тарқала бошлашди. Мен отамни кимсасиз қабристонда, тупроқ остида ёлғиз ташлаб, ортимга қайтарканман, ҳўнграб юбордим...

Вақт яна ўз оқимида давом этарди.

Мен вақт ўтиши билан Тоҳирийлар хонадо-ни билан боғлиқ кўп нарсаларни билиб олдим. Масалан, генералнинг мигрень касали билан оғришини, баъзан дард хуруж қилганида кун бўйи қоронғи хонасида қамалиб ўтиришини ҳам кейин билдим. Бундай пайтларда ҳеч ким уни безовта қилолмас экан.

Сурайёнинг айтишича, у эсини танигандан бери генерал ва Жамила хоним алоҳида хона-ларда ётишаркан.

Яна шуни билдимки, генерал оиласини асо-сан давлат томонидан ажратиладиган ёрдам пули эвазига боқар, эски бозорга эса, шунча-ки вақт ўтказиш, афғон танишлари билан чақ-чақлашиш учунгина чиқаркан. Генерал эрта-ми-кечми Афғонистон озод бўлишига, у ўз юр-тига оиласи билан қайтиши, яна аввалгидек юқори лавозимлардан бирини эгаллашига ишо-нарди. Қайнонам Жамила холанинг беқиёс да-ражада гўзал овози борлиги, халқ қўшиқлари, мумтоз ашулаларини маромига етказиб куйла-шини ҳам кейинроқ эшитдим. Бироқ, генерал гарчи мусиқани, санъатни ёқтирса-да, аёли-нинг бошқалар олдида қўшиқ айтишини уму-ман истамаскан.

Қайнонам мени ўз ўғлидек кўрарди ва буни мендан яшириб ҳам ўтирмасди. Ҳатто эрига айтишга журъат этолмаган гапларни ҳам мен орқали етказарди. Сурайёнинг айтишича, мия-сига қон қуйилгач, унинг саломатлиги анча ёмонлашиб қолганди.

Жамила хола турли гап-сўзларга сабаб бўлган қизини никоҳимга олиб, бу бадномликдан улар-

нинг оиласини қутқазганим учун ҳам мендан миннатдор эди.

Қунларнинг бирида Сурайё менга Виржинияда юз берган нохуш воқеани ҳам гапириб берди.

Ўшанда Сурайёнинг яқин қариндошларидан бири, Шариф амакининг қизининг тўйидан чиқиб келаётгандик. Йўл-йўлакай Сурайё йиғлаб келди.

– Мен... сизга муносиб эмасдим, – деди у ўзини тўхтата олмай. – Ахир сиз ҳам шундай, ҳали чимилдиқ кўрмаган, иффатли, бокира қизга уйланишингиз мумкин эди. Мен... мен...

Мен унинг ёноқларини ювиб оқаётган кўз ёшларини кафтим билан артдим.

– Сизга ҳаммасини айтмагандим. Ўша қуни... отам бизни топиб келди. Қўлида милтиқ. Ўша... йигитга «милтигимда иккита патрон бор, биттаси сенинг, иккинчиси менинг умримга нуқта қўяди» деб айтди. Ўшанда... оғзимга келган гапларни айтдим, додладим, бақириб-чақирдим. Унга... ўз отамга ўлим тиладим. – Сурайё ҳамон тинимсиз йиғларди. – Ўз отамга! Отам индамай қўлимдан тутиб, олиб чиқиб кетди. Уйда онам мени кўз ёш билан қарши олди. Мени қучоқлаб туриб юм-юм йиғлади. Нимадир демоқчи бўлар, лекин мен унинг гапларига тушунмасдим. Ҳа, менинг йўқолишим онамга қаттиқ зарба бўлганди. Унинг нутқи ҳам алланечук тушунарсиз бўлиб қолганди.

Шунда отам мени ётоғимга олиб кирди-да, қўлимга қайчи тутқазиб, сочимни тагидан қирқишни буюрди. Унинг амрини бажаришдан бошқа чорам йўқ эди. Бир неча ҳафта уйдан ташқарига чиқолмадим. Кўчага чиққанимда эса, ҳамма менга қўлини бигиз қилиб кўрсатаётгандек бўлаверарди.

– Бу гаплар бундан уч йил аввал, уч минг чақирим олисда юз берганди. – Сурайёнинг ёшли кўзларида негадир табассум жилваланди. – Отангиз совчи бўлиб борган куни, сиз билан телефонда гаплашганимда, бунақа бадном қизга уйланмайсиз, деб ўйлагандим.

– Ахир, мен бундай ўйлашим мумкин эмасди.

– Мен қанчалар бахтлиман. Сиз мен таниган афғонларга умуман ўхшамайсиз.

У қучоғимга сирғалиб кирди. Унинг нам ёноқларига оҳиста лаб босдим.

Бобонинг ўлиmidан сўнг, биз Сурайё билан бир хонали квартирага кўчиб ўтдик. Отамнинг микроавтобусини сотиб юбордим ва эски бозордан тамоман қадамимни уздим. Бироқ, ҳар жума куни отамнинг қабрини зиёрат қилишни канда қилмасдим. Кўпинча отамнинг қабри устида Сурайё олиб келган янги гулдасталар турарди.

Ёзда Сан-Хосе университетига ўқишга кирдим. Ўқишдан сўнг, мебел дўконига қоровул бўлиб ёлландим. Ҳамма ишдан кетиши билан мен қоровулхонадаги диван устида ястанганча, китоб мутолаа қилар, дарс тайёрлар, ижод қилардим. Дастлабки романимни ҳам шу ерда ёза бошладим. Кейинги йили Сурайё ҳам шу университетга, отасининг истагига қарама-қарши ўлароқ, педагогика йўналиши бўйича ўқишга кирди.

1988 йили, шўравийлар Афғонистонни тарк этишидан бир йил аввал мен илк романимни ёзиб битирдим. Унда воқеалар Кобулда, ота ва ўғил ўртасида рўй берганди.

Мен ушбу асаримни чоп этиш бўйича ўнлаб нашриётларга маълумотнома жўнатдим.

Ниҳоят, Нью-Йоркдаги нашриётлардан бири асарнинг тўлиқ матнини юборишимни сўради.

Олти ҳафта ўтиб, Нью-Йоркдан Мартин Гривнолт исмли киши телефон қилиб, асар чоп этилишини, унинг ўзи менинг муаллифлик ҳуқуқимни ҳимоялашга масъул эканини айтди. Бу бизнинг оиламиз учун жуда ҳам қувончли воқеа бўлди.

Сурайё кўзига ёш олиб, мени қучоқлади:

– Қанчалик хурсандлигимни билсангиз эди. Афсуски, амаким бу кунларни кўра олмадилар.

Рост, отам бу кунни кўрганида борми? Ахир у менинг келажагим, истиқболим учун ўз ватанидан, ўтмишидан воз кечмаганмиди?

Шу онда Раҳимхоннинг қачонлардир айтган гаплари ёдимга тушди «Ўғлим, ҳали сен буюк ёзувчи бўласан, сенинг асарларингни бутун жаҳон ўқийди».

Ҳа, тақдир менга чинакам туҳфа ато этганди. Аммо, мен бунга лойиқ эдимми?

Кейинги йилнинг ёзида китобим нашрдан чиқди. Нашриёт мени бешта шаҳар бўйлаб, китобнинг тарғибот сафарига жўнатди. Мен америкалик афғонлар орасида ҳақиқий юдузга айланаёздим.

Мен бахтли эдим. Фақат бу бахтнинг тўкислиги учун бир нарса етишмасди. Фарзанд! Ҳар гал ота бўлиш ҳақида ўйласам юрагимни аллақандай ҳаяжон ва ҳатто қўрқув чулғаб оларди. Мен худди Бобо сингари ота бўла олармикинман? Қанийди?

Вақт ўтиб борарди. Сурайё билан ҳар ой бирор янгиликдан умид кутардик. Вақт ўтгани сайин Сурайёнинг умидлари сўниб, тушкун,

жиззаки аёлга айлана борди. Жамила хола ҳам авваллари эҳтиёткорлик билан бу хусусда гап қистирган бўлса, эндиликда очиқ-ошкор буви бўлиш орзуси ушалмаётганини баралла айта бошлади. Гарчи генерал бу хусусда оғиз очмаса-да, унинг қарашларидан нигоронлик аломатини сезиш қийин эмасди.

Ана шундай рутубатли кунларнинг бирида Сурайёга таскин бердим:

– Яна бир оз кутайлик. Ҳаммаси яхши бўлади.

– Яна қанча кутамиз? Нега бундай бўляпти? Мен бошқа кутолмайман, Амир!

– Бўпти, дўхтирга борармиз, – дея уни тинчлантирган бўлдим.

Розен фамилияли шифокор ҳар иккимизни пухта текширувдан ўтказди. Мен-ку, дастлабки текширувдан яхши ўтдим. Менда ҳеч бир муаммо чиқмади. Аммо, Сурайё... Уни бир неча бор текширувдан ўтказишди. Пешоб таҳлили, қон таҳлили, яна аллаббалолар! Ҳамма хулосалар билан танишиб чиққан Розен умидсиз бош чайқади. Тиббиётда камдан-кам учрайдиган бундай ҳолат «сабаби ноаён бепуштлик» деб номланаркан. Ўргилдим сендақа шифокордан. Сабабини билмасанг, нима қилиб ўтирибсан бу ерда?

Шунда ҳам бизга бир қулоч дори ёзиб берди. Хуллас, Сурайё ҳам, унга қўшилиб мен ҳам даволанишнинг турли йўларини бошимиздан кечирдик. Ҳеч қандай наф бўлмагач, Розен сунъий уруғлантиришни таклиф этди. Аммо бунинг учун жуда катта харажат талаб қилинаркан.

Биринчи романимдан олинган аванс пулини айнан шу ишга сарфладик. Ҳарқалай, мусулмон эркак киши учун аёли билан қанчадан-қанча

номаҳрам ҳақимлар кўригидан ўтиш, жинсий ҳаёт билан боғлиқ гапларни уларнинг муҳока-масига ташлаш... жуда офир бўларкан. Ва ниҳоят қанчадан-қанча нохуш амалиётлар сўнгида яна доктор Розен қабулига қайтдик. Бу гал доктор столни черта туриб, илк бора «фарзандлик-ка олиш» хусусида сўз очди.

Бу 1991 йилнинг март ойида содир бўлганди.

Ўша куни Сурайё йўл-йўлакай йиғлаб келди. Шу ҳафтанинг охирида биз қайнотамникига бордик ва сўнги янгиликларни гапириб бердик. Дастурхон устидаги бу галги учрашувимиз унча қўр емади. Қайнонам пишириб келган балиқнинг хушбўй ҳиди ҳам иштаҳамизни қитқай олмади.

– Болаларим, бола асраб олиш... биз афгонларга тўғри келмайди, – ниҳоят генерал ўз сўзини айтди. – Бир кунмас бир кун бола ота-онам деб билгани бегона бўлиб чиққанини англаса, қаттиқ руҳий зарбага дучор бўлади. Бари бир қон тортади, деган гап бор. Бегона бола ўз ота-онасини қидириб кетади. Бизнинг халқимиз қиз беришда, келин туширишда етти авлодни бекорга суриштирмайди. Сизлар асраб оладиган бола кимнинг зурриёди, отаси ким, онаси ким, валади зиноми, бошқами, қаердан биласизлар?

– Бўлди, бу ҳақда бошқа гапиришни ҳам, эшитишни ҳам истамайман, – қуруққина қилиб луқма ташлади Сурайё...

Сурайё ҳам, генерал ҳам бола асраб олишга рўйхушлик беришмади. Мен ҳам насли-насаби номаълум болага оталик меҳримни беришим лозимлигини ўйласам, музлаб кетардим. Аммо, начора, тақдир ҳукмига бўйсунмай иложим йўқ

эди. Балки бу қилган гуноҳларим эвазига берилган жазодир?

Бир неча ой ўтиб, иккинчи романим учун аванс пулини олдим ва уй учун биринчи бадални тўладим. Сан-Францискодан олинган бу уй бир оз эскироқ бўлса-да, икки кишилик оила учун барча шароитлари муҳайё эди.

Кечалари алламаҳалгача Сурайёнинг ёнгинасида очиқ деразаларнинг гичирлаши, чирилдоқларнинг ноласини эшитиб ётар ва шу аснода фарзандсизлик аталмиш мусибатни бутун моҳияти билан англагандек бўлардим. Мана, ўша мусибат, у ҳар доим биз билан бирга, қувонч ва андуҳимизга шерик... Кечалари ҳам худди қўндоқдаги боладек иккимизнинг ўрта-мизда ётади...

Июль, 2001 йил.

Мен телефон дастагини қўйгач, бир муддат жим қолдим. Фақат Афлотуннинг овозидан ҳушимни бир жойга тўпладим.

– Нега рангингиз оқариб кетди? – сўради Сурайё Афлотуннинг устини адёл билан ўраб қўяркан.

Сурайё олти йилдирки мактабда дарс берар, кечқурунлари ўқувчиларининг дафтарини уйга олиб келиб, текширарди. Бир неча йил сотиб олинган кокер-спаниел зотли итимизга генерал қадимги юнон файласуфининг номини берганди.

Ўтган ўн йил ичида Сурайё анча тўлишиб, бақбақалари ҳам осила бошлаган, сочлари орасида оқ толалар пайдо бўлганди. Бироқ у мен учун ўша-ўша – ҳуснда тенгсиз малика эди.

– Покистонга кетишим керак, – дедим енгил тин олиб. – Раҳимхон офир бетоб экан.

– Ҳалиги... амакимнинг дўстларими? – хавотир аралаш сўради Сурайё. Мен унга болалик хотираларим, Ҳасан ва Али, Раҳимхон ҳақида кўп гапириб бергандим.

– Бормасам бўлмайди. У болалигимда катталар орасида биринчи ва энг содиқ дўстим бўлган.

– Анчага кетасизми?

– Билмадим, – елка қисдим. – У мени зудлик билан кўриши керак экан. Муҳим гапи бормиш.

– Тинчликмикан ишқилиб?

– Хавотир олма, ҳаммаси яхши бўлади, – шундай дедим-у, бироқ, қалбим хавотирга тўла эди. – Бирпас айланиб келмоқчиман.

«Олтин дарвоза» хиёбонини анча пайт сарсари кездим. Хиёбоннинг шимолий чегараси – Спрекельс кўли соҳилида ўриндиқлардан бирига ҳорғин чўкдим. Ана, сал нарида бахтиёр ота ўғилчаси билан копток ўйнапти. Осмонда эса, қирмизи варрақлар эркин парвоз этмоқда.

Мен кўзларимни юмганча, ҳозиргина мен билан телефонда гаплашган Раҳимхоннинг қиёфасини кўз олдимга келтиришга уриниб кўрдим. Мана, унинг маҳзун, меҳрибон чеҳраси... Менимча, у ҳаммасидан хабардор, машъум варрак воқеаси, Асефнинг маразлиги, Ҳасанга қилинган туҳмат... ҳаммасини билади.

«Ўғлим, сен ўзингнинг қанчалик мард ва ориятли эканингни кўрсатадиган вақт келди».

Ҳа, Раҳимхон худди шундай деди.

Уйга қайтсам, Сурайё онаси билан телефонда гаплашаётган экан.

Икки йил илгари генерал йиқилиб, белини синдирган, ўшандан бери тўшакка михланиб қолди. Унинг иссиқ-совуғидан Жамила хола эрта-ю кеч бохабар эди. Эндигина генерал хотинининг кўмагида ташқарига чиқа бошлаганди. Баъзан Сурайё отасини кўргани бориб, уни сайр қилгани олиб чиқарди.

...Ўша куни алламаҳалгача ухлолмай ётдим. Тонгга яқин кўзим илинди. Тушимда Ҳасанни кўрибман. Кобул яқинидаги яйловларда варрак қувиб юрганмиш. Ортидан югуриб етолмасмишман.

...Орадан бир ҳафта ўтиб, мен Покистон авиакомпаниясининг ҳаво лайнерида булутлар бағрини ёриб, учиб борардим.

* * *

Самолёт ерга қўнганидан уч соат ўтганида, мен таксининг орқа ўриндиғида ўтирар, маҳаллий ҳайдовчи Фулом лабига қистирган арзон сигарета тутунини пуркаганча, Пешоварнинг серқатнов кўчаларидан елиб борарди.

Пешоварда охирги марта 1981 йилда бўлгандик. Шаҳар деярли ўзгармаган. Кўчалар, машиналар, одамлар, пастқам уйлар нимаси биландир менга Кобулни эслатарди.

Пешовар университетининг қизил томли биносидан ўтгач, афғон даҳаси бошланади.

– Бу ерда сенинг ҳамюртларинг кўп, – деди Фулом. – Кимдир ўз йўлини топиб олган, аммо кўпчилиги қашшоқликда кун кечиради.

Раҳимхонни охирги марта 1981 йилда, биз Кобулдан кўчиб кетаётган пайтимизда кўрган-

ман. Ўшанда у бизни кузатишга келганди. Биз АҚШга кетганимиздан кейин ҳам Бобо Раҳимхон билан тез-тез қўнғироқлашиб турар, қўпинча гўшакни менга ҳам тутқазарди. Охирги марта Раҳимхон билан отамнинг ўлиmidан кейин гаплашдик. Нохуш хабар Кобулга етиб борган чоғи, Раҳимхон мендан кўнгил сўраб сим қоққанди.

Ниҳоят, қўлимдаги бир парча қоғозда битилган манзилни топиб бордим ва эшик қўнғироғини босдим. Эшик очган қоқсуяк қарияни даставвал таниёлмадим. Менинг хотирамда қолган барваста Раҳимхондан ном-нишон қолмаганди.

Биз анча гурунглашиб ўтирдик. Очиқ деразадан кўча шовқини ва қуёш нури кириб турар, полга аффон гиламлари тўшалганди. Бурчакда иккита эски курси ва самовар қўйилганди. Ўзим ундан чой қўйиб олдим.

Гап орасида ўн беш йил аввал уйланганимни қистириб ўтдим.

– Кимга уйландинг? – сўради Раҳимхон қош чимириб.

Айтдим. Раҳимхон қайнотамни ҳам, қайнонамни ҳам яхши таниркан.

– Фарзандлар нечта бўлди?

– Фарзандимиз йўқ, – дедим бош эгиб. Раҳимхон ҳам менга узрли қараб, хўрсиниб қўйди. Орага ноқулай жимлик чўкди. Кейин эса, мавзуни бошқа тарафга бурдик. Мен унга Америкада отам билан кечган кунларимиз, эски бозордаги савдоларимиз, оилам ҳақида гапириб бердим. Тўртта романим чоп этилганини айтганимда, Раҳимхоннинг кўзларида қувонч порлади.

– Туғилган кунимда менга блокнот совға қилганингиз эсингиздами? Биринчи ҳикояларимни ўша дафтарга ёзгандим.

– Билмадим, – кулимсиради Раҳимхон. – Эслолмаяпман.

Гап бориб, Афғонистондаги вазиятга тақалди. Бу пайтда Толиблар мамлакатни тамомила ўзига бўйсундириб олганди.

– Аҳвол ростдан ҳам чатоқми? – сўрадим ундан.

– Нимасини айтасан, – деди Раҳимхон. – Толиблар Худонинг юборган балоси экан. Улар одамни одам ўрнида кўришмайди. Манавини кўряпсанми? – у чап қоши устидаги чандиқни кўрсатди. Ўшанда Ғози стадионида футбол бўлаётганди. Адашмасам, Кобул билан Мозори шариф жамоалари ўйнаётганди. Футболчилар узун иштонлар кийиб олишган, трусида ўйнаш тақиқланган. Хуллас, Кобул рақиб дарвозасига гол урди. Ёнимдаги йигит қувонганидан бақириб юборди. Шу чоқ рўпарамда 17–18 ёшли, қуролланган толиб пайдо бўлди-ю, сўрамай-нетмай автомат қўндоғи билан башарамга туширди. «Яна бир марта бақирсанг, тилингни суғуриб оламан, қари эшак» дея сўкинганча нари кетди. Мен эса, қонли юзимни чангаллаб қолавердим. Ҳолбуки, мен унинг бобоси тенги эдим... Ана шунақа, болам, – Раҳимхон яна бир марта чандиғини силаб қўйди.

У менга Кобулда бошидан кечирганларини бирма-бир айтиб берди.

Биз Пешоварга боришимиздан сал аввал Бобо уйимизни Раҳимхоннинг номига расмийлаштириб кетганди. Отам эртами-кечми Кобулга қайтишимизга ишонарди.

– Нега сиз ўшанда биз билан кетмадингиз, – сўрадим ундан.

– Ватанни ташлаб кетиб бўлмайди, – деди Раҳимхон. – Отанг сенинг келажагингни ўйлаб, ўз юртини ташлаб кетишга мажбур бўлганди. Мен эса, ўзинг биласан, ёлғизман... Айтганча, Истиқлол мактаби ёнидаги кўча эсингдами?

– Ҳа, эсимда. Худди шу кўчадан ўтаётганимизда, казармадаги аскарлардан бири Ҳасаннинг онасини ҳақорат қилганди.

– Толиблар Кобулни эгаллаганда ҳамма шу кўчага чиқиб байрам қилган, қўшиқ айтиб, рақс тушганди. Чунки, уруш одамларнинг меъдасига урганди. Толибларни ҳамма худди қаҳрамондек қарши олди.

– Ниҳоят тинчлик қарор топибди-да!

– Э, бу тинчлик ниманинг ҳисобига келганини билсанг эди? – Раҳимхонни йўтал тутди. Бечора йўталавериб, букчайиб қолди. Лабларига босган рўмолчасидан қон сизаётганини кўриб, юрагим орқага тортди. Бу манзара мен учун таниш эди.

– Сиз қаттиқ бетобсиз. Фақат яширмай айтаверинг!

– Ҳа, менинг куним битган, – Раҳимхон яна йўталишга тушди. Аввал қонталаш лабини, кейин тер босган пешонасини артди. – Ёзгача етаманми, йўқми, билмадим.

– Мен сизни Америкага олиб кетаман, – дедим унга. – У ерда яхши врачлар бор. Ҳозир тиббиёт анча ривожланган. Ҳар қандай касалнинг давосини топишяпти. – Мен йиғлаб юбормаслик учун тез-тез гапирмоқда эдим.

– Сен ҳақиқий америкаликка айланибсан, – деди Раҳимхон бир оз ўзини қўлга оларкан. – Ҳа,

Американи Америка қилган ҳам айнан оптимизм. Биз аффонлар эса, жуда тажанг халқмиз. Фақат зорланишни ва тақдирга тан беришни биламиз. Зиндаги мегузарад деб қўяверамиз... Қўй, болам, энди яшаб ниманиям кўрардим. Яратганнинг иродасига қарши бориб бўлмайди. Мен сени бу ерга фақат видолашиш учун эмас, жиддий бир гапни айтиш учун чақирганман.

– Қанақа гап?

– Мен отангнинг уйида шу пайтгача яшаб келганимни биласан-а?

– Ҳа!

– Мен бу ҳовлида ёлғиз яшамадим. Ҳасан мен билан бирга эди.

Ҳасан! Мен бу исмни анчадан бери тилга олмагандим. Яна бирданига виждонимда оғриқ турди. Атрофимдаги ҳаво қуюқлаша бошлади. Нафасим қисилди.

– Мен аввалига бу ҳақда сенга ёзиб юбормоқчи эдим. Аммо, сен буни билишни истайсанми, йўқми, менга қоронғи эди. Сендан бир нарсани қатъий илтимос қилмоқчи эдим. Фақат ундан аввал Ҳасан ҳақида баъзи гапларни айтиб берсам. Эшитасанми?

– Ҳа, – дедим юрагим оғриб.

У ҳикоясини бошлади.

* * *

1986 йиллар. Бу пайтларда менинг таниш-билишларимдан айримлари ўлдирилган, айримлари мамлакатни ташлаб кетган, қолганлари ҳам ўз ташвиши билан овора эди. Ким билан гаплашишни, қаерга боришни билмасдим. Бутун шаҳар руслар ихтиёрида эди. Қаерга борма, рус

аскарлари патрулига дуч келасан. Шунинг учун кўпинча уйдан ташқари чиқмасдим.

Бунинг устига артрит азоб берарди. Баъзан оғриқнинг зўридан белимни кўтаролмай қолардим. Ҳатто уй ишларига ҳам ярамай қолгандим. Мен отанг қайтгунича уйини саранжом-саришта сақлашга, сизларга омонатни бус-бутун топширишга аҳд қилгандим.

Отангнинг ўлгани ҳақидаги хабарни эшитишим билан дунё кўзимга қоронғи кўринди. Мен бўм-бўш юрак билан бўм-бўш ҳовлида ёлғиз ўзим яшолмаслигимни ҳис этдим.

Кунларнинг бирида машинамга ўтириб, тўғри Ҳазоражотга, Али ва Ҳасанни қидириб йўлга тушдим. Улар бу ҳовлидан ҳайдалганидан кейин, Алининг қайсидир бир амакиваччасининг уйига кўчиб кетишганини отангдан эшитгандим. Бу пайтда Ҳасан 22-23 ёшларга тўлган навқирон йигит бўлиши керак эди.

Яратганнинг инояти билан Ҳасаннинг уйини осонликча топиб олдим. У Бомиеън яқинидаги қишлоқлардан бирида, пахсадан қилинган девор ортида, томсувоқ уйда яшаркан. Қарасам, ҳовли ўртасида қорамағиз бир эркак бошига оқ рўмол танғиб, ер чопяпти. Мени кўриши билан белкуррақни итқитиб, менга томон пешвоз чиқди. Бўйи мендан икки қарич баланд эди. Ўсиб, азамат йигит бўп кетибди. Ранги ҳам Бомиеъннинг қуёшида анча қорайибди, олд тишлари тушиб кетибди. Аммо, лабининг устидаги билинар-билинемас тиртиқ, мовий, қисиқ кўзлар ўша-ўша эди.

Қучоқлашиб кўришдик. У мени уйига таклиф қилди. Уйнинг бурчагида оқ юзли ҳазорий аёл кашта тикиб ўтирарди.

– Бу менинг аёлим – Фарзона, – таништирди Ҳасан. Аёл Ҳасанни қанчалар яхши кўриши шундоққина юз-кўзидан билиниб турарди. Аёл оғироёқ экан.

– Қачон неварали бўламиз? – сўрадим Ҳасандан ҳазил аралаш.

– Насиб этса, шу йили қишда, – кулимсираб ерга қаради Ҳасан. – Агар Худо ўғил берса, унга отамнинг исмини қўяман.

– Айтганча, Али кўринмайдими?

Ҳасаннинг юзи бирдан аянчли тус олди. Али ва унинг амакиваччаси – мана шу уйнинг эгаси икки йил аввал Бомиеън яқинида минага тушиб портлаб кетишибди... Амиржон, ҳозир ҳар куни ўнлаб афғонлар шу тахлит аянчли ўлим топмоқда. Беихтиёр полиомиелит асорати туфайли бир оёғини аранг судраб босадиган безор инсоннинг гамгин чехраси кўз олдимдан ўтди. Биз ва отанг у билан бирга улғайгандик. Эсимни таниганимдан бери Али менинг ёнимда эди. Али оғир касал бўлганида отанг билан тепа-сида йиғлаб тургандик.

Фарзона шу куни афғонча шўрва пиширди. Тандирда пишган нон билан шўрва танангга жуда яхши сингади-да. Аммо, Алининг ўлими мени тамоман гангитиб қўйганди. Томоғимдан икки тўғрам нон ўтди, холос. Дастурхон устидан Ҳасанга мен билан Кобулга кетишни таклиф қилдим. Уй катта эканини, у ҳам оиласи билан бемалол ёзилиб-яйраб яшаши мумкинлигини айтдим. Эр-хотин бир-бирларига маъноли тикилиб қолишди.

– Уйимиз шундоққина шаҳарнинг биқинида. Бу ерда қариндош-уруғларимиз кўп. Кечиринг бизни, Раҳимхон оға! Боролмаймиз!

Мен ҳам уни тушуниб турардим. Шу боис ор-тиқ қистамадим. Кейин анча гурунглашиб ўтирдик. Сен ҳақингда кўп сўради. Уйландимикин? Ўқишга кирибдими? Болалари борми? Бахтлимикин? Ҳозир ҳам варрак учирармикин?

Дарвоқе, у Бомиёнда бир форс тили ўқитувчиси билан танишиб, ўқиш-ёзишни ўрганиб олибди. Сенга хат ёзиб беришини айтиб, унга етказишни мендан илтимос қилди. Унга отангнинг ўлимини айтганимда юзларини бекитганча хўнграб юборди. У эрталабгача йиғлаб чиқибди.

Оқшом уларникида тунаб қолдим. Эрталаб, Ҳасан хотинини олиб мен билан Кобулга боришини айтди.

– Оға, очиги, бизни бу ерга боғлаб турадиган ҳеч нарса йўқ. Биз сиз билан кетамиз. Сизга ўзим қарайман. Уни ўзимиз тартибга келтириб, кўз қорачиғидек асраймиз.

Уларнинг кўч-кўрони машинанинг юкхонасига бемалол жойлашди. Машина қўзғалгач, Ҳасан то уйи кўздан йўқолгунча машинанинг орқа ойнасидан кўз узмади. Ҳасан Кобулга келишимиз билан ўзининг эски кулбасига кўчиб кирди. Хўжайиннинг уйига киришни истамади.

– Бу уй Амир оғага тегишли. У урушдан кейин Кобулга қайтса, мен унинг уйига кириб олганимни кўрса, нима деб ўйлайди?

Ҳасан отангга аза тутиб, қирқ кун қора кийди.

Улар келган кундан бошлаб, ҳовлига файз кирди. Фарзона ҳовлини ҳар куни эрталаб чиннидай қилиб супуриб чиқарди. Ҳасан уйнинг шикаст еган жойларини, ракета тегиб қулаган деворларини қайта тиклаб чиқди.

Кеч кузда Фарзона ўлик қизча туғди. Фарзонанинг уй бурчагида тиқилганча ҳўнг-ҳўнг йиғлагани, Ҳасаннинг ўлик чақалоқнинг тангадек юзчаларидан унсиз ўпаётгани кўз ўнгимдан кетмайди. Девор ортидан уруш, отишмалар давом этар, отангнинг уйи эса тинч ва бежавотир туюларди бизга. Кейинги пайтларда кўзим хиралаша бошлади. Ҳасан онангнинг кутубхонасидаги китобларни менга ўқиб берарди.

Тўқсонинчи йилнинг бошларида яна Фарзонанинг бўйида бўп қолди. Ёз ойларида дарвозамиз олдида чачвон-паранжи ёпинган бир аёл пайдо бўлди. Ҳовлига кириши билан тиз чўкканча қотиб қолди. Ундан нима кераклигини сўрадим. У индамай турарди. Ҳатто тик туришга ҳам мажоли йўқдек эди.

– Кимсиз? – дея сўрадим. Аёл кесилган дарахтдек гурсиллаб қулади. Ҳасанни чақириб, аёлни икковлашиб кўтардик-да, меҳмонхонага олиб кирдик. Паранжисини олдик. Қаршимизда тишлари тўкилган, сочлари оқарган, юз-кўзлари қонга беланган бир ожиза ётарди. Юзидаги тиф яраси пешонасидан бошланиб, чап кўзининг устидан иягига қараб чўзилганди.

– Ҳасан қани? – Аёл кўзини очиши билан берган саволи шу бўлди.

– Шу ердаман, – Ҳасан аёлнинг қоқсуяк қўлларини қўлига олди.

– Сени кўриш учун қаерлардан келаётганимни биласанми? Сени худди шундай тасаввур қилгандим. Қандай катта йигит бўлиб кетибсан! – у Ҳасаннинг қўлларини ўпди. – Битта жилмайгин, илтимос. – Ҳасан зўрма-зўраки кулимсиради. Аёл эса, йиғлаб юборди.

– Кулишларинг... худди менинг ўзим! Сенга ҳеч ким буни айтмагандир? Ўғлим, мени кечир! Мен ҳатто бир марта бўлсин сени қўлимга олмагандим. Худонинг ўзи кечирсин!

Ҳа, бу Санобар эди. 1964 йил, ўғлини туғиб ташлаб кетганидан кейин ҳеч ким уни қайтиб кўрмаганди. Амир, сен билмайсан, у ёшлигидан шунақанги сулув аёл эдики, таърифига ҳар қандай тил ожиз қоларди. У кўчадан ўтса, бирор эркак қайрилиб қарамаслиги мумкин эмасди. Ҳозир эса...

Ҳасан унинг қўлларини қўйиб юборди ва уйдан отилиб чиқди. Мен кун бўйи унинг ёнидан жилмадим. Қош қорайганида ҳам Ҳасандан дарақ бўлавермади.

– Бекорга қайтиб келибман, – дея афсусланди Санобар. – Кетиб бир хато қилувдим. Келиб яна янглишибман. Ўғлимнинг ярасини янгилабман.

Ҳасан эртаси куни эрталаб кириб келди. У уйнинг орқасида, сизлар ёқтирган тепаликда, анор панасида тонг оттирган экан. Кела солиб, онасининг қўлларини ўпиб, кўзига суртди.

– Онажон, йиғламанг, мени кечиринг, сизга итоатсизлик қилдим. Ўз уйингиз, ўз оилангиз. Шу ерда биз билан қолинг!

Санобар ўғлини бағрига босди. Ҳаммамиз йиғладик.

Санобар шу кундан биз билан яшай бошлади. Унга биринчи қаватдан хона ажратилди. Томорқада етиштирилган сабзавотлар, помидор, саримсоқ, қалампирларни она-бола парваришлар, уларни бозорда сотиб, бошқа рўзгор учун зарур нарсаларни харид қилиб келишарди.

Ҳасан шу пайтгача онаси қаерда бўлгани ҳақида сўрамас, онаси ҳам бу ҳақда оғиз очмасди.

1990 йилнинг декабрида Ҳасан ўғилчали бўлди. Ўшанда қор ёғиб турарди. Санобар жун адёлга ўралган чақалоқни қулбадан кўтариб чиққани, унинг қулоғига азон айтганим кечагидек эсимда. Ҳасан ўғлига Шоҳномадаги севимли қаҳрамони Суҳроб исмини берди.

Чақалоқ шунақа ширингина эдики, худди отасининг ўзи дердинг. У бувижониси Санобарнинг жони дили эди. Кечалари келини ухлаётганида ҳам чақалоқнинг бошида ўтириб тонг оттирар, ҳар куни хонада исириқ тутатарди.

Суҳроб тўрт ёшга тўлганида Санобар оламдан ўтди. Онасининг ўлими Ҳасан учун катта зарба бўлди. Биз уни ҳовлимиз орқасида, тепалик ёнидаги эски қабристонга қўйдик. Жажжи Суҳроб эса, «Саса» деб бувисини излайди.

Кейин... ҳокимиятни Аҳмадшоҳ ва Раббоний бошчилигидаги мужоҳидлар эгаллади. Уруш, отишма, портлашлар авжига чиққанди. Эрталаб уйғонган одам кечгача тирик юришига ишонмай қўйди. Қулоқларимиз ўқларнинг чийиллашига, кўзларимиз турли уруш даҳшатларига-ю, ўликларга қўниқиб кетганди. Фақат бизнинг туман Вазир-Акбархон нисбатан тинчроқ жой эди. Ҳасан ўғлининг тарбиясига катта эътибор берар, уни ҳайвонот боғига, кинога олиб борарди. Бўш пайтларда рогаткада отишни машқ қилдирарди. Тез орада Суҳроб мерган бўлди-қолди.

Қишда Ҳасан ўғли билан томга чиқиб варрак учирарди. Албатта, эски замонлардаги каби варрак мусобақалари кенг миқёсда ўтмаседа, гоҳ-гоҳида бўлиб турарди. Эсингдами, у ипи узилган варраклар қаерга қўнишини ҳаммадан яхши биларди. Ўша қобилияти ҳануз йўқолмаганди.

Лекин орадан кўп ўтмай, толиблар варрак учирини ман қилишди. Орадан икки йил ўтиб, 1998 йилда Мозори шарифда толиблар ҳазорийларни қўйдек бўғизлашди...

* * *

...Раҳимхон ҳикоясини тугатганида анча ҳолдан тойганди. Кўчадан урду тилидаги сўкинишлар, эшакларнинг ҳанграши эшитилиб турарди.

– Ҳасан ҳалиям бизникида турибдими? – сўрадим ундан.

– Бу сенга, – Раҳимхон менга тўрт букланган хат узатди. Хат ичида полароид плёнкасида туширилган сурат ҳам бор экан. Суратда баланд бўйли, кенг яғринли, одмигина кийинган эркак жилмайиб турар, унинг олдида эса, сочлари қиртишлаб олинган, айти Ҳасаннинг болалигини эслатувчи оёқяланг болакай отасидек илжайиб турарди.

Хат форсийда, чиройли ҳуснихатда битилган эди:

«Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм!

Муҳтарам Амир оғага!

Ушбу хатим Сенга етиб боришини аёлим Фарзона, ўғлим Суҳроб билан бирга эрта-ю кеч Яратгандан сўраб турибмиз. Тез орада хатим сенга етиб боришидан ва сенинг жавобингни олишдан умидворман. Мен Фарзонага, Суҳробга сен ҳақингда, болалигимиз, бахтиёр дамларимиз, ўйинларимиз ҳақида завқланиб гапириб бераман. У кунларни энтикиб эслайман.

Амир оға! Сен ва бизнинг бахтиёр болалигимиз ўтган Афғонистон энди йўқ. Бу ер қотиллик, биродаркушлик, даҳшат ва қирғин маконига айланган.

Яқинда хотиним билан бозорга боргандим. Фарзона деҳқондан картошканинг нарҳини сўради. Деҳқоннинг қулоғи оғирроқ эканми, эшитмади. Фарзона қаттиқроқ овозда сўрагани, оломон ичидан бир толиб ажралиб чиқди ва автомат қўндоғи билан аёлимнинг оёғига туширди. Бечора ерга йиқилиб тушди. Ундан «нега бундай қиласан?» деб сўрасам, «вазирнинг буйруғи чиққан, аёллар овозини кўтариб гапирмаслиги керак», дея ўшқирди. Мен хотинимга қўл кўтарган бу маразни бир бало қилишим мумкин эди. Аммо, у ўша заҳоти мени отиб ташлар, хотиним тул, ўғлим етим қоларди. Ахир уларга чекланмаган ҳуқуқ берилган.

Наҳот ўғлим Сухробни ҳам шундай қисмат кутаётган бўлса? Сен ўғлимни кўрганингда эди. Шунақанги иқтидорли. Бизнинг анор дарахтимиз эсингдами? Ҳозир у қуриб қолган бўлса-да, мен учун қадрли. Ҳар куни ўғлим билан унинг соясида ўтириб, «Шоҳнома»ни ўқиб бераман.

Амир оға! Раҳимхон соҳиб оғир касал. Бир неча кундан кейин Покистонга кетмоқчи. Ўша ерда яхши врачлар бор деб эшитдик. Ишқилиб, яхши хабар билан қайтиб келсин. Кейинги пайтларда ёмон тушлар кўряпман. Стадиондаги қонли қатллар, дорга тортилган беғуноҳ одамлар... Баъзан яхши тушлар ҳам кўраман. Сени жуда соғиндим. Кобулга қачон келасан? Бу ерда сени интизорлик билан кутаимиз.

Сени Аллоҳ ўз паноҳида асрасин!

Ҳасан!»

Хатни икки марта ўқиб чиққач, Раҳимхонга юзландим.

– У яхши юрибдими ҳозир?

– Хат ярим йил аввал, мен Покистонга келмасимдан бир неча кун илгари ёзилган. Сурат ҳам ўша пайтларда туширилган. Бир ой ўтиб менга қўшним телефон қилиб, нохуш бир янгиликни айтди.

Мен Пешоварга кетганимдан кейин уйимизга толиблар келиб, Ҳасанни сўроқ қилишибди. Бу уйда нима қилишини сўрашибди. Ҳасан бу уйда оддий хизматкор эканини, уй эгаси сафардалигини айтибди. Толиблар ҳазорийларга бундай уйларда яшамаслиги лозимлигини айтиб, унга чиқиб кетиш учун бир кун вақт беришибди. Ҳасан уйни эгасиз ташлаб кетолмаслигини айтибди. Шунда толиблар Ҳасанни қўчага олиб чиқишибди ва...

– Йўқ, – негадир бақриб юбордим мен.

– ...Аввал тиз чўктиришибди...

– Йўқ, э, худо!

– Кейин пешонасидан отиб ташлашибди.

– Йў-ў-ўқ!

– Кейин Фарзона уйдан дод солиб югуриб чиқибди.

– Йў-ў-ўқ...

– Уни ҳам ўша ернинг ўзида отиб ташлашибди.

– Йўқ, йўқ, йўқ... – телбаларча шу сўзни қайтарар, тилим бошқа гапга айланмасди. Теграмни ўлим талвасаси ўраб олган, мен эсам, ҳануз тирик эдим.

– Уйни толиблар эгаллаб олишди, – хотиржам гапида давом этди Раҳимхон. – Уйдагиларни ўзганинг мулкани эгаллаб олганликда айблашди, қотилликни эса ўз-ўзини мудофаа деб баҳолашди. Ҳеч ким эътироз билдиролмади... Ахир ик-

кита фақир ҳазорийни деб ким жонини хавф остига қўя оларди?

– Суҳробга нима бўлди? – сўрадим ўзимни аранг қўлга олиб.

Шу аснода Раҳимхонни йўтал тутиб қолди. Юз-кўзлари зўриққанидан қизариб кетди.

– Уни Карте-Седаги етимлар уйига жўнатишибди деб эшитдим, – деди аранг пишиллаб нафас оларкан. – Амиржон, сени бу ерга чақиришдан мақсад фақат ўлим олдидан видолашиш эмасди. Сенга зарур гапим бор. Сен Кобулга бориб, Суҳробни топишинг ва уни бу ерга олиб келишинг керак.

Аввалига унинг гапини у қадар чуқур идрок этолмадим. Чунки, ҳали Ҳасаннинг ўлими ҳақидаги хабар даҳшатидан ўзимга келолмай турардим.

– Пешоварлик танишларим орасида эр-хотин америкаликлар Томас ва Бетти Колдуэллар бор. Жуда яхши одамлар. Улар кичик хайрия жамиятини бошқаришади. Асосан афғон болаларини ҳимоялашга мўлжалланган етимлар уйини ҳам очишган. Ўзим кўрганман, улар болаларга жуда яхши ғамхўрлик қилишади. Мен Суҳроб ҳақида уларга айтганимда, жон деб қабул қилишларини айтишди.

– Раҳимхон оға, сиз ҳазиллашяпсиз чоғи?

– Болалар тақдири билан ҳазиллашиб бўлмайди, ўғлим. Кобул кўчаларида қаровсиз болалар тиқилиб кетган. Суҳроб ҳам улардан бири бўлиб қолишини истамайман.

– Оға, бундай пайтда Кобулга бориш камида аҳмоқлик билан баравар.

– Суҳроб жуда иқтидорли бола. Биз бу ерда унга янги ҳаёт, янги умид бахш этамиз. У яхши одамлар қуршовида улғаяди.

– Нега энди мен боришим керак Кобулга? Бирортасини ёлласа бўлади-ку! Қанча пул керак бўлса, мана мен турибман.

– Гап пудда эмас, Амир, – Раҳимхон сал қизишиб олди. – Мени хафа қиялпсан. Мен ўладиган одамман! Мен учун пул ҳеч қачон биринчи ўринда бўлмаган. Нега сени танлаганимнинг боисини ўзинг яхши биласан.

Ҳа, у нимани назарда тутаётганини сезиб турардим.

– Лекин, тушунинг, Америкада менинг оилам, уйим, обрў-эътиборим бор. Кобул мен учун жуда хавфли. Ахир мен ўз жонимни хавф остига қўйиб, аллақайси...

Гапимни йўқотиб қўйдим.

– Бир пайтлар отанг менга сенинг табиатингдан хавотирда эканини айтганди. У сени қўрқоқликда, қатъиятсизликда айблаганди. Наҳотки у ҳақ бўлса?

Мен кўзларимни пирпиратдим.

– Ўлимим олдидан сендан шуни ўтиниб сўрамоқчи эдим, – у менинг жон жойимдан тутганди. Хонада сукунат сузарди. Мен эса, гапиришга сўз тополмасдим. Яна ёзувчи эмишман!

– Ҳа, Бобо ҳақ экан, – хўрсиндим нима дейишни билмай.

– Жиддий гапиряпсанми?

– Ахир ўзингиз ҳам шундай фикрдасиз-ку!

– Мен бунақа фикрда бўлганимда сени чақириб ўтирмасдим.

– Сиз ҳамиша мен ҳақимда жуда юқори фикрда бўлиб келгансиз, – хаёлчанлик билан бармоғимдаги узукни айлантирдим.

– Сен эса, ўзинг ҳақингда ҳамиша тубан фикрда бўлиб келгансан, – хўрсинди Раҳимхон.

– Лекин ўртада яна бир гап борки, бу ҳақда сен билмайсан...

– Қанақа гап? – илкис сергакландим.

– Санобар Алининг биринчи аёли эмасди. Унинг биринчи хотини Жоҳурдан эди. Улар уч йил бирга яшашди. У пайтларда сен ҳали туғилмагандинг. Фарзандсизлик туфайли улар ажрашишди. Кейин ўша аёл хостлик бир кишига турмушга чиқиб, уч қиз кўрди... Сенга айтмоқчи бўлган гапим шу эди.

Мен аввалига ҳеч нарсани тушунмадим.

– Бу гапларнинг менга нима алоқаси бор?

– Али бепушт эди, – тушунтирди Раҳимхон.

– Қанақасига? Ҳасан-чи?

– Алидан зурриёт туғилмаган.

– Унда Ҳасаннинг отаси ким?

– Ўзинг ўйлаб кўр, ким бўлиши мумкин?

Назаримда, тубсиз жарликка қулаб кетаётгандек бўлдим. Кўз олдимда ҳамма нарса чархпалак бўлиб айлана бошлади.

– Ҳасан билармиди? – титроқ лабларим менга бўйсунмаётган эди.

Раҳимхон кўзларини юмиб, бош чайқади.

– Аблаҳлар, – ўрнимдан ирғиб турдим. – Шунчалик ҳам пасткашлик бўладими? Ёлғончи лўттибозлар!

– Илтимос қиламан, ўтир!

– Ахир сизлар буни мендан, ундан яшириб келдинглар?

– Ўзинг ўйлаб кўр, ахир отангнинг бутун обрўси, шаъни бир пул бўларди. Фисқ-фасод кўпаярди. Бизнинг одамларнинг феъли ўзингга маълум-ку!

Раҳимхон менга қараб қўл чўзганида жаҳл билан қўл силтаб, ўзимни эшикка урдим.

– Ўттиз саккиз ёшга кирган одам бутун ҳаёти ёлғондан, сохталикдан иборатлигини билса қай аҳволга тушади, Раҳим оға? Энди менга тасалли бермоқчи бўласизми? Сизга айтадиган гапим йўқ.

Эшикни зарб билан ёпдим.

Қуёш ботиб борар, уфқ алвон тусга кираётганди. Раҳимхон яшаётган уй ортда қолиб кетганди. Кўчаларда одам қайнар, машиналар, рикшалар бир-бирини қувиб ўтмоққа ошиқарди. Мен эса, ўзимга номаълум бўлган тарафга сарсари кетиб борардим.

Назаримда, узоқ уйқудан сўнг мутлақо бошқа хонада уйғонгандек эдим. Бошқа уй, бошқа мебеллар, бошқа жиҳозлар... Мен йиллар давомида уйғониб кўрадиган одатий манзаралардан олис чекинган эдим.

Кўзим қаерда эди? Ахир далиллар етарли эдику! Бобо Ҳасанни пластик операция қилиш учун доктор Кумарни таклиф этиши, янги хизматкор олиш ҳақида айтганимда отамнинг ғазаб отига миниши, Али кетмоқчи бўлганида, отамнинг кўзларидан томган ёшлар...

Официант стол устига бир финжон сутли чой келтириб қўйганида маҳаллий емакхоналардан бирида ўтирганимни англадим. Анчадан бери ичмаганим – сутли чойдан ҳўпларканман, Америкадаги ҳаётим, Сурайё, генерал, Жамила хола, энди ёза бошлаган янги романим бирма-бир кўз олдимдан ўтди. Олдимдан турли-туман одамлар ўтиб қайтар, қўшни столга тақалган транзистордан рубоб садолари янграр, аммо менинг хаёлимни ҳеч нарса тўзғита олмасди. Яна ўтмиш хотиралари бош кўтарди. Бобо би-

тирув кечаси менга нима деганди? «Қанийди ҳозир Ҳасан ҳам ёнингда бўлганида!»

Отам қанақасига шу пайтгача мени ҳам, Ҳасанни ҳам алдаб келди экан? Ахир отам ўзи ҳар доим «фақат биргина гуноҳ бор – ўғирлик! Ҳамма жиноятнинг замирида ўғирлик ётади. Ёлғончи ўз дўстининг ишончини ўғирлайди» демаганмиди? Демак, Бобо ҳам ўғри экан. У менинг укамни, Ҳасаннинг отасини, Алининг ор-номусини ўғирлади!

Отам Алининг кўзларига қандай боқди экан? Али ўз шаъни, қадр-қиммати топталаётгани, аёли ўз хожасининг тўшагини гуллатаётганини била туриб, бу хонадонда қандай яшади экан? Мен-чи? Шу пайтга қадар отамнинг сиймосида энг мукамал, энг комил инсонни кўрардим-ку!

Олма олманинг тагига тушади, деб бежиз айтишмас экан. Мен ҳар гал ўзимни отам билан қиёслар эканман, ундаги фазилатларни ўзимда топа олмасдим. Энди ўйлаб кўрсам, иккимиз ҳам бир хил эканмиз. Биз иккимиз ҳам ўзимизга ўла-ўлгунча содиқ бўлган одамларни сотдик. Уларга хиёнат қилдик. Мана, ҳаммаси учун ҳисоб-китоб қиладиган пайт келди. Мен ўзимнинг ва отамнинг гуноҳларини ювишим лозим. Рост, мен Алини миналаштирилган далага бошлаб бормадим, мен Ҳасаннинг чаккасига милтиқ тираб, отиб ташламадим. Аммо, мен ота-болани уйимиздан қувмаганимда, эҳтимол отам уларни ҳам биз билан Америкага олиб кетармиди? Ҳасан ҳам ҳозир ҳамма эркин, тўқ, фаровон заминда, унинг ҳазорий қавмига мансублиги айб-ситилмайдиган, кўпчилик ҳазорийлар ким эканини ҳам билмайдиган мамлакатда, ўз уйида, ўз оиласи бағрида яшаётган бўлармиди?

Раҳимхон мени бу ерга чақирмаганида эди! Мен ҳозир ҳаётимни остин-устин қилиб юборган аччиқ ҳақиқат қаршисида мушкул аҳволда қолмаган бўлардим.

«Нима учун сени танлаганимнинг боисини биласан» дедими? Эркак бўлгач гуноҳингни юв, деганими бу? Бунинг учун Кобулга боришим, Суҳробни қидириб топишим ва бу ёққа олиб келишим керак.

Рикша ёлаб, Раҳимхоннинг уйига қайтарканман, бояги фотосуратни чиқариб, томоша қилишга тушдим. Ҳасан менга ҳар доимгидек меҳр ва садоқат ила боқиб турарди. Ҳеч ким мени Ҳасанчалик яхши кўрмаган. Унинг ўғли ҳозир Кобулда, менинг йўлимга кўз тикипти.

Раҳимхон жойнамоз устида дуога қўл очиб ўтирарди. У намозни тугатгач, салом бердим ва Кобулга боришга тайёрлигимни айтдим.

– Яратган эгам сени ҳамиша паноҳида асра-син, – деди кекса дўстим кўзига ёш олиб.

Йўл азоби – гўр азоби. Хайбар довонига етиб келгунча бўларим бўлди. Мазам қочаётганини сезган ҳайдовчи йигит – Фарид менга совуққина нигоҳ ташлаб қўйди. Унинг нигоҳларида душманга қарагандек рутубат сезиларди. Биз Жамруддан йўлга чиққан бўлсак, у ҳали мен билан тузук гаплашгани ҳам йўқ.

Бу илонизи йўллар, яланг қоялар менга та-ниш. Бу йўллардан отам билан кўп ўтганмиз.

– Лимон шимасанми? – сўради Фарид. – Кўнглинг айниётган бўлса, ёрдам беради.

– Керакмас, – дедим афтим буришиб. Ўзи жиғилдоним қайнаб турибди-ю, мен яна аллақандай нордон лимон шимармишман.

– Бу сенга Американинг химикати эмас, халқ табобати. Онам менга айтганди. Узоқ йўлга чиққанда лимон шимиш керак деб.

– Бер-чи.

У машина ғаладонини очиб яримта лимон чиқарди. Бир бўлагини оғзимга солгандим, ярим дақиқа ўтмай, ўзимни тетик сеза бошладим.

Фарид қорасоч, қоракўз, тор яғринли, бўйни узун тожик йигит эди. У ҳам худди мендек кийиниб олганди: эғнида пахталик нимча, бошида устма-уст қўйилган патир нонни эслатувчи қалпоқ.

Мени Фаридга Раҳимхоннинг ўзи рўпара қилди. Унинг иккита хотини, бешта боласи бор экан. Яна иккита кичкина қизчаси Жалолободда минага тушиб ҳалок бўлишган, ўзининг ҳам бир қўлининг тўртта бармоғи учиб кетган экан. Шундан сўнг оиласи билан Пешоварга кўчиб келибди. Ёши ўттизга бормаган бўлса ҳам қирқдан ошганга ўхшаб кўринаркан.

Пешоварда Раҳимхон менга ҳамма ишларимнинг режасини тузиб, пишитиб берганди. Аввал доллар майдаладик. Кейин афғонларга хос кийим-кечак харид қилдик. Ҳасан ва Суҳробнинг расмларини кўпайтириб олдим. Кейин энг асосийси, Пешовар бозорида ясама соқол ясаш билан шуғулланадиган одамдан ўзимга мос соқол ясатиб олдим. Бу одам бир пайтлар европалик журналистларга ҳам шундай соқоллар тайёрлаб берган экан. Чунки, айти дамда Афғонистонда соқолсиз юриш ўлим билан баравар.

Мен Афғонистон ҳақида Сурайёга бир оғиз ҳам гапирганим йўқ. Акс ҳолда у биринчи рейс билан бу ерга учиб келган бўларди.

Мана, ниҳоят мен ўз Ватанимда, қашшоқлик, бахтсизлик ила тўлиб-тошган она юртимдаман. Паст-баланд тепалик орасида худди болаларнинг кубикчаларидек бетартиб сочилган кулбалар. Аҳён-аҳёнда увададан ясалган латта копток тепиб футбол ўйнаётган болалар кўзга ташланади. Шўравийлардан қолган эски танклар панасида ўтирган чоллар вайронадаги қарғаларни ёдга солади. Бошдан-оёқ ўраниб олган оёқяланг аёл елкасида кўза билан сув олиб кетяпти.

– Қизиқ, худди ўз юртимга сайёҳга ўхшаб келяпман.

– Ҳали сен бу ерни ўз юртинг деб биласанми? – истехзоли илжайди Фарид.

– Менинг болалигим шу юртда ўтган.

– Бир гап айтсам хафа бўлмайсанми? – у жавобимни кутмади. – Менимча, сен ҳашаматли ҳовлида турардинг. Обрўли хонадоннинг фарзанди эдинг. Икки ё уч қаватли қасрингиз бор эди. Отанг чет эл машинасида юрарди. Уйларида ҳазорий хизматкорлар хизмат қилишарди. Уйингизда казо-казолар меҳмон бўлиб туришарди. Зиёфатлар тез-тез бўлиб турарди. Тўғри гапирдимми?

– Сен... қаердан биласан?

– Ахир ўзинг айтдинг-ку, мен бу юртда сайёҳга ўхшайман, деб. Манави эгнингдаги кийимларни ҳам умрингда биринчи марта кийиб турибсан. Билиб қўй, ҳамиша бу юртда сайёҳ бўлиб яшагансан. Қасам ичаман. – Фарид увадага бурканган чоллар, болалар, хароба уйлари кўрсатди. – Мана мен билган Афғонистон. Сен бундай манзаралардан, бундай одамлардан йироқ яшагансан. – Фарид чириган тишларини кўрсатиб илжайди.

Индамадим. Раҳимхон айтган эди: сени ўз юртингда қучоқ очиб қарши олишмайди, шунга тайёр тур деб. Мана, бошланыпти.

– Нима учун келаётганингни ҳам биламан. Отангдан қолган ҳовлини сотиб, пулини белингга боғлаб, Америкага, онангнинг ёнига қайтмоқчисан.

– Онамни тинч қўй, – овозим титраб кетди. – У мени дунёга келтирган онда омонатини Ҳаққа топширган.

Фарид индамай сигарет бурқситди.

Кечга яқин Жалолободга кириб келдик. Биз кечаси шу ерда, Фариднинг акасиникида тунаб қолишга қарор қилгандик. Майин шабада яқин атрофдаги шакарқамиш далаларидан ширин бир исни олиб келиб димоққа урарди. Яланғоч тераклар ва нураган лойсувоқ деворлар оралаб, биз пахса уйлардан бирининг эшиги олдига келиб тўхтадик. Уйни оппоқ либосдаги аёл киши очди, Фаридга таъзим ила салом бераркан, менга ётсираб қараб қўйди. Фарид билан изма-из уйга кирдик. Бизни кенг елкали, қалин соқоли ўзига ярашиб турган ўрта ёшли киши қаршилади. Фарид у билан қучоқлашиб қўришгач, бизни таништирди.

– Бу менинг акам – Воҳид! Бу эса, Амир оға, Америкадан.

– Қалайсиз, меҳмон, – у елкамни дўстона қоқди. – Қийналмасдан етиб келдингларми?

Биз торгина хонадан жой олдик. Шифтда хира чироқ нур сочар, тўрда, учта болакай чордана қуриб ўтиришарди.

– Қани, онаси, сен чойга қара. Овқатга ҳам уннаворинглар. Меҳмонлар узоқ йўлдан келишяпти.

Нариги хонадан аёлларнинг овози эшитилди.
– Хўш, меҳмон Америкада нима иш қиласиз?
– Ёзувчиман, – беихтиёр оғзимдан чиқиб кетди. Ака-ука сирли кўз уриштириб олишди.

– Афғонистон ҳақида ҳам ёзганмисиз?

Мен қизариб кетдим. Тўғриси, бир пайтлар ёзганман, лекин...

– Қачонлардир ёзганман, – дея минғирладим.

– Балки, яна ёзарсиз? Толиблар халқимизнинг, Ватанимизнинг бошига қандай кунларни солганини оламга шоён қиларсиз?

Шу онда бояги аёл чойнак ва пиёла кўтариб кирди. Лаби учган пиёлада қайноқ, ифорли чой ичарканман, таним яйрагандек бўлди.

– Биродар, бу ерларга келишга сизни яна нима мажбур қилди?

– Ака, наҳотки, билмасангиз, буларнинг мақсади бир. Келишади. Отасидан қолган ҳовли ё боғни пуллашади-да, яна ўзлари жойлашиб олган Канадагами, Мексикагами равона бўлишади. Шу кетганларича қоралари ҳам кўринмайди.

– Бас, – Воҳиднинг овозидан уйнинг деворлари зирқираб кетди. – Меҳмонга ҳам шунақа дейдими, аҳмоқ? – кейин менга юзланди. – Айбга буюрмайсиз, кўрслик укамизга қўндоқда теккан касаллик.

– Ўзим айбдорман, – жилмайишга ҳаракат қилдим мен. – Унга келишимнинг сабабини айтмагандим. Мен бу ерга отамдан қолган ҳовлини сотиш учун эмас, бир болани излаб келганман.

Чўнтагимдан кўпайтирилган суратлардан бирини чиқариб, унга узатдим.

– Ҳазорий болага ўхшайди-ку, – кўзларини қисиб суратга қаради Воҳид.

– Ҳа, суратдаги йигит, боланинг отаси менинг қалин дўстим эди. Уни ўлдиришган.

– Шу... сизнинг дўстингизмиди? – ажабланди Воҳид.

Бари бир тан олишга мажбур эдим.

– Бу йигит менинг ота бир, она бўлак укам бўлади. Жиянимни қидириб топиб, Пешоварга олиб кетаман. У ерда ишончли одамларим бор.

Воҳид суратни қайтариб бераркан, елкамни яна бир карра қоқиб қўйди.

– Яшанг биродар, асл афғон мана шундай бўлади. Сиздек мард инсон уйимда меҳмон эканидан фахрланаман.

Ичимда нимадир сиқилгандек бўлди.

Кўп ўтмай, бояги аёл биттадан шаппати нон, бир косадан сабзавот шўрва олиб кирди. Димоғимга афғонча шўрванинг ёқимли ҳиди оҳиста кириб ўрнашди.

– Айбга буюрмайсиз, овқатга гўшт сололмадик. Ҳозир гўштимизни фақат толиблар ейишяпти.

Унинг сўз ўйини менга хуш ёқди. Кулишиб олдик.

– Бай-бай-бай, мазасини қаранг, – дедим овқатдан бир қошиқ ичарканман.. – Ўзларинг-чи?

– Сиз келмасингиздан аввал биз овқатлашиб бўлувдик, – деди Воҳид. Биз Фарид иккимиз иштаҳа билан овқатни тушира бошладик. Сочлари қиртишлаб олинган болакайлар негадир қўлимдан кўз узишмасди. Кичкинаси каттасининг қулоғига нимадир деб шипшиди. Акаси бош ирғаб қўйди. Назаримда улар қўлимдаги кварц соатга қизиқиб қолишганди. Овқатни еб, хонадон бекаси келтирган обдаста ва даст-

шуйда қўл чайганимиздан сўнг, соатимни ечиб, болаларнинг кичкинасига узатдим. Аввалига Воҳид менинг ҳадямни қабул қилишга қарши турди. Кейин индамай қўя қолди.

Болалар таъзим билан ташаккур айтишди, соатга бир оз қизиқсиниб кўздан кечиришгач, полнинг устига ташлаб кетишди.

– Нега менга аввалроқ айтмадинг, – сўради Фарид хонадон соҳибаси уй тўрида ҳозирлаган жойда шифтга термилиб ётган пайтимизда.

– Ўзинг сўрамадинг-ку, – дедим бедор кўзларимни шифтдан узмай. Фарид мен тарафга ўтирилди:

– Жиянингни топишга ўзим ёрдам бераман, бўптими?

– Раҳмат, биродар!

Кейин яна хонада жимлик чўкди. Йўл давомидаги толиқиш ўз ишини қилди. Мудрай бошладим.

...Унинг кўзлари боғланган, қўллари орқага қайрилган, тиз чўктирилган. «Амир, мен сен учун ҳамма нарсага тайёрман», пичирлайди унинг тиртиқ лаблари. Мутелик билан, саждага бош қўймоқчидек гавдасини олдинга эгади. Унинг чаккасига автомат тиралади. Тепки босилади. Атрофни ваҳимали чинқириқ тутади. Бошида қора сала ўраган, соқоли қотилнинг кўзларига тикиламан ва... даҳшатдан тош қотаман. Мен қотилнинг қиёфасида... ўзимни қўраман.

Сапчиб уйғондим. Яхшиям бақирмабман. Акс ҳолда мезбонларни ҳам безовта қилган бўлардим. Ўрнимдан сирғалиб, ташқари чиқдим. Тиниқ осмонда юлдузлар чақнайди. Қўл узатсанг етгудек. Баргларини тўка бошлаган да-

рахтлар баркашдек тўлин ойнинг кумуш ёғдусига чўмилади. Олидан чирилдоқлар бетиним чириллайди, аҳён-аҳён итлар ҳуради, дарахт шохларида тунги саболар эркаланади. О, афғон тунлари! Мен илк бор ўз Ватанимга қайтганимни ҳис этиб турибман. Бутун вужудимда ажиб фароғат ҳис этиб, кўзларимни юмганча, пахса деворга суяндим.

Ичкаридан, девор тирқишидан келаётган овозлардан сергакландим. Овоз эгаларидан бири аниқ, уй эгаси Воҳид эди:

– Бўлди қиласанми-йўқми, онаси, эзвординг-ку!

– Ахир болалар оч...

– Биз оч бўлсак ҳам, ор-номусимизни еб қўйганимиз йўқ. Ахир у меҳмон-ку! Нима қилишимиз керак эди?

– Эртага уйимизда урвоқ ҳам қолмади. Болаларга нима едираман энди?..

Оёқ учида юриб, уйга кирдим ва кўрпага ўралиб олдим. Кеча болалар нимага қўлимга бунчалик тикилишганини энди тушундим. Оч одамнинг соат билан нима иши бор, бандаи нодон?

Биз эрталаб йўлга отландик. Машинага ўтираётиб, Воҳидга меҳмондорчилик учун қуюқ ташаккур билдирдим. Уч ака-ука девор тагида қатор тизилиб турар, энг кичигининг қўлида кечаги соат ялтирарди. Машина қўзғалди. Ота-болалар машина филдираклари тагидан кўтарилган чанг ортида қолиб кетди.

Ҳа, айтганча, эрталаб ўрнимдан тураётиб, тўшак остига ўн дона юз долларлик банкнотни жойлаб қўйдим. Худди, 26 йил илгари Ҳасаннинг кўрпаси қатига бир даста пулни яширганим каби...

Машинамиз Жалолобод-Кобул автомагистрала бўйлаб елиб борарди. Бу йўлдан бир неча йил аввал отам билан, усти брезент қопламали машинада ўтганмиз. Ўшанда отам бизга ҳамроҳ бўлган ёш жувонни шўравий аскарининг зуғумидан асраб қолганди. Урушнинг мудҳиш манзаралари йўлнинг ҳар икки томонидан манаман деб кўзга ташланади. Томи учиб кетган, кимсасиз харобалар, эски танк қолдиқлари, портлатилган БТР парчалари...

Фарид кечадан бери анчайин очилиб қолганди. Уни дастлаб кўрганимда умрида кулимсирамаган бўлса керак, деб ўйловдим. Йўқ, бинойидек жилмаяркан. Табассум ёйилганида юзи ҳам бир мунча мулойимлашаркан. У билан дилдан гаплашиб борардик. Фарид бу йўллардан кўп марталаб ўтиб-қайтгани учун, деярли ҳар бир қишлоқдан кимнидир танир, аммо эски танишларидан қай бири ўққа учгани, қай бирови қочқин бўлиб ўзга юртларга бош олиб кетганини афсусланиб ҳикоя қиларди.

– Анави тепалик ортидаги қишлоқда бир уста танишим бўларди. Велосипед тузатарди. Толиблар уни оиласи билан қириб ташлашди. Қишлоқнинг ҳам кулини кўкка совуришди...

Машинамиз култепага айланган қишлоқ ора-лаб борар, атрофда одам тугул ит ҳам кўринмасди. Моҳипар шаршарасига яқинлашганимизда, Фарид мени огоҳлантирди:

– Сен билган Кобулдан асар ҳам қолмаган. Кўриб таниёлмай қоласан!

Билардим. Бари бир аҳвол менинг тасаввуримдан ҳам бошқача экан. Ҳа, чиндан ҳам

мен билган Кобулдан ном-нишон кўринмайди. Фарид бепарволик билан елкамга қоқди:

– Она шаҳрингга хуш келибсан!

Қаёққа қарамай, тош уюмларию тиланчилар тўдаси. Уларнинг ҳам асосийси болалар. Болаларини бағрига босганча, бошдан-оёқ ўралиб олган аёллар ҳам кўп. Эски увадалар орасидан чиллақдек қўлларини чиқариб, «бахшиш» сўрашади. Уруш туфайли эркак зотига қирғин келган кўринади.

Қуруқшаб қолган Кобул дарёси ҳам ортда қолди. Карте-Се туманида бир пайтлар энг гавжум саналган Жадди Майванд кўчасидамиз. Кунчиқар тарафда Шердарвоза тоғ тизмаси ястаниб турибди, сал қуйироқда Боло Ҳисор қалъаси харобалари. Кўп асрларни кўрган бу обида ҳам ачинарли ҳолга келиб қолган.

– Бу кўчада бир пайтлар варракчи Сайфонинг дўкони бўларди, – ўзимча гўлдираган бўлдим. – Шундоқ полиция маҳкамасининг ёнида. Мен ундан неча марталаб варрак сотиб олганман.

– Полиция маҳкамаси-ку, жойида турибди, – синиқ илжайди Фарид. – Аммо, энди наинки Жаддаи Майвандда, балки бутун Кобулда битта варрак дўконини тополмайсан.

Қизиқ, бир пайтлар йўлнинг икки тарафи манзарали дарахтлар билан тўла эди. Энди эса... Ҳамма ёқ чанг, чиқиндилар, ақалли бирорта бута кўринса-чи!

Фариднинг айтишича, дарахтларнинг кўпини шўравийлар снайперлар бекиниб олмаслиги учун кесиб ташлашибди. Қолганини қишда, одамлар ўтин сифатида кесиб кетишибди.

– Бир пайтлар отам Эски шаҳарда етимлар учун бошпана тиклаганди.

– Биладан, икки йил аввал вайронага айланган.

– Шу ерда тўхтат, – дедим Фаридга ва машина тўхташи билан ташқариладим.

Ҳавода аллақандай қўланса ис сузиб юарди.

– Нима сасияпти? – сўрадим, бурнимни беркитиб.

– Солярка. Шаҳарнинг катта қисмида электр йўқ. Бойроқ одамлар уйларига дизель-генератор ўрнатиб олишган. Фақирларнинг уйида эса, қорачироқ милтирайди, – хўрсинди Фарид.

– Бир пайтлар бу кўчалардан қўзичоқ гўштидан пиширилган кабоб ҳиди уфуриб турарди, – ўз овозимни аранг эшитдим.

– Ҳа, ҳозир қўй гўшти толибларнинг ўзидан ортмаяпти. – Фарид машинасини секинлатди. – Жин урсин, ортимиздан патрул ходимлари келишяпти.

Шу чоқ биз тарафга қизил пикап елдек учиб кела бошлади. Мен толибларни аввал телевизорда, интернетда, газета-журналларда кўргандим. Аммо, уларнинг ўзи билан юзма-юз келмагандим. Мана, улар, мендан атиги бир неча қадам нарида. Қизил пикап биздан сал ўтиб, тўхтади. Салонда юзини соқол босган, бошига қора салла ўраган, елкаларига автомат осган толиблар ўтирарди. Машинадан тушган 20 ёшлардаги, соқоли ўзига ярашмай турган қорақош ўспирин биз томон келди. Аввал машинамининг ичини, кейин бортни кўздан кечирди. Кўзларимиз тўқнашиб кетди. Мунча совуқ қарамаса? Соқолим сохталигини сезиб қолса-я? Жосус деб ўйлаб,

дорга тортишармикин? Худого шукур, оғзидаги носини бир четга тупуриб, нари кетди.

– Эсинг жойидами? – Фарид ранги қув ўчганча менга қараб турарди.

– Нима қилдим?

– Уларнинг юзига тик қараш мумкин эмас. Қоида шунақа! Улар билан юзма-юз келдингми, дарров ерга қараб ўтир.

– Ошнангиз тўғри гапиряпти, қутурган итнинг ғашига тегиб бўлмайди.

Эйтибор қилмабман, шундоқ ёнгинамизда ифлос салла ўраб олган тиланчи чол турарди. Унинг бир кўзи йўқ эди.

– Оға соҳиб, Худо йўлига беш-тўрт танга садақа қилолмайсизми?

– Бас, етар, чиқ машинага, кетамиз, – енгимдан тортди Фарид. Мен ҳамёнимни кавлаб, юз мингталик афғоний чиқардим. Бу тахминан уч долларга тенг келарди. Пулни чолга узатарканман, қариянинг кўзлари косасидан чиққудек бўлиб кетди. У пулни олиш учун менга яқинлашганида, бурнимга анчадан бери сув тегмаган одам танасининг нохуш ҳиди урилиб, кўнглим беҳузур бўлди. Чол пулни олиб, шоша-пиша белбоғига қистираркан, узундан-узоқ дуо қилди.

– Узр, Карте Седаги етимлар уйи қаердалигини билмайсизми?

– Орқага қайтиб, Дориломон хиёбон тарафга ўтасизлар, – деди чол. – Эски болалар уйи ракета ҳужумига учрагач, етимларни ўшаққа опкетишди.

– Раҳмат, – дея ортимга ўтирилганимда, яна чолнинг хастаҳол товушидан тўхтадим.

– Ога соҳиб, сиз толибларни энди кўриб турибсиз, чоғи?

Мен индамадим. Қария оғзидаги саноқли тишларини кўрсатиб иршайди:

– Булар Кобулга кириб келганида аҳоли қанча хурсандчилик билан кутиб олганди. Ҳамма энди тинчлик бўлади деб ўйлаганди. Э воҳ! Кэ Эшқ осон намуд аввал, вале афтод мушқилҳо!¹

– Ҳофиз Шерозийданми, – сўрадим кулимсираб. – Сиз қаердан биласиз бу мисрани?

– Э, ўғлим, мен бир пайтлар Кобул университетидан мумтоз адабиётдан дарс берганман.

– Наҳотки! – ҳайратимни яшира олмадим.

– Филология фанлари докториман, 38 йил талабларга Умар Хайём, Румий, Жомий, Навоий, Саъдий ижодиётидан сабоқ берганман, – чол яна тишларини кўрсатди. – 1971 йилда Техронда Бедил фалсафаси ҳақида маъруза қилганимда, бутун зал жунбишга келиб қарсак чалганди.

– Менинг онам ҳам университетда шу фандан сабоқ берган, – дедим энтикиб.

– Ким эди исми?

– София Акрамий.

Чолнинг кўзларидан ўт чақнагандек бўлди.

– Сиз Софиянинг ўғлимисиз? – Чолнинг кўзлари намланди. – Онангизни яхши танирдим.

Чол билан иккимиз йўл четидаги харсанглардан бирига ўтирдик.

– Онангиз билан бир кафедрада ишлардик. Охирги марта у билан талабалардан имтиҳон олиб бўлгач, факультет ошхонасида бир бўлакдан бодомли пирог еб, бир пиёладан чой ичган-

---

¹ «Кўринди аввал ишқ осону, сўнгра тушди мушқулар»

дик. Ўшанда айтган гаплари ҳалиям эсимда турибди.

– Нима деганди? – нафасим бўғзимга қадалиб сўрадим.

– Ўшанда агар адашмасам у сизга оғироёқ эди. «Доктор Расул, мен жудаям қўрқаман», деди. «Нимага», десам, «Мени шу қадар бахтлиманки, бу бахтдан ўзим ҳам қўрқиб кетаман, чунки, ҳар бир яхшилик ортидан қандайдир нохушлик бўлади», деганди. Мен унга тасалли бергандим. Орадан кўп ўтмай... факультетга нохуш хабар етиб келди.

Қизиқ, отам билан қанча пайт бирга яшадик? Ҳар гал ундан онам ҳақида сўрасам, «онанг бебаҳо аёл эди» деган гап билан чекланарди. Ким билсин, балки ўтмиш хотиралари азобидан қўрққани учун шундай дермиди? Ҳарқалай, тиланчи чолдан эшитганим шу икки оғиз гап менга онам ҳақида бир олам таассурот бахш этганди.

– Юр, кетишимиз керак, – яна қўлимдан тортқилади Фарид.

Чиндан ҳам вақтимиз оз эди.

– Мен ҳали сизнинг ёнингизга қайтаман, – дедим қария билан хўшлашарканман. – Албатта, ҳали бир гурунг қиламиз!

Қақраб ётган Кобул дарёси қирғоғида, Карте-Сенинг шимолий қисмида жойлашган етимлар уйи пастқам, ёғоч деворлар билан ўраб олинган эди. Муассаса жойлашган ҳудуд, Фариднинг айтишича, урушдан энг кўп талафот кўрган экан. Яқин атрофдаги ташландиқ уйлар харобага айланиб улгурган, бутун қолган деворда эса, «яшасин толиблар!» деган шиор кўзга ташланиб турарди.

Эшикни баланд бўйли, қотмадан келган ўрта ёшли киши очди. Эгнида уринган пиджак, бошида кичкина дўппи, узун бурнининг устида ойнаси дарз кетган кўзойнак қўндириб олган, унинг ортидан эса, қоп-қора кўзлари йилтираб кўринарди. Салом-аликдан сўнг, мен унга суратни тутқаздим:

– Биз мана шу болани қидириб юрибмиз!

Кўзойнакли киши суратни қўлига ҳам олмай, тезгина жавоб қайтарди:

– Йўқ, мен бу болани танймайман.

– Ҳеч бўлмаса, суратга яхшилаб қарагин, – ўдағайлади Фарид. – Акс ҳолда ёмон бўлади.

Кўзойнакли киши қўрқа-писа расмни қўлига олиб, диққат билан тикилгач, бош чайқади:

– Афу этасиз, мен бу ердаги ҳар бир болани яхши танийман. Лекин бу болани кўрмаганман. Хафа бўлмайсизлар, ишларим кўп эди. – У шундай дея эшикни беркитиб, ичкаридан тамбалади. Мен эса, эшикни дўмбира қилиб чертдим:

– Оға, илтимос, эшикни очинг, биз у болага ёмонлик қилмаймиз.

– Биз толиблардан эмасмиз, – эшикка оғзини яқин тутиб гапирди Фарид. – Биз болани хавфсиз жойга олиб кетмоқчимиз.

– Мен Пешовардан келдим, – ялинишда давом этдим мен. – У ерда етим болаларни парвариш қилувчи бир америкалик танишим бор. – Бир оз жим туриб қўшиб қўйдим. – Боланинг исми Сухроб. Мен унинг отаси билан дўст эдим. Отасининг исми Ҳасан, онаси – Фарзона. Бувисини Саса деб чақирарди. У ўқиш-ёзишни билади. Рогаткадан ота олади. Мен болани бу

кулфатхонадан олиб кетгани келдим. Илтимос, очинг, ога! Мен унинг амакисиман!

Эшик зулфини шиқирлаб, чала очилди ва бояги кишининг қора кўзлари бир менга, бир Фаридга қараб жовдиради.

– Сиз фақат битта нарсада адашдингиз, – деди у менга қараб. – Рогатка отиш бўйича унга тенг келадигани йўқ. У ҳар доим рогаткасини ёнида олиб юради. – Кейин эса, ўзини таништирди. – Исмим Замон, етимлар уйи директориман. Қани юринглар менинг ҳужрамга!

Торгина йўлак бўйлаб, ялангоёқ болалар сафи оралаб кетиб борардик. Қия очиқ турган эшиклардан ичкаридаги ғариб манзаралар кўзга ташланарди. Ерга тўзиган палослар ташланган, парда ўрнида деразага эски газета парчалари ёпиштирилган, айрим темир каравотлар устида ҳатто тузукроқ тўшак ҳам йўқ...

– Бу ерда қанча бола бор? – сўради Фарид.

– Икки юз элликтача. Ундан ортиғини қабул қилолмаймиз. Уларнинг ҳаммаси ҳам етим эмас. Баъзиларнинг отаси ўлган, онаси эса ҳеч қаерда ишламайди. Боқолмай шу ерга опкелиб ташлаб кетган. Ҳарқалай, қорни нонга тўяди-ку, дейишади. Бу бино аввал гилам омбори эди. На иссиқ сув бор, на совуқ сув. – Замон овозини пастлатди. – Толиблардан битта қудуқ қазиш учун неча марталаб пул сўрадим. Нуқул «пул йўқ» деб туриб олишади. Қаранг, ҳатто кўрпа-тўшаклар ҳам етарли эмас. Адёлни-ку айтмаса ҳам бўлади. Анави қизчани кўряпсизми? – Замон арғамчида сакраётган 8-9 ёшлардаги қизчани кўрсатди. – Ўтган қишда бир нечта болани бит-

та адёлга ўрашга мажбур бўлдик. Унинг акаси эса, шамоллаб... нобуд бўлди. – Адоқсиз йўлак бўйлаб юришда давом этдик. – Гуручимиз шу ойнинг охиригача етмаса керак. Кейин болалар чою нон билан қолишади. Униям икки маҳал ейишади холос. Эрталаб ва кечқурун. Бу болаларни бола дейишга ҳам тилинг бормайди. Улар аллақачон болалик билан видолашишган. Ҳали бу болаларнинг омади чопгани. Ҳар куни олдимга аёллар ўз боласини бошлаб келади. Мен эса, уларни қайтаришдан бошқа чора тополмайман. – Замон яна менга юзланди. – Демак, Суҳробни қутқариш учун келгансиз? Фақат... кеч бўлмадимикин?

– Бу нима деганингиз?

Замоннинг кўзлари яна жовдиради. Биз бу пайтда тўрт яланг девордан иборат кабинетга кириб келгандик. Биз киришимиз билан оёғим орасидан муштдек каламуш чошиб ўтди.

– Ҳозир мен чой қўяман.

– Керакмас, – дедим тоқатим етмай. – Суҳробга нима бўлди?

– Сизга олдин бир савол берсам: сизга жиянингиз жудаям зарурми?

Тўғридаги хона эшиги очиқ турар, унда болалар давра қуриб, рақс тушишар, бир оёғи тиззасидан кесилган қизалоқ уларга қизиқсиниб қараб ўтирарди. Мен айни лаҳзада бу ердан Суҳробсиз кетолмаслигимни англадим.

– У қаерда?

– Фақат... бу ишда мени аралаштирмасангиз, айтаман.

– Сўз бераман.

– Сиз сир сақлаганингиз билан бари бир менга яхши бўлмаслигини биламан. Бироқ, менда ҳам гуноҳ кўп. Агар Сухробга бир оз бўлса-да, ёрдамим тегса, балки бир оз тасалли топармидим?

Бир муддат сукунат чўкди.

– Бу ерга ойда бир ё икки марта олий рутбали толиблардан бири келиб туради. Бир оз пул бериб, эвазига бирорта қизчани опкетеди. Баъзида ўғил болаларни ҳам.

Фарид овози титраб, директор столига яқинлашди:

– Сен эса, бунга йўл қўясан, тўғрими?

– Бошқа иложим ҳам йўқ, уларга бас келиб бўлмайди.

– Демак, сен болаларни сотасан? – Фарид Замоннинг бўйнидан ғиппа бўғиб олди. Кейинги воқеалар кўз илғамас тезликда рўй берди. Қарасам, директор полга парчинланиб ётибди. Фарид тиззаси билан унинг кўкрагини босиб турибди. Стол ағдарилган, қоғозлар ҳар тарафга сочилган...

Шартга уларни ажратишга тутиндим.

– Фарид, ўзингни бос! Нима қиляпсан?

– Қўй, тегма, уни ўлдирсам савобга қоламан.

– Болалар қараб туришибди. Фарид, қўйвор уни!

Фарид бошини кўтариб, эшикдан қўрқув ила мўралаб турган болаларни кўрди-ю, ўрнидан туриб, тиззаларини қоқди. Кейин эса, куч билан Замоннинг юзига тупурди. Замон ҳам аранг ўрнидан тураркан, энги билан юзларини артди. Унинг лаблари ёрилган, дўпписи полда ётар,

қўзойнаги ҳам учиб кетганди. Оқсоқланганича ерда ётган дўпписи ва қўзойнагини қўлига олди. Анчагача ҳеч ким гапирмади.

– У Сухробни бир ой илгари опкетувди, – хириллади Замон.

– Яна ўзингни директорман деб юрибсанми, ит?

Замон бу гал Фаридга тик қаради.

– Ярим йилдирки, менга бир чақа ҳам маош беришгани йўқ. Ўзимнинг йиққан-терганимни ҳам шу етимларга сарфладим. Шу болалар оч қолмасин, деб уйимдаги қўлга илингулик ҳамма нарсани чиқариб сотдим. Нима, Покистонда, Эронда менинг қариндошларим йўқми? Борсам, мен ўша ерда нонимни топиб еёлмайманми? Мен ҳам бошқаларга ўхшаб, бу Худо қарғаган мамлакатдан қочиб кетишим мумкин эди. Лекин, мана бу қорақўзлар нима бўлади? – Замон эшикка имо қилди. Шер ва она эчки ҳақидаги эртак эсингиздами? Она эчки ҳамма болаларини бирданига еб қўймаслиги учун шерга ҳар ой биттадан улоқчасини бериб туради. Мен ҳам худди шундай эдим. Агар мен битта бола бермасам, у ўнтасини тортиб олади. Унга кучим етмайди. У берган ифлос пулларни олиб бозорга бораман-да, мана шу етимлар учун улбул егулик олиб келаман.

Фарид ерга тикилиб қолди.

– У олиб кетган болаларнинг кейинги тақдири нима бўлади?

Замон қўзларини артди:

– Баъзиларини қайтариб юборади. Баъзилари эса, дом-дараксиз кетади.

– Ким ўзи у? Қаердан топсам бўлади? – сўрадим мен.

– Эртага «Ғози» стадионига келинг. Матчнинг ўртасида у билан кўришишингиз мумкин. Фақат угина қора кўзойнак тақиб юради. – Замоннинг қўллари титради. – Энди кетинглар, болалар қўрқинмасин!

* * *

Вазир Акбархон туманига қараб йўл олдик. Мана кўприкдан ўтиб, Пуштунистон майдонига ҳам етдик. Бир пайтлар бу ердаги «Хайбар» ресторанида Бобо билан кўп бора кабобхўрлик қилганмиз. Мана ўша ресторан. Пештоқидаги ҳарфларнинг ярми тушиб кетган, эшигига қулф урилган... Ресторан томи устига қурилган дорда эса... увода кийимдаги ёшгина йигитнинг жасади шамолда сокин тебранади. Ўткинчи бу даҳшатли манзарадан кўзларини олиб қочишга уринадилар. Туман ва чанг қоплаган осмонда қуёш худди парда орқасидаги чироқ сингари хира нур сочади.

Қайсидир чорраҳага етганимизда Фарид ниманингдир устида бемураса тортишаётган икки эркакни кўрсатди.

– Ногирон эркак ўзининг ясама оёғини сотяпти. Ҳеч бўлмаса, бирор ой қозони қайнайди-да.

Биз таниш кўчага яқинлашганимизда юрагим ҳаприқа бошлади.

– Анави кўчага бур, – дедим ҳаяжоним бўғзимга тиқилиб. – Бу ёққа, бу ёққа!

Отам ҳар доим болалигимда уқтирарди: «Агар адашиб қолсанг, эсингда тут, кўчамизнинг охирида биттагина пуштиранг бино бор...» Мана

ўша пуштиранг уй. Анча нураб қолган бўлса-да, ҳали бус-бутун. Отамнинг ҳовлиси эса...

Таниш қадрдон дарвоза олдида машинани тўхтатдим. О, мен бу дарвозадан неча бор шодон ҳатлаб ўтдим экан? Деворимиз ёнидаги ям-яшил ўтлоқ ва гулзор бўларди, энди бу ер чиқиндиларга тўлиб кетибди. Деворларимиз нурай бошлабди. Дарвозахонада, бир пайтлар Бобонинг фольксваген машинаси ўрнида қирмизи жип турибди. Кимники бўлдийкин?

Машинадан туриб, қанча пайт лол-ҳайрон боқиб турганимни билмайман. Фариднинг сигналдан ҳушимни йирдим.

– Оға, бу ерда туриш хавфли. Кетдик.

– Яна озроқ тўхта, – дедим аранг тўнғиллаб.

Бу ҳашаматли уйнинг аввалги салобатидан асар ҳам қолмабди. Дераза ойналари ўрнига аллақандай полиэтилен қоплама ёпиштирилган. Иккинчи қаватдаги анави, учинчи дераза менинг ётоқхонамга тегишли эди. Мен 25 йил аввал челақлаб қуяётган ёмғир остида ота-боланинг қандай кўчиб кетаётганини худди шу деразадан туриб кузатгандим.

– Амир, оға, – Фарид яна сигнал берди.

– Ҳозир!

Назаримда ҳозир болаларча чаққонлик ила мана шу остона ҳатлаб ичкари кираману, ҳовлида тимирскиланиб юрган Алига дуч келман, бурнимга печкада куйдирилган апельсин пўстлоғининг ёқимли ҳиди урилади, қулоғимга Ҳасан куйлаётган эски ҳазорий қўшиғининг мунгли оҳанги чалинади. Йўқ, бу Фарид босган сигналнинг овози экан.

Машинада ўтирган Фарид филтросиз сигаретасини асабий тутатиб, атрофга олазарак боқарди.

– Биродар, илтимос, яна ўн дақиқа сабр қил, бир жойга ўтиб келай.

– Фақат тезроқ, – сигарет қолдигини ойнадан улоқтирди Фарид. – Жуда хаёлпараст экансан. Ҳадеб юрагингга яқин олаверма. Ўтган кун қайтиб келмайди.

Унинг гапларига эътибор бермасликка тиришиб, қадам босдим.

Уйимиз ортидаги тепаликка ҳар гал бир ҳатлаб чиқа олардик Ҳасан билан. Биз бу ерда қувлашмачоқ ўйнардик. Тепаликдан аэропорт ва ундаги самолётлар яққол кўриниб турарди. Бу гал тепаликка чиққунимча ўпкам оғзимга тикилди. Мана, эски қабристон. Ҳасаннинг ойиси ҳам шу ерга қўйилган. Бу ер ҳам чиқиндиларга тўлиб кетибди. Ҳасан болалигимиздаги анор дарахти мева қўйганини ёзганди. Энди дарахтнинг ўзи ҳам қуриб адо бўпти. Фақат дарахт танасига битилган сўзлар йўқолмабди холос: «Амир ва Ҳасан – Кобул ҳукмдорлари». Мен титроқ қўлларим билан дарахт танасини сийпаладим. Бир парча пўстлоқ қўлимга илинди.

Тепаликдан бутун Кобул кафтдек кўриниб турарди. Мана ўша шаҳар. Болалигим кечган замин. Бир пайтлар шаҳар ям-яшил хилқатга ўралгандек туюларди менга. Ҳар бир ҳовлидан бир нечта дарахт кўкка бўй чўзиб турарди. Энди тап-тақир биёбон.

Фарид яна чўзиб сигнал берди. Вақтим тугаганди.

Яна Пуштунистон майдонини кесиб ўттипмиз. Қаршимиздан ичи соқолли одамларга тўла бир нечта қизил пикап ўтди. Фарид ҳар гал уларни кўрганида паст овозда «ҳе оналарингни...» деб сўкиниб қўярди. Шаҳар марказидаги одмигина меҳмонхонага етиб келдик. Меҳмонхона маъмури сўраган 75 долларни ортиқча савдолашмасдан узатдим. Бу ердаги шароитлар ҳаминқадар эди. Иссиқ сув йўқ, ҳожатхона чаноғидаги қумфон тортқичи ҳам ишламас экан. Хона четидан битта темир каравот, устида биттагина эски адёл, бурчақда битта ёғоч стул... Бизга берилган қароргоҳнинг бор дов-дастгоҳи шу эди. Кўчага қараган деразининг ойнаси тўкилиб тушган, деворда бир парча қон доғи қорайиб қолганди.

Фаридга пул бериб, бирор егулик опкелишни буюрдим. Кўп ўтмай, Фарид бир товоқ гуруч, иккита шапати нон орасида тўрт сих кабоб билан қайтиб келди. Кабобни ютоқиб чайнардикман, оғзимда таниш, қадрдон лаззатни туйдим.

Мен каравотда, Фарид эса, ерда ётадиган бўлди. Хўжайиндан қўшимча тўлов эвазига яна битта адёл сўраб олдик. Хонани синиқ деразадан тушаётган ойнанинг олачалпоқ ёғдуси ёритиб турарди. Билишимизча, икки кундан бери марказий генератор ишдан чиққани туфайли бутун Кобулда электр йўқ экан. Фарид билан анча гаплашиб ётдик. Латифалар айтишдик.

– Битта янғиси эсимга тушди, – менинг қизиқишимни сўрамай туриб, бир қиқирлаб олди-да, ҳикоясини бошлади. – Бир куни Насриддин афандининг қизи отасининг ёнига «эрим урди» деб йиғлаб келибди. – Фарид не-

гадир ҳикоясини тўхтатиб менга юзланди. – Эшитганмисан?

– Айтавер-чи, кейин нима бўпти?

– Кейин афанди қизининг юзига яна бир шапалоқ туширибди. «Нега урасиз» деса, «агар эринг менинг қизимни урадиган бўлса, мен унинг хотинини ураман», деб жавоб қайтарибди.

Мен мириқиб кулдим. Ҳа, яхшиям халқимизда юмор туйғуси ҳалиям йўқолмабди. Негадир кўнглим кўтарилгандек бўлди.

– Яна биттаси бор. Бир куни Афанди эшагига оғир юк ортиб кетаётса, биттаси унга таъна қипти. «Офайни, ўзи эшагинг қилтириқ экан, устига шунча юк ортиб, яна сўлақмондек ўзинг ҳам миниб олибсан». Шунда Афанди эшакдан тушмай туриб, юкни бошига кўтариб олибди: «Мана, энди эшакка енгилроқ бўлди!»

Фарид шундай оғиркарвон кўрингани билан кўп «Афанди» биларкан. Улар орасида сал «анақароқ»лари ҳам кўп экан. Ичагим узилаёзди. Ниҳоят, Фариднинг захираси тугадими, жимиб қолди. Бир оз сукунатдан сўнг мутлақо жиддий оҳангда сўради.

– Амир оға, ростини айт, сен нега келдинг бу ерга?

– Айтдим-ку сабабини.

– Битта ҳазорий шиани деб океан ошиб келганингга ҳечам ишонолмаяпман.

Бояги қувноқ кайфият бирдан сўнди. Дарров девор томонга ўгирилиб олдим.

– Уйқум келяпти. Чарчадим...

«Ғози» стадионида одам қайнарди. Ўриндиқлар ораси турли қоғоз парчалари, ахлатларга тўлиб кетганди. Жулдур кийимдаги ўспиринлар елим тоғораларда писта, сигарет, ёнғоқ ва турли ширинликларни сотиб юришарди. Қоқсуяк бир йигит тирсагимдан тутиб, қулоғимга шивирлади:

– Зўр суратлар бор, олмайсизми? Ёмон уятсиз суратлар.

Йигитнинг югурик кўзларида хавотир ўйнардиди. Истар-истамас суратга қарадим. «Уятсиз суратлар»да қайсидир ҳинд фильмидан олинган лавҳа акс этган, беҳаёликдан асар ҳам йўқ эди.

– Ёмонам уятсиз-а? – ўз фикрини мендан тасдиқлатишга уринди сотувчи.

– Ҳў, шипана, тутиб олишса, терингни шилишади, – ўдағайлади ёнимда турган Фарид ўспиринга қарата. Ўспирин шу заҳоти ерга киргандек ғойиб бўлди-қолди.

Бир пайтлар бу стадион маркази ям-яшил майсазордан иборат эди. Энди эса, майдонда бир гиёҳ кўринмайди. Футболчиларнинг оёғи остида чанг кўтарилади. Икки томонда дарвоза ўрнида иккита чуқур қазилган. Ўриндиқлар оралаб, махсус таёқчалар кўтарган толиблар изғишади. Ким бақирса тамом – башарасига таёқ тушади. Биринчи тайм тугаши билан ҳамма негадир ўрnidан турди. Майдонга менга таниш бўлган иккита қизил пикап кириб келди. Машиналарнинг бирида паранжига бурканган аёл. Иккинчисида эса кўзлари боғланган эркак ўтқазилган эди. Машиналар майдоннинг ўртасига келиб тўхтади.

– Кўрасанми? – сўради Фарид негадир афти буришиб.

– Йўқ, дедим, – лекин, бари бир биз охиригача қолишимиз керак.

Толиблар икки маҳкумни машинадан туширишди. Аёл ерга ўтириб олганди. Уни тик турғизмоқчи бўлишганда, аёл алақандай ваҳший овозда ўкириб юбордики, мен бу овозни ўлгунимча унутмасам керак. Мен шундагина майдонга нима мақсадда чуқур қазилганини тушуниб етдим. Толиблар ҳар иккаласини чуқурга тушириб, елкасигача ерга кўмишди. Қатл майдонида пайдо бўлган оқсоқол мулла микрофонга яқин келиб, бир-икки томоқ қирди.

Аввалига Қуръондан узун сура ўқиди. Унинг ширали овозини чала кўмилган аёлнинг аҳёний чинқириғи бузиб турарди. Қироатни тугатиб, мулла форсий тилдаги ваъзини бошлади:

– Муҳтарам аҳли ислом, биродарлар! Бугун биз Яратганнинг амрини ижро этмоққа жам бўлдик. Алҳамдулиллоҳ, бу кун бизнинг Афғонистонда Яратганнинг ҳукми ва пайғамбаримизнинг, – пастроқ овозда «ул зотга салом ва салавотлар бўлсин» деб қўйди, – суннати билкулл барқарордур. Биз ҳаммамиз Аллоҳнинг қаршисида тенгдирмиз ва унинг амрига тобемиз. Парвардигор барча бандаларига ношаръий яқинликни ҳаром қилган. Динимизда зинокор хоҳ эркак, хоҳ аёл бўлсин, тошбўрон қилиш буюрилган. Бинобарин, биз мана бу икки гуноҳкорни ҳам ушбу жазога мустаҳиқ қилғаймиз.

Стадион сув қуйгандек жимжит эди.

– Яна булар мусулмонмиш, – оҳиста шивирлади Фарид.

Шу чоқ машинадан бошдан-оёқ оппоқ кийинган, кенг яғринли толиб тушди. Майдонда алланечук шовқин турди. У худди хочга михланган Масихдек қўлларини кенг ёйиб, атрофига мағрур бўйланди. Унинг кўзларига худди Жон Ленноники сингари катта қора кўзойнак қўндирилган эди.

– Мана шу одам, – қулоғимга пичирлади Фарид.

Толиб шахдам қадамлар билан учинчи машинага яқинлашди ва унинг бортида ортилган катта-катта тошлардан бирини олиб одамларга намойиш қилди. Майдондаги ғала-ғовур янада кучайди. Толиб, бейсбол тўпидек катталиқдаги тошни баланд кўтариб, халққа намойиш қиларкан, кўзи боғлиқ йигитнинг нақ пешонасини мўлжаллаб отди.

Бутун стадион «оҳ» деб юборди. Аёл жон ҳолатда додлади. Мен кўзларимни кафтим билан беркитдим. Стадиондаги шовқин, бақир-чақир давом этарди. Бир оз вақт ўтиб, кўзимни очмай Фаридни туртдим:

– Тугадими?

– Йўқ, ҳали.

Бу мудҳиш воқелик яна қанчага чўзилди, билолмадим. Бирдан яна атрофдаги гап-сўзлар қулоғимга чалина бошлади:

– Ҳали ёшгина йигит экан-а?

– Йигирмага ҳам бормаган чиқар.

– Ростдан ўша иш устида тутишибдими?

– Билмадим, бир вайронада қучоқлашиб туришган экан, дейишди.

– Ўлди шекилли? Қимирламаяпти-ку!

Кўзларимни очдим. Маҳкум йигитнинг қонга бўялган боши бир тарафга оғиб турарди. Бояги толиб эса, ҳандалакдек келадиган тошни ҳеч нарса бўлмагандек ўйнаб турарди. Шу чоқ стетоскоп кўтарган киши (доктор чамамда) маҳкумнинг томир уришини текшириб, бош ирғаб қўйди. Томошабинлар инграб юборишди.

Қатл маросими тугагач, жасадларни машиналарга ортишди. Четда турган уч-тўрт одам белкурак билан ўраларни кўма бошлашди. Яна майдонда узун иштон кийган футболчилар пайдо бўлди. Иккинчи тайм бошланганди.

Бизнинг ишимиз эса, хамирдан қил суғургандек осон кечди. Ҳеч қандай расмиятчилик, қорғозбозлик бўлмади. Фарид таёқ қўтариб юрган толиблардан бирининг қулоғига шипшиган эди, у майдонда югуриб юрган шерикларидан бирига пуштун тилида алланима деб бақирди. Шериғи эса, «Леннон»нинг ёнига бориб, унга чамаси бизнинг хоҳишимизни билдирди.

Ҳалиги толиб бизнинг ёнимизга келиб, оға соҳиб бизни соат учда ўз уйида қабул қилишини айтди.

* * *

Сараки Мемона Вазир Акбархоннинг толиблари ва уларнинг раҳнамолари яшайдиган энг серҳашам кўчаси эди. Фарид машинани қасрмонанд уйнинг эшиги олдида тўхтатди.

– Етиб келдик, – деди Фарид моторни ўчираarkan. – Сени машинада кутаман. Бу ерда менинги ёрдамим тегмаса керак.

Мен бир муддат тараддуддан сўнгра шахд билан машинадан тушиб, темир дарвозанинг

қўнғироғини босдим. Жимлик. Демак, ҳали электр келмабди. Эшикни тақиллатишга тўғри келди. Зум ўтмай бўсағада елкасида автомат билан икки толиб пайдо бўлди. Улар мени бошдан-оёқ пайпаслаб, бирор хавfli қуролим йўқлигига амин бўлишгач, ҳовлига киритишди. Атрофга сер солдим. Ҳамма ёқ саранжом-саришга. Гуллар барқ уриб, очилиб ётибди. Ҳовлининг бурчагида қудуқ кўзга ташланади. Мен соқчилар ихотасида зинапоялардан юқори кўтариладим. Ниҳоят, мени меҳмонхонага олиб киришди. Кенг залда иккита яшил диван жойлашган бурчақда текис экранли телевизор қўйилган, деворда Макка тасвири тупширилган гилам-жойнамоз осилганди. Соқчилар автомат учи билан «ўтир» дегандек диванни кўрсатишди.

Диванда ўтириб, кута бошладим. Танамда қон музлаб қолгандек эди. Бугунги учрашув нима билан, қандай якун топишини ҳатто тасаввур ҳам этолмасдим. Ўзимни бутун борлиқдаги танҳо жонзотдек ҳис этдим. Қизиқ, мен нима учун минглаб чақирим йўл босиб, нақ жаҳаннам эшиги оғзида кўз олдимда икки бегуноҳни ўлдирган жаллодни кутиб ўтирибман. Кўз ўнгимда Сурайё жонланди. Наҳотки, у 36 ёшида бевага айланса?..

Диваннинг шундоққина ёнида қаҳва столи турарди. Столнинг пастқам оёқлари унинг тепа қисмига ёнғоқдек келадиган зўлдирлар билан беркитилганди. Стол устидаги патнисда тойфи узум қўйилган экан. Беихтиёр бир донасини узиб, оғзимга солдим. Бундай ширин тойфи узум дунёнинг бошқа ҳеч бир бурчагида ўсмаса керак.

Шу чоқ уй эшиги очилиб, қаршимда бояги кўзойнакли толиб икки соқчиси билан пайдо бўлади. У қаршимдаги дивандан жой олиб, менга синчков назар ташлади. У бояги оқ либоси устидан қора нимча кийиб олган, билагида тилла соат ярақларди.

Қизиқ, унинг ранги соқчиларникига нисбатан анча оқ, соқоллари ҳам хинага бўялгандек малларанг эди.

– Ассалому алайкум, – деди толиб ниҳоят жимликни бузиб.

– Салом, – дея каловландим.

– Анавини опташла, – толиб соқчига имо қилди. Мен нима бўлганини англамай туриб, ясама соқолимни соқчининг чангалида кўрдим.

– Нима кераги бор ўзингизни ортиқ қийнашининг, – толиб, бармоқларини шақирлатди. – Бугунги томоша сизга ёқдими?

– Ҳали бу... томошамиди, – овозим қалтираб чиқди.

– Намойишкорона қатл – энг мақбул томоша. Драма. Кўнгилхушлик. Энг асосийси – яхши ибрат. – Толиб яна бир шақирлатганида соқчи чўнтагидан сигарета чиқарди, иккинчиси ёндиргич тутди. Толиб сигаретни буруқситиб, кафти билан тутунни ҳайдади.

– Бундан ҳам зўрини тўқсон саккизинчи йилда Мозори Шарифда кўрсатганмиз. Биз ўшанда жасадларни итларга майдалаб берганмиз. – Толиб ниманидир эслаб, ҳузурли жилмайди. – Биз уйма-уй юриб, эркакларни тутиб, қариялар, аёллар ва болаларнинг кўз ўнгида отиб ташлаганмиз. Кўришсин, билишсин, бу ярамас

ҳазорийлар ўз жойи қаерда эканини. О, бунинг завқини билсангиз эди. Тиз чўкканча сиздан шафқат сўраб ёлворишади, сиз эса, киприк қоқмай автомат тепкисини босасиз. Эсингдами, Жовид?

Соқчи илжайди.

Мен Мозори Шарифда ҳазорийларнинг қирғин қилингани ҳақида Американинг тонгги газеталарида ўқигандим.

– Шаҳар ўликларга тўлиб кетди, – виқор билан ҳикоясида давом этди толиб. – Ўликларни олиб кетиш учун келганларни ҳам ўққа тутдик. Уларнинг ўлигини итлар ражиди. Ҳа, итга ит ўлими! – Толиб қўлини мушт қилиб, менга ўғириди. – Сиз Америкадан келдингизми?

– Ҳа, соҳиб.

– Нима хизмат?

– Мен бир болани қидириб юрибман.

– О, қанақа бўлсаям бўлаверадими? – толиб кулимсираб шерикларига қаради. Соқчилар ҳам нос чекавериб сарғайган тишларини кўрса-тиб тиржайишди.

– Билишимча, у сизнинг қўлингизда экан. Исми Суҳроб.

– Хўш, ўзингиз шундай қийин дамда Ватанга хизмат қилиш ўрнига фисқу фужур ўлкасида нима қилиб юрибсиз?

– Мен анча аввал кетганман Афғонистондан. – Тилимга ўнг келган жавоб шу бўлди. Заҳар танг қилиб тургани учун оёқларимни маҳкам жуфтладим.

– Бу жавоб эмас, – толибнинг овози жаранглаб чиқди. – Ватанга мадад керак бўлиб турган

пайтда уни тарк этиш бу хиёнат. Сиз гарчи ўз ихтиёрингиз билан қайтиб келганингизда ҳам, сизни ҳибсга олиш учун асосимиз бор. Нега бунча рангингиз оқарди. Демак қўрқяпсиз.

Нима деганимни англолмадим. Фақат кўз ўнгимдан Сурайё, унинг қўнғироқдек сочлари, қулоғи орқасидаги ярим ойни эслатувчи нор, у билан кечирган лаззатли онлар бирма-бир жонланди. Толиб нимадир деганини ҳам англомай қолдим.

– Маъзур тутинг...

– Сиз демак, менинг эркатойимни кўрмоқчисиз?

– Ҳа, соҳиб.

Соқчи хонадан чиқиб кетди. Зум ўтмай, эшик ортидан қўнғироқчаларнинг майин жинғирлаши эшитилди. Соқчи елкасида катта стереомагнитофон билан қайтди, унинг ортидан узун оқ яктакча кийган болакай эргашиб чиқди. Худди ўша! Отасининг қуйиб қўйгандек ўзи. Раҳимхон берган суратдаги боланинг ўзгинаси эди у. Сочи худди суратдагидек қиртишлаб олинган, фақат кўзларига сурма тортилган, юзлари қизариб турарди. Соқчи магнитофон тугмасини босиши билан таниш пуштун мусиқаси ягради. Демак, толибларга мусиқа эшитиш тақиқланмаган экан. Уй соҳиб ва соқчилар қарсак чала бошлади. Бола эса, худди раққоса қизлардек нозик ҳаракатлар билан мусиқа оҳангига қараб рақс туша бошлади. У кўзларини маҳкам юмиб олганди.

Бир оздан сўнг толиб тугмасини босиб, мусиқани ўчирди. Боланинг ҳаракатлари бир нуқтада қотиб қолди.

– Келақол қўзим, кел, – дея болақайни ёнига имлади толиб. У Сухробни маҳкам бағрига босди. – Жуда истеъдодли-да, менинг ҳазорам, – у шундай дея қўлларини кифтлари оша пастга сирғалтира бошлади. Соқчилардан бири «пиқ» этиб кулганди, уларга қараб ўшқирди.

– Йўқолларинг!

Соқчилар ерга киргандек ғойиб бўлишди.

Толиб боланинг юзини менга қаратиб, қўллари билан боланинг қорнини чангаллади. Кейин Сухробнинг торгина елкасига иягини қўйиб, менга тикилди. Бола уялганидан нима қилишини билмай, ерга қараб турарди.

– Қиз-зиқ, – тишларини ғижирлатиб, гап бошлади яна толиб. – Кекса бабалу ҳозир нима қилиб юрибдйкин?

Мени яшин урдими? Нега бунча қалтирама-сам? Оёқдарим музлаб кетдими? Толиб қаҳ-қаҳ отди:

– Нима, ясама соқол билан мени таниёлмайди деб ўйлаганмидинг? Эсингда тут. Мен одамнинг юзини жуда яхши эслаб қоламан. – У Сухробнинг қулоғидан секин тишлаб олди. – Отанг ўлибди деб эшитдим. – Уй соҳиби кўзойнагини ечди. Унинг мовий кўзлари қонга тўлганди. Нафасим бўғзимга тиқилиб қолди. Бўлиши мумкин эмас. Яна мен ўтмиш издиҳомида қолдим. Ич-ичимдан қарғиш ва нафратлар билан ўралган, қабоҳатнинг энг жирканч тимсолига айланган бир исм тилимга қалқиб чиқди:

– Асеф!

– Амиржон!

– Сен... нима қилиб юрибсан... бу ерда, – тилимга бундан ҳам аҳмоқона савол чиқмади.

– Мен, – Асефнинг қошлари кўтарилди. – Бу саволни мен беришим керак сенга?

– Сенга сабабини айтдим, – дедим гўлдираб. Ўҳ, жин урсин, мунча қалтирамасам, а?! Сал дадилроқ бўлсам-чи!

– Сенга мана шу бола кераг-а? Хўш, нима учун? Билсак бўладими?

– Айтган пулингни бераман. Менга пул кўчириб беришади.

– Қанақа пул? – ҳиринглади Асеф. – Сен Рокинхемни ҳеч эшитганмисан? Бу Жаннатнинг Австралиядаги бир бўлаги. Ота-онам ҳозир ўша ерда яшайди. Денгиз қирғоғида ўз виллалари, яхталари бор. Гольф майдони, бассейн. Маза. Ўша ерда отамнинг бир қанча афғон ресторани, заргарлик дўконлари бор. Қанча пул керак бўлса, жўнатишади. Мен шўравийларга қарши пул туфайли курашдимми? Толиблар сафига ҳам пулни ўйлаб ўтмадим. Нима учун ўтганимни айттайми?

Оғзим қуриб қолган, лабимни муттасил ялардим.

– Сув ичасанми? – сўради Асеф ҳамон Суҳробни қучоқлаб тураркан.

– Йўқ, керакмас.

– Нима деётувдим. Ҳа, шундай қилиб, нега толибларга ўтганимни айтмоқчи эдим. Билсан, мен умримда динга қизиқмаганман. Бир воқеа сабаб мен шу йўлни тутдим. Эшитасанми?

Мен индамадим.

– Бабрак Кармалнинг даврида мени ва отамни коммунистлар уйимиздан ушлаб кетишди. Ҳар биримизни музлаткичдек келадиган тор

ва совуқ камераларга тиқишди. Бизга ўхшаган маъбуслар кўп эди. Ҳар биримизни биттадан ҳазорий комендантнинг хонасига олиб кетишарди. Унинг тепкисини еганлар анча пайтгача ўзига келолмай ётарди. Навбат менга келди. Ўша пайтлар пешобим қон аралаш келадиган бўп қолганди. Буйрагимдаги шунақа азоб берардики, қўяверасан. Хуллас, мени унинг ёнига опкиришди. Унинг этиклари пошнасига тақа қоқилган бўлиб, сўроқ қилаётганида атайин кийиб оларкан. У биқинимни олиб, бир тепган эди, буйракдаги тош жойидан чиқиб кетса бўладими? Шунақа енгил тортдим. У кулаётганимни кўриб, қаттиқроқ тепа бошлади. Шунда Худо мен тарафда эканини англадим. Унинг учун хизмат қилишим лозимлигини пайқадим. Орадан йиллар ўтиб, тақдирни қараки, ана шу комендант аёвсиз жанг пайтида оёғим остидан чиқиб турибди-да! У Маймана яқинидаги қишлоқда, окопда яраланганча инграб ётарди. «Мени танияпсанми» деб сўрадим. «Йўқ» деди. Мен эса, бир кўрган одамимни ўлгунимча эслаб қоламан. Ўзимни танитдим-да, автоматни чотига тираб тепкини босдим. Мана, шундан бери Яратганнинг ҳақ йўлидан кетяпман.

– Ҳақ йўл? – ўз овозимни аранг эшитдим. – Сенингча, бегуноҳ севишганларни тошбўрон қилиш, норасида гўдакларни зўрлаш, ҳазорийларни қатлиом қилиш ҳақ йўлми? Ахир бу Исломда ҳам қораланган-ку!

«Тамом, – ўйладим мен. – Бу гаплардан кейин тирик қолишим даргумон».

Асефнинг юзларида таажжуб зуҳурланди:

– Сиз хоинлар кўп нарсаларнинг фарқига бормайсизлар, ўз ватан, анъаналарингиз, тилингизни ҳурмат қилмайсизлар. Афғонистон чиқиндиларга тўлган чиройли бир хонадонга ўхшайди. Кимдир уни бу чиқиндилардан халос этиши керак!

– Демак, сизлар Мозори Шарифда уйма-уй юриб, чиқиндиларни йўқотибсизлар-да?

– Худди шундай, – безбетларча бош ирғади Асеф.

– Фарбда буни этник тозалаш дейишади.

– Шунақа де? – Асефнинг кўзлари чақнаб кетди. – Чиройли жумла экан. Эслаб қоламан. Этник тозалаш.

– Мен фақат мана шу болани олиб кетишим керак. – Дафъатан Суҳроб билан кўзларимиз тўқнашди. Унинг маъсум кўзлари худди қассобга тикилган қўзичоқники сингари мўлтираб турарди.

– Нима қиласан уни? – Асефнинг пешонасида тер резалари жилдиради. – Ё сен ҳам...

– Нақадар пасткашлик?!

– Бир нарсага тушунолмаяман, – Асеф менга синчков нигоҳини ўқдек қадади. – Наҳот сен шу ҳазорий болани деб океан ошиб келган бўлсанг?

– Бунинг ўзига яраша сабаблари бор, – дедим бир оз довдираб.

– Яхши, ол, опкет, – Асеф болани олдинга итариб юборди. Ваза устидаги узум доналари ерга, Суҳроб эса узумнинг устига келиб тушди. Унинг узун кийимлари қирмизи шарбатга беланди.

Мен Суҳробнинг туришига кўмаклашдим. У менинг қўлларимдан маҳкам ушлаб олди. Биз

эшик томон юрарканмиз, унинг оёғидаги қўнғи-роқчалар тинимсиз жирингларди. Орқамиздан Асефнинг ўктам овози янгради:

– Шошма, боланинг ҳақини ким тўлайди?

– Мендан нима истайсан?

– Мендан қарзинг бор эди. Эсингдами?

Эсимда. Ўша, Довудхон тўнтариш қилган куни Асеф шериклари билан йўлимизни тўсиб хиралик қилган, шунда Ҳасан рогатка билан Асефнинг пешонасини мўлжалга олиб «Сени бир кўз Асефга айлантираман» дея таҳдид қилганди. Бунинг учун у Ҳасандан ўта қабиҳона қасос олди. Мана, ниҳоят навбат менга келди.

– Нима гапинг бор?

Бошқа нима ҳам дердим. Ундан тиз чўкиб марҳамат тилашдан ҳам фойда йўқ. Асеф соқчиларини чақириб уқтирди:

– Эсингларда бўлсин. Ҳозир мен эшикни ёпаман. Бизнинг эски ҳисоб-китобларимиз бор. Орани очди қилишимиз керак. Хонага кириш қатъиян тақиқланади. Ҳар қандай шароитда ҳам жойингиздан қимирламайсиз. Бу ердан фақат бир киши тирик чиқади. Агар у чиқса, демак, ўз эркини қўлга киритибди. Тегманглар, кетаверсин.

– Бироқ, оға соҳиб...

– Қайтараман, у соғ чиқиб кетолса, қўл тек-кизманглар. Гап тамом.

Соқчилар бу гал тортишиб ўтирмадилар. Сухробни олиб кетишмоқчи эди, Асеф йўл бермади:

– Тегманглар, қолсин, кўрсин, унга фойдаси бор.

Эшик ёпилгач, Асеф кўкрак чўнтагига қўл солди ва у ердан ўша... таниш, ялтироқ, пўлат кастетни чиқарди ва шошилмасдан бармоқларига тақиб олди.

Кейин... кейин нима бўлди?

Ҳозир ўша дамда юз берган ҳодисаларни кўз олдимга келтирарканман, улар узуқ-юлуқ хотирамда жонлангандек бўлади. Мана, Асеф, кастет тақилган қўли билан магнитофон тугмасини босди. Шу тобда негадир деворга осилган гиламча ерга келиб тушди ва чанг кўтарилди. Мана, унинг салласи бир томонга учиб, тилларанг сочлари елкасига ёйилди... Асеф узум доналарини юзимга ирғитди, тишларини ваҳшиёна ғижирлатди, кўзлари ўйнади.

Яккама-якка жангнинг сўнгги саҳналари барча тафсилотлари билан эсимда қолган.

Кўз ўнгимда кастет яшиндек ярақлайди. Кастетнинг оғриқли зарбидан ўзимни йўқотиб қўйдим. Орқам билан девордан туртиб чиққан михга урилдим. Суҳроб чинқирди. Мусиқа садолари тинмайди. Навбатдаги зарба жағимга урилди. Тишларим ҳалқумимни тирнаб ўтаётганини пайқадим. Эсиз, бу тишларни бир кунда икки марталаб ювардим. Ўрнимдан туришга уриндим. Ёрилган лабимдан оққан қон пуштиранг гиламга сочилди. Навбатдаги зарбанинг оғирлигидан букчайиб қолдим. Қуриган шох синганда чиқадиган овоз эшитилди. Кейинги муштдан ёноғим билан телевизор қиррасига бориб урилдим. Чап кўзим тагида ўт чақнади. Яна Суҳробнинг чинқириғи эски пуштун мусиқа оҳангларига қўшилиб кетди. Асеф сочимдан тутиб, афтимни ўзига қаратди. Яна бир зарба.

Қаншарим қарсиллаб синди чоғи. Энди тепа бошлади шекилли.

Қутилмаганда, дафъатан ичимдан кучли қаҳқаҳа портлаб чиқди. Бу кулгининг қудрати олдида қовурғам, лунжим, аъзoi баданимни измига олган оғриқ ҳам босилгандек бўлди.

– Нега куласан? – Асеф мушт устига мушт ёғдирар, оғзидан тупук сачрарди. – Нега қақиллайсан?

Бу гал чап қовурғам қарсиллаб синди. Мен эса, ҳамон ўзимни кулгидан тўхтатолмасдим. Айни пайтда шунча шафқатсиз азобларга қарамай, ўзимни қушдек енгил сезардим. О, мен бу енгилликни, бу хотиржамликни йигирма олти йилдан бери кутардим. Ҳа, шунча пайтдан бери бутун жисму жонимни бир дард, бир оғир юк эзиб келарди.

Қўз ўнгимда ўша қадрдон тепалик, қари анор дарахти жонланди. Мана, қаршимда Ҳасан менга содиқлик, мутелик билан термилиб турибди. Қўлида каттакон анор. У анорни пешонасига уриб ёради ва мендан маҳзун қиёфада сўрайди:

«Энди кўнглинг жойига тушдими? Энди сал бўлса-да енгил тортдингми?»

Енгил тортдим, Ҳасан! Елкамдан тоғ ағдарилди, Ҳасан! Ҳа, 26 йил мени тинимсиз азоблаб келган хасталиқдан мана шу шафқатсиз мушт ва тепкилар, мислсиз азоб-уқубатлар ичида халос бўлдим, Ҳасан! Мен кулмай ким кулсин яна?

Бу олишувнинг интиҳоси то ўлгунча хотирамдан чиқмаслиги аниқ.

Мен чалқанчасига беҳол ётардим, аммо кулги мени тарк этмаганди. Абгор жисмим эса, уста-уста тушаётган пўлат зарбаларга нишон эди.

– Бас, – ингичка, аммо баланд овоздан иккимиз ҳам сергак тортиб, ўша томонга қарадик. – Илтимос қиламан, оға, бас қилинг!

Болалар уйининг директори (исми Замонмиди?) айтган гап қулоғим остида жаранглагандек бўлди: «Рогатка отиш бўйича ҳеч ким унга тенг келолмайди. Туну кун рогаткасини ўзи билан олиб юради».

Суҳробнинг кўзидан оқаётган шашқатор ёшлар унинг кипригидаги сурмаларни ҳам сидириб, мишиғига қўшилиб, пастга сирғаларди. Бир қўлида рогатканинг айрисини тутиб, иккинчисида резинкасини тортиб, Асефнинг пешонасини нишонга олиб турди. Рогатка «ўқдон»ида нимадир ялтираб турибди: э, бу бояги, узум турган столнинг зўлдири эмасми?

– Оға, уни қийнашни бас қилинг, – деди боланинг овози титраб. – Илтимос, бошқа қийнаманг уни!

Асефнинг лаблари ғазабдан пир-пир учди:

– Бу нима қилганинг ҳароми?

– Илтимос, оға! – ёлворди Суҳроб. – Уни қўйворинг!

– Рогаткани ташла! – илондек вишиллади Асеф. – Бошингга итнинг кунини соламан, ҳазорийвачча!

– Уни қийнаманг!

– Ташла дедим!

– Илтимос қиламан!

– Ташла итвачча! – Асеф мени янчиб ўтганча, бола тарафга отилди. Нимадир чийиллаб кетди. Ҳа, Суҳроб рогатка резинини қўйворган экан. Асеф ҳўкиздек бўкирганча чап кўзини чангал-

лаб ўтириб, қолди. Бармоқлари орасидан қон аралаш аллақандай шаффоф суюқлик оқиб, си-зиб чиқди. Ҳа, қайсидир дарсда қулоғимга ча-линганди. Бу кўз косаси суюқлиги. Асеф кўзини чангаллаб, ерга ағанаркан, Суҳроб қўлимдан ту-тиб, қулоғимга шипшиди.

– Юринг, қочамиз!

Ҳар бир қадам босишимиз жон бериш билан барабар эди.

– Чиқазворинглар! – қичқирди Асеф ортимиз-дан. – Чиқазворинглар, тезроқ!

Эшик олдида соқчилар бизни кўриб бақрайиб қолишди. Кейин ажабланганча бир-бирига қа-ради.

– Қочдик, – қўлимдан тортқилади Суҳроб. Мен эса, тамоман ҳолдан тойган, аранг одимлардим.

– Чиқазинглар деяпман.

Беихтиёр орқамга ўтирилдим. Соқчилар Асефнинг устига эгилиб нимадир қилишаёт-ганди. Ўл-а, кўз косасига бояги зўлдир тиқилиб қопти.

Еру осмон назаримда чирпирак бўлиб ай-ланарди. Суҳробга суяниб зиналардан тушар-канман, Асефнинг йиртқичларча ўкириги биз-дан тобора олислаб борарди. Мана, кўчага ҳам чиқиб олдик.

– Баракалла Суҳроб, агар сен бўлмаганингда анави жаллоднинг қўлида аллақачон жон бер-ган бўлардим.

Фарид бизни кўриши билан машинадан ту-шиб, ёрдамга ошиқди:

– Ло ҳавло ва ло қуввато, – дея менинг қўл-тиғимдан олиб, машинанинг орқа ўриндиғи-

га ўтқазди. Кейин Суҳроб ва Фарид машинага жойлашишди. Эшиклар ёпилганини, мотор ўт олганини эшитдим. Пешонамда, жажжи майин кафтнинг ёқимли ҳароратини ҳис этдим. Машина ойнасидан сирғалиб бораётган қуруқ шох ва новдалар кўзимга ташланади. Суҳроб тепамда тинимсиз энтикади. Фарид эса битта дуони ҳадеб такрорлайди «Ло ҳавло ва ло қув- вато...»

Элас-элас ҳушимни йўқотаётганимни илғай- ман...

* * *

Зулмат хийла ёришиб, гира-ширада менга қа- далиб турган ҳар хил каллалар кўзга ташланади, нималарнидир сўрашади. Айрим саволларга ту- шунгандек бўламан: Отинг нима? Бирор еринг оғрияптимми? Кимлигимни билиб турибман, ҳам- ма ёғим қақшаб оғриётгани ҳам бор гап. Лекин жавоб беролмайман. Гапириш нақ азобнинг ўзи. Мен буни юзи қизартирилган, киприклари бўял- ган болакай ҳақида нимадир дейишга чоғланган- нимдаёқ тушунганман. Ўшандан бери бир йил ўтдимми, икки йилми, ўн йилми, эслолмайман. Мана ўша бола: биз машинада қаёққадир кет- япмиз, рулни Сурайё бошқаряпти. Қизиқ, у ма- шина ҳайдашни билмасди-ку!

Яна мовий қалпоқчалар остидаги нотаниш каллалар кўринади. Биттаси кўзимга жуда та- ниш кўриняпти. Исми Ойша экан. Қалпоқ ости- дан оқарган сочлари тошиб чиққан, бурнига булоқи тақиб олибди, кўзлари кўзойнак орти- дан янаям каттароқ бўлиб кўринаркан. Қўллари

мунча юмшоқ, ёқимли бўлмаса? Кўкрагимга ниманидир қадаб қўйишибди.

Зум ўтмай яна зулмат қаърига қулайман. Каравотим устида турган мана бу йигит ким бўлди? Бошида бир жуфт патирни эслатувчи қалпоқ. Қорасоч, қоракўз бу йигитни қаердадир кўрганман. Мен кўп йиллар бурун унинг машинасига чиққанман. Яна қоронғилик ўз домига тортади.

Қизиқ, оғзимга ниманидир тиқиб қўйишибди. Нимадир билқиллаяпти. Ўнг қўлим ловулай бошлади. Бояги булоқи таққан аёл менга капельница қўйяпти. Унинг овози узоқ-узоқдан эшитилгандек бўлади:

– Калий, бир оз оғритиши мумкин. Худди ари чаққандек бўлади.

Нимадир демоқчи бўлдим, оғзим очилмади. Кўкрагим қадалган нарса нима бўлдийкин? Яна қоронғиликка қулайман. Қаршимда Ҳимолай айиғи устида менга қараб кулимсираб турган одамни ҳам танидим. У менга дўстона қўл чўзди. «Баракалла ўғлим, бу сенинг ўлжанг, сен уни енгдинг!»

Илкис кўзимни очдим. Мана, бояги қорасоч йигит. Эсладим, унинг исми Фарид. Унинг ёнидаги бола ҳам менга таниш. Шу чоқ қулоғим остида кўнғироқчалар жаранги эшитилади. Чанқаб кетдим. Сув ичгим келяпти. Яна қоронғилик денгизига шўнғиб чиқаман. Манави ингичка мўйловли одам ким бўлди? Қайсидир телесериал қаҳрамони-ку!

Йўқ, унинг исми жағ-юз соҳаси бўйича жарроҳ, доктор Фаруқий экан.

– Мен қаердаман? – Бу савол бўғзимдан ҳатлаб чиқолмайди. Оғзимни очишга уринишим билан нимадир бўйнимни хиппа бўғади.

– Ҳали бир оз эрга, Амир, – деди доктор. – Ҳадемай ҳаммаси ўтиб кетади. Фақат сим каркасни ечишимизни кутишга тўғри келади. Сиз қаерда бўлганингиз, бунча жароҳатни қаерда олганингизни эслолмасангиз керак. Мени бу ерга операциядан кейин чақаришди.

Доктор бир оз жим қолди. Негадир юзи жиддийлашди:

– Сиз ҳозир Пешовардаги госпиталдасиз. Сизни бу ерга жуда оғир аҳволда олиб келишди. Омадингиз бор экан, тирик қолдингиз, биродар! – у кўрсаткич бармоғини соат капгиридай ликилатди. – Сизнинг талофингиз ёрилган, яхшиям ички қон кетиши дарҳол тўхтаган, акс ҳолда сиз бу ергача етиб келолмасдингиз. Умумий жарроҳлик бўлимидаги ҳамкасбларим сизнинг талофингизни олиб ташлашди. Ундан ташқари етти қовурғангиз синган. Биттасида пневмоторакс юз берган. Яъни синган қовурға ўпкани жароҳатлаган. – Жарроҳ менга бир учи кўксимга қадалган шаффоф пластмасса ичакни кўрсатди. – Биз сизнинг кўкрак қафасингизга плеврал дренаж ўрнатдик.

Ичакнинг иккинчи учи ярмигача сув билан тўлғизилган, махсус сепояга ўрнатилган шиша идишга уланган эди. Мана бу билқиллаш товуши қаердан келяпти?

– Сизнинг танангизда жароҳат жуда кўп эди. Энг ёмони устки лабингиздагиси эди. Лабингиз иккига бўлинган, этнинг бир қисми узилиб ҳам

тушганди. Хавотирланманг, пластик жарроҳларим чиройли қилиб тикиб қўйишади. Фақат чандиғи қолади. Кейин ёноқ суяги ҳам синган, агар зарба сал юқорироққа урилганида, кўзингиздан ажраб қоларкансиз. Оғиз бўшлиғидаги каркас олти ҳафталардан кейин олиб ташланади. Унгача фақат суюқ овқатлар билан чекланасиз.

Доктор Фаруқий оҳиста елкамни қоқиб, чиқиб кетди. Бир оздан кейин Ойша кириб, капельницани алмаштирди. Бу пайтда менинг тасаввурим ҳам тиниқлашиб борарди.

Ол-а! Талоғим ёрилган, ўпкам тешилган, ёноқ суяқларим синган, қовурғалар мажақланган, энг асосийси, лабим йиртилибди, лабим. Демак, мен ҳам қуён тумшуқ бўлиб қоларканман!

* * *

Эртаси куни Фарид билан Суҳроб келди.

– Мени танидингми? – деди Фарид кулимсираб. Бош ирғадим.

– Аллоҳга шукур, ҳаммаси ортда қолди.

– Раҳмат Фарид, – овозим аллақандай гўлдираб чиқди. Гапираётганимда аллақандай бўшлиққа ботаётганини сездим. Тишларимнинг анчасини ютворганимни эсладим. – Яхшиям сен бор экансан.

– Қўйсанг-чи, – қўл силтади Фарид. – Мен Суҳробга қарадим. У қора дўппи, жигарранг яктак кийиб олган, ўзига сал катталиги сезилиб турарди.

– Биз сен билан ҳали танишиб олмадик, – дея унга қўл узатдим. – Менинг исмим Амир!

Суҳроб менга қараб жилмайди:

– Сиз ўша, отам айтган Амир оғамисиз?

– Ҳа!

Шу аснода Ҳасаннинг хатидаги сатрлар эсимга тушди: «Мен Суҳробга сен ҳақингда қўп гапириб берганман!»

– Сен мени қутқариб қолдинг, – дедим жиянимга. – Кийимларинг ярашибди ўзингга.

– Ўғлимники, – тушунтирди Фарид. – Унга кичкина келиб қолган. Суҳробга лойиқ экан.

Демак, Суҳроб унинг уйида экан-да!

Бир муддат жимликдан сўнг, Фарид сўради:

– Ўша қуни анув толибнинг уйида нима бўлганди ўзи?

– Ҳа, икковимиз ҳам қилмишимизга ярашасини олдик, – дедим бу ҳақда гапиришни истамаслигимни сездириб. У бошқа сўрамади. Мен эса, беришим лозим бўлган саволнинг жавобидан қўрқиб индамай турардим. Аммо, бари бир сўрашим керак эди:

– Раҳимхон қаерда?

– У йўқ, – деди Фарид ва менга буклоғлиқ қоғоз ва битта калитни узатди. – Квартиранинг эгаси менга шуларни бериб қўйишимни тайинлаган. Ўзи эса, биз кетган қунимиз изсиз йўқолган. – Кейин у соатига қаради, – менга рухсат, боришим керак. Юр, Суҳроб!

– Балки, Суҳробни кейинроқ опкетарсан, – шундай дея Суҳробга қарадим. У елка қисди.

– Майли, – деди Фарид. – Мен хуфтон намозидан олдин келаман.

Палатада мендан ташқари яна уч бемор бор эди. Улардан бири, оёғи гипсланган қа-

рия Сухробдан негадир кўзини узмасди. Ҳамхоналаримдан бири астма билан оғриган, иккинчисининг кўричаги олиб ташланган экан. Уларнинг ёнига қариндошлари, таниш-билишлари бетўхтов келиб туришар, урду тилида нималарнидир қизгин муҳокама қилишар, баъзан қаҳ-қаҳ отиб кулишарди.

Дарвоқе, Фарид ва Сухроб келишидан сал аввал баланд бўйни, жигарранг кийим кийган соқолтой келиб, Ойша билан урду тилида нималарнидир гаплашди, кейин эса, Ойшанинг жавобини кутмай чиқиб кетганди. Ғалати!

Сухроб бир нуқтага қадалганча жим ўтирарди. «Нима ейсан?», «Кўнглинг нимани тусаяпти?», «Балки бирор гапинг бордир?» шу каби саволларнинг ҳеч бирига тайинли жавоб ололмадим. Қачон кўзим илинганини билмайман, кўзимни очганимда у яна ўша алпозда жимгина ўтирарди. Фарид келиб, Сухробни олиб кетгандан кейин Раҳимхон қолдирган мактубни очиб ўқишга тутиндим:

«Амиржон! Агар бу хатимни ҳозир ўқиётган бўлсанг, демак, иншоолоҳ, сафардан омон қайтиб келгансан. Сен ҳақсан. Ҳасан билан ораларингда ўтган барча гап-сўзлардан хабарим бор. Сен тўғри йўл тутмагансан, бироқ буни кечириб мумкин. У пайтлар бола эдинг, оқ-қорани яхши танимасдинг. Мен ўша куни сенинг кўзларингда сўнгсиз изтироб ва надомат изларини кўриб, анча енгил тортдим. Чунки, фақат аблаҳ инсонларгина қилган хатолари учун пушаймон бўлмайдилар. Ўйлайманки, сен ўз бурчингни бажариб, бу надоматдан қутулгансан.

Амиржон, шунча пайт бу мудҳиш сирни сендан яшириб келганимиз учун бизни кечир. Сенинг ҳолатингни тушунаман, лекин бизни ҳам тушунишинг керак эди. Биз вазият тақозоси юзасидан буни сир сақлашга мажбур эдик.

Отанг болалигингда сенга нисбатан қаттиққўл эди. Сен эса унинг меҳрини, эътиборини қозонишни истардинг. Бироқ отанг ўз меҳру муҳаббатини сен ва Ҳасан ўртасида тақсимлар эди. У ҳар иккингни бирдек яхши кўрар, аммо Ҳасанга бўлган оталик меҳрини пинҳон сақлашга мажбур эди. Сен ҳам ғазабинг босилгач, тушуниб оларсан. Отанг сенинг тимсолингда ҳаммиша ўзини кўрарди ва шу боис сенга нисбатан қатъий ва талабчан эди.

Отанг бутун умрини эзгу ишларга бағишлади. Менимча, у шу тахлит умрида йўл қўйган энг катта хатони ювишга ҳаракат қилган.

Яратганнинг карами кенг, иншооллоҳ, у сени ҳам, мени ҳам, отангни ҳам кечиргай! Сен ҳам, отангни, мени ва энг асосийси Ўзингни кечиршга ҳаракат қил! Агар сенга пул керак бўлса, меникини ишлат! Мен бор бойлигим сақланаётган банк ячейкасининг калитини сенга қолдирипман. Бу пуллар сенинг харажатларингни қоплашга бемалол етади.

Вақт кутиб турмайди. Мен сўнгги кунларимни ёлғизликда, хилватда ўтказишга қарор қилдим. Сендан илтимос, мени қидирма! Аллоҳ, ҳаммиша мададкоринг бўлсин.

Дуо ва салом билан Раҳимхон!»

Хатни ўқиб, кўз ёшдан ивиган юзларимни халатнинг кенг енгига артдим.

Айни тобда Америкада отам ва мени нима бу қадар яқинлаштирганини англаб етдим. Ҳар иккимиз ҳам бир умр виждон азобида яшаганмиз. Отам-ку, айбини енгиллатиш учун кўплаб хайрли ишлар қилди. Мен-чи? Нима қилолдим?..

Эртаси куни кўкрагимга қадалган трубка олиб ташлашди. Доктор Фаруқий суюқ овқат ичишимга рухсат берди. Ҳамшира Ойша тутган кўзгуда ўз аксимни кўриб, юрагим орқамга тортиб кетди. Назаримда кимдир юзимни худди шардек пуфлаб шиширганга ўхшарди. Кўзларим қисилиб кетган, оёғим бир тарафга қийшайиб кетган, ҳамма ёғим яра, чандиқ, чоклар...

Яна Фарид билан Суҳроб келди. Фариднинг юзларида хавотир аломатларини кўрдим.

– Иложи борича, Пешовардан тезроқ чиқиб кетишинг керак, – деди у имкон қадар босиқлик билан. – Бу ерда толибларнинг гумашталари изғиб юришибди. Сенга бирор зиён-заҳмат етказишмаса деб қўрқаман.

Илкис кечаги жигарранг кийимли совуқбашара одам кўз олдимга келди.

– Менимча, улар аллақачон мени топиб бўлишган, – дедим хастаҳол овозда.

Фарид менга яқинроқ келиб, елкамдан тутди.

– Сен оёққа туришинг билан Исломободга олиб кетаман. У ерни ҳам у қадар хавфсиз деб бўлмайти. Аммо, ҳарқалай, Пешовардан кўра тинчроқ-да! Энг муҳими вақтдан ютамиз.

– Фарид, сени ҳам роса овора қилдим. Ишқилиб, сенинг ҳаётинг хавф остида қолмайди-ми?

– Текин ишламаяпман-ку, пулини тўлайсан, – қўзини қисиб қўйди Фарид.

– Бўмасам-чи, – жилмайишга уриндим мен ҳам. – Раҳимхон айтган одамларни қидириб топишга ёрдам бер. Уларнинг исмини Жон ва Бетти Кондуэлл деганди.

– Шошма, нима дединг, – Фарид чўнтагидан бир парча эски қоғоз чиқариб, мен айтган исмларни ёзиб олди. – Мен уларни ҳозироқ излашга тушаман, кечга яқин келиб Суҳробни опкетаман, – кейин у Суҳробнинг елкасини қоқиб қўйди. – Яна мен келгунимча амакингни уринтириб қўймагин.

Суҳроб дераза олдига қўниб, нон увоқларини чўқиляётган кабутарлардан кўз узмай ўтирарди.

Фарид кетгач, мен Суҳробни суҳбатга тортишга, унинг юрагини рижимлаб турган андуҳни йўқотишга йўл изладим. Ниҳоят у билан амаллаб тил топишишга муваффақ бўлдим.

– Қўйиб қўйгандек отангга ўхшаркансан, – дедим унинг юзидаги чизгилардан кўз узмай. – Отанг билан иккимизни битта аёл эмизган.

– Биладан, – деди у деразадан кўз узмай. – Отам сиз ҳақингизда жуда кўп нарса гапириб берганди. Икковингиз жуда қалин дўст бўлган экансизлар.

– Афсуски мендан содиқ дўст чиқмади, – дедим хўрсиниб. – Кел, иккимиз дўст бўламиз. Балки мен сенинг муносиб дўстинг бўла оларман.

Оҳиста Суҳробнинг елкасига қўлимни ташладим. У эса, дераза ойнасига пешонасини тираб, олисдан қизариб кўринаётган уфқдан кўзини узмай ўтирарди.

Кўп ўтмай тиббий биродар ҳамшира билан келиб, мени хона бўйлаб юргизиб кўришди. Бутун баданим шунақа қақшаб оғридики... О, қанийди шу пайтда Сурайё ёнимда бўлса?

Шу тариқа орадан яна икки кун ўтгач, мен доктор Фаруқийга кетишим лозимлигини айтдим. Аввалига таажжубдан Фаруқийнинг кўзлари катталашиб кетди. Кейин бунинг сираям иложи йўқлигини уқтирди. Мен эса, сўзимда туриб олдим.

– Ҳаммаси учун раҳмат, доктор, – дея унга миннатдорлик билдирдим. – Бу ердан тезроқ чиқиб кетсам, сизга ҳам яхши бўларди. Мендан бошқа хавотир олмасангиз ҳам бўлади. Ҳозир бемалол бошқаларнинг кўмагисиз юра оляпман.

Ўзимча тузган режамга биноан, шифохонадан чиқишим билан банкдаги пулни олишим, Суҳробни Кондуэлларнинг болалар уйига топширишим, кейин Исломободга жўнаб, у ердан уйга йўл олишим лозим эди. Бироқ эртасига эрталаб Фарид келтирган хабар ҳамма режани пучга чиқарди.

– Сен айтган одамлар Пешоварда умуман яшашмас экан.

Бу пайтда мен кетиш учун ҳамма нарсамни тайёрлаб тургандим.

– Бу нима деганинг? Қанақасига йўқ бўларкан?

– Сен мени тушунмадинг чоғи, – деди Фарид.
– Бунақа одамлар умуман Пешоварда йўқ, бў-

лишмаган ҳам. Америка консулхонасига борганимда шундай дейишди. Балки бошқа шаҳардадир?

Начора? Иккимиз банк ячейкасидан бориб, Раҳимхоннинг пулини олдик. Бир халта пул. Ҳеч ким қўл теккизмаган. Бунча пул билан Пешоварни айланиш эса, ўта хавфли. Бирорта соқолли одам учраб қолса, кўзимга Асеф ёллаган қотил бўлиб кўринади. Яна денг, бунақа соқолтойлар ҳар қадамда оёғим остидан чиқиб турса!

– Суҳробни нима қиламиз энди? – сўрадим Фарид билан госпитал ҳисобхонасидан чиқаётганимизда. Бу пайтда Суҳроб, «Тойота»нинг ойнасидан биз тарафга қараб турарди. – Уни Пешоварга ташлаб кетиб бўлмайди.

– Йўқ, бу ер хавфли, – чамаси Фарид менинг сўзларимдаги яширин саволни дарҳол пайқади. – Мен бирор ёрдам...

– Тушунаман, Фарид, – дедим унинг сўзини бўлиб. – Шундоқ ҳам сени анча қийнаб қўйдик. Ўзинг қўл учида оила боқиб турган бўлсанг... Суҳроб иккимизни Исломободга олиб бориб қўясан.

Покистон пойтахтига қадар тўрт соат йўл босдик. Йўл бўйи мудраб кетдим. Шу аснода худди босинқирашдек турли хотирот лавҳалари бирма-бир мияда чақнай бошлади. Сокин мусиқа, Сурайёнинг ҳиноли қўлларини кафтимда сиқиб турибман... Мана, Бобо менинг туғилган кунимда сўйилган қўйнинг гўштини тузлаяпти... Ҳамма ёқ оппоқ қор. Қор устида эса, Ҳасаннинг қонли излари... «Қон қудратли куч болам»... Бу генералнинг сўзлари... «Ҳаммаси Яратганнинг

иродасига боғлиқ, болам» – бу Жамила хола айтган гап. «Сен ўз мардлингни кўрсатадиган пайт келди» – бу Раҳимхоннинг телефондаги илтимоси...

* * *

Пешовар нимаси биландир Кобулни эслатса, Исломобод тамоман бошқача шаҳар экан. Эҳ-ҳе, менинг она шахрим яқин йиллар ичида бундай хушманзара, саранжом гўшага айланмаса керак. Кўчалар ойнадай силлиқ, ҳамма ёқ кўкаламзор, йўл четида ҳафсала билан экилган анвойи гуллардан баҳринг очилади.

Фарид бизни шаҳар четидаги кичикроқ меҳмонхонага бошлади. Биздан сал нарида дунёдаги энг катта масжид – Қирол Файсал масжиди жойлашган экан. Суҳроб машина ойнасидан анча пайтгача масжиднинг баланд минораларидан кўз узмай борди.

Меҳмонхонадаги шароитлар ҳам Кобулдагидан кескин фарқланарди. Бизга ажратилган хонада барча қулайликлар мавжуд эди. Телевизор тугмасини босдим. Қайсидир каналда урду тилида қўғирчоқ фильм берилаётган экан. Суҳроб диванда тиззаларини қучоқлаб, чайқалганча, қизиқиш билан экранга термилди.

– Энди бизга рухсат, Амир оға, – деди Фарид ҳамма юкларимизни хонага ташиб кираркан. – Болаларимдан хавотирдаман. Кечгача уйга етиб бормасам бўлмайди. – Эшик оғзида тўхтаб, Суҳробга қўл силкиди: – Суҳробжон, мен кетдим.

Суҳробнинг бутун фикри ёди экранга қадалган эди. Икковлон йўлак бўйлаб кета бошладик.

Унинг қўлига аввалдан тайёрлаб қўйилган конвертни тутқаздим.

– Сенга қандай миннатдорлик билдиришни ҳам билмайман, биродар, – Фарид конвертни очаркан, кўзлари чарақлаб кетди.

– Бу ерда... қанча бор?

– Икки ярим минг атрофида... доллар...

– Икки ярим... – Фариднинг лаблари титраб кетди. – Бу жуда кўп эмасми?

– Мен қилган яхшиликларингнинг мингдан бирини ҳам қайтаролмадим, дўстим, – дея унинг елкасидан кучдим.

Шу-шу биз қайтиб учрашмадик.

* * *

Хонага қайтганимда, телевизор ўчирилган, Суҳроб каравотда тиззасини қучоқлаганча кўзларини юмиб ўтирар, ухлаяптими, хаёл суряптими, билиб бўлмасди. Оғриқдан белимни ушлаб, каравотга жойлашдим. Бу оғриқлар қачон мени тинч қўяркин-а? Ётсам ҳам, турсам ҳам, ўтирсам ҳам ҳамма ёғим зирқирайди.

Суҳробни нима қилиш керак? Мен ич-ичимдан бу саволнинг жавобини билсам-да, бу ҳақда негадир ўйлашга қўрқардим.

Кўзим илинибди. Бир пайт уйғониб қарасам, Суҳроб жойида йўқ. Юрагим қинидан чиқай деди. Заиф овозда уни чақирдим. Жавоб бўлмади. Ваннада ҳам йўқ. Аранг қўзғалиб, йўлакка чиқдим. Ундан ном-нишон кўринмасди.

Биринчи қаватда меҳмонхона маъмури бурнининг устига кўзойнагини омонат қўндириб, газета ўқиб ўтирарди. Ундан Суҳробни сўрадим, ташқи тузилишини тасвирлаб бердим.

– Болаларга эҳтиёт бўлиш керак, оғайни, – бепарволик билан газетадан кўз узиб менга кўзойнаги оша мўралади маъмур.

Намунча тўнка бўлмаса бу одам.

– Мен бу ерлик эмасман, – дедим нафасим тиқилиб. – Уйғонсам йўқ. Чиқиб кетибди. Қаердан топишни билмаяпман.

– Э, меням учта болам бор, шунақа шўхки, ерга урса осмонга сапчийди. Ҳа, болаларни талтайтириб юбормаслик керак!

– Илтимос, – дея овозимни баландлатдим, чўнтаги устидаги битикдан исмини ўқиб оларканман. – Фаёз соҳиб, айтинг, кўрдингизми ё йўқми?

Фаёз соҳиб бамайлихотир яна кўзойнагини қўндириб, қўлига газета олди.

– Йўқ, афсуски, кўрганим йўқ!

Энсам қотиб, чиқиш эшигига яқинлашарканман, яна ортимга ўтиридим.

– Уни қаердан топишим мумкинлигини айтолмайсизми? – Гарчи ундан тайинли жавоб чиқмаслигини билсам-да, назаримда ҳозир менга ундан бошқа ҳеч ким ёрдам бера олмасди.

– Ўғлингиз нимага қизиқади ўзи? Масалан, менинг ўғилларим жангари фильмлар деса ўзини томдан ташлайди.

– Масжид! – Хаёлимга урилган биринчи фикр тилимга кўчди. Қирол Файсал масжиди ёнидан ўтаётганимизда, Суҳробнинг кўзида мислсиз жонланишни кўргандек бўлувдим. – Илтимос, мени ўша ерга олиб бора олмайсизми? Айтган пулингизни бераман.

Маъмур бир хўрсиниб қўйди-да, кейин бош ирғаб, ичкарига кириб кетди.

Бир неча дақиқадан сўнг, биз ўша муҳташам масжидга етиб келдик. То етиб келгунча нима хаёлларга бормадим. Хайриятки, Суҳроб автоқўналга яқинидаги ўтлоқда мовий кўзларини бир нуқтага тикиб ўтирган экан. Фаёз «мен боришим керак», деди-да, машинага ўтириб кетворди.

– Қўрқитиб юбординг-ку, – дедим унинг тўлқинсимон сочларидан силаб. Суҳроб кўзларини масжиднинг баланд, улуғвор гумбазларидан узмай ўтирарди. Ёнимиздан машиналар тинимсиз ўтиб қайтар, Суҳроб эса, кўзларини бир нуқтага қадаганча, дунё ва ундаги бор нарсаларни унутгандек эди. Шу чоқ масжид минорасидан хуфтон азони эшитилди.

– Мозори Шарифда бўлганмисиз? – сўради Суҳроб ҳамон миноралардан кўз узмай, кейин жавобимни кутмай илова қилди. – У ерда ҳам худди шундай масжид бор. Кўкмачит дейишади. Масжид ҳовлисида кабутарлар донлаб юришади. Мен ҳам дадам, сасам билан борганимда, кабутарларга нон майдалаб берганман. Кейин ўша ердан дадам менга шишириладиган елим маймунча сотиб олиб берганди...

Беихтиёр мен ҳам болалигимда Бобо билан Мозори Шарифга борганимни эсладим. Кўксимда нимадир зириллаб кетгандек бўлди.

– Ота-онангни соғиндингми? – сўрадим овозим титраб.

У ота-онасини толиблар қандай ўлдиришганини кўрганмикин?

– Сиз-чи, сизам соғинасизми?

– Мен онамни кўрмаганман, – дедим хўрсиниб. – Отам эса, бир неча йил олдин вафот

этди. Албатта, соғинаман. Баъзан тушларимга кириб чиқади. Ҳатто ҳиди ҳам димоғимдан кетгани йўқ. – Шу аснода отамнинг миқти гавдаси, қўнғир сочлари, тийрак кўзлари намоён бўлди.

– Мен ота-онамнинг қиёфаларини эсдан чиқаряпман. Бу ёмон-а?

Шу тобда ҳамон кўкрак чўнтагимда юрган сурат эсимга тушиб, уни Сухробга узатдим. У суратга узоқ термилиб қолди. Ферузаранг, маъсум кўзларидан ёш тирқиради.

«Афғонистонда болалар кўп, аммо болалик йўқ». Қачондир эшитганим – шу жумла қулоғим остида жаранглади.

Шу чоқ ёнимизда қўш от қўшилган фойтун тақ-туқ қилганча ўтиб кетди.

– Кейинги пайтларда фақат масжидлар ҳақида ўйлайдиган бўлиб қолганман, – деди Сухроб хаёлчанлик билан. – Амир оға, анави одамга қилган ёмонлигим учун дўзахга тушаманми?

Мен уни маҳкам бағримга босмоқчи бўлдим. У эса, негадир ўзини четга олди.

– Бунақа гапларни унут. Сен фариштадек беғуноҳсан.

– Отам ҳар доим айтарди: «Ҳеч кимга, ҳатто ёмон одамларга ҳам ёмонлик қилма. Вақти келиб улар ҳам яхши одамлар қаторига ўтиши мумкин», дерди.

– Ҳар доим ҳам эмас, Сухроб, – дедим унинг бошини силаб. – Асеф ҳеч қачон яхшилар қаторига ўтмайдиган ёмон инсонлар тоифасидан эди. Мен уни болалигимдан биламан. Ўшанда тахминан сен билан тенг бўлсам керак. Асеф мени... урмоқчи бўлганди. Отанг қутқариб қол-

ган. У ҳамиша менинг орқамда тоғ бўлиб турарди. Кунларнинг бирида Асеф отангдан шафқатсизларча ўч олди. Мен эса, уни қутқариб қололмадим. Болалигимдан бери Асефдан алаимни ололмай юрардим. Менинг ўрнимга бу ишни сен қилдинг.

– Мен дадамни, онамни, ҳамма яқинларимни соғинаман. Аммо, бир ҳисобдан улар ҳозир мени кўришмаётганидан хурсандман, – деди Суҳроб ўкинч билан. – Чунки мен гуноҳга ботганман.

– Сенда гуноҳ йўқ, Суҳроб, – дедим унинг озғин кўлларидан тутиб. – Мен сени ҳеч қачон ранжитмасликка ваъда бераман.

Мен уни бағримга босдим. Бу гал у индамай кўз ёшга ивиган юзларини кўксимга босди.

– Мен билан Америкага кетасанми? – сўрадим ундан. Суҳроб индамади.

Биз бир неча кун давомида Исломободнинг энг диққатга сазовор масканларини томоша қилдик. Бу вақт ичида мен ҳам анча ўзимни ўнглаб олдим. Кунларнинг бирида, меҳмонхонада телевизор томоша қилиб ўтирганимизда, Суҳробга яна ўша саволни эслатдим.

– Мен қўрқаман, – деди Суҳроб экранда эркакларнинг шорти кийиб юришини қизгин муҳокама қилаётган оқ саллали муллалардан кўз узмай. – Ахийри мен сизнинг жонингизга тегиб қолсам-чи? Хотинингиз-чи, у мени қандай қарши оларкин? Ахир мен сизга бегонаман-ку! Лекин мен энди ҳеч қачон яна етимлар уйига қайтишни истамайман.

– Сен бегонамассан, – дедим унга қарата, менимча, ундан ҳеч нарсани яширмаслигим ке-

рак. – Биз отанг билан ака-укамиз, сен эса, менинг жияним бўласан.

Суҳроб менга бақрайганча, тикилиб қолди.

* * *

Учинчи уринишда Сан-Франциско билан телефонда боғланишга муваффақ бўлдим. Ҳозир Исломободда кеч соат саккиз ярим. Сан-Францискода эса эрта тонг. Бир неча дақиқадан сўнг Сурайёнинг сўник овозини эшитдим.

– Сурайё, бу мен, – дедим ширингина ухлаб ётган Суҳробдан кўзимни узмай.

– Амир, – унинг овози жаранглаб чиқди. – Тузукмисиз? Нега шу пайтгача телефон қилмадингиз? Мен шунақа хавотир олдимки... Қаердасиз?

– Покистонда...

Суҳбатимиз салкам бир соатга чўзилади. Табиийки, унга Афғонистонга борганим, у ерда кўрган-кечирганларимни айтмадим. Узоғи билан икки ҳафтанинг ичида етиб боришимни айтдим.

– Фақат, мен бир ўзим бормайман, – дедим нимагадир унинг жавобидан хавфсираб. – Бунинг тарихи узун, борганимда албатта айтиб бераман.

– Нима гап? Яширмасдан айтаверинг.

Ҳа, шунча яшириб келганим етар. Энди оз бўлса-да, елкамни эзиб келган юкдан қутулганман. Ўзи, Сурайёга бу ҳақда аввалроқ айтишим керак эди. Аммо, ҳозир вазиятни тушунтиришдан аввал ўша кечмишни эсга олиш зарур.

Мен ҳикоямни тугатганимда телефондан унинг йиғлаётганини эшитдим.

– Мен розиман, – деди у бир оз жимликдан сўнг. – Ахир шўрлик боланинг биздан бошқа яна кими бор?

* * *

– ...Сиз боланинг амакиси бўласизми? – сўради менинг гапларимни ҳафсала билан эшитган Америка элчихонасининг масъул ходими Реймонд Эндрюс синчков кўзлари билан мени ва Сухробни назардан ўтказаркан. – Хўш, буни тасдиқлайдиган бирор одам борми?

Консулнинг тунд юзидан бирор маъно уқиш мушкул эди.

– Бор эди, – дедим тўнғиллаб. – Лекин у одамнинг ҳозир қаердалигини билмайман.

Эндрюс аллақандай такаббуруна, мағрур нигоҳларини биздан узмай турди:

– Сизга қисқагина бир маслаҳат берсам майлими? – сўради пинагини бузмай. – Яхшиси бу фикрдан қайтинг!

Устимдан бир челақ совуқ сув қуйилгандек бўлди.

– Бундан бир иш чиқиши қийин, – деди Эндрюс. – Сиз болани фарзандликка ололмайсиз.

– Нега?

– Биринчидан, боланинг етим эканини ҳуқуқий жиҳатдан исботлаш керак. Сиз унинг ота-онасини отиб ташлашган деяпсиз. Хўш, қўлингизда уларнинг ўлими ҳақидаги ҳужжат борми?

– Афғонистонда кўп одамларнинг ҳатто паспорти йўқ. Ўлим гувоҳномасини кимдан оламан?

– Начора, қонунларни мен тузмаганман. Ҳар қанча қизишманг, бари бир сиз боланинг ота-онаси ўлганини исботлаб беришингиз керак. Иккинчидан, сиз уни бошқа давлатга олиб кетяпсиз. Бунинг учун бола туғилган мамлакат ҳукуматининг расмий розилиги керак бўлади. Афсуски, Кобудда элчихонамиз йўқ. Бу эса вазиятни янада мушкуллаштиради.

– Тушунсангиз-чи, – дедим бўғилиб. – Болани кўчага ташлаб кетолмайман. Биласизми... уни ҳатто зўрлашган.

– Албатта, афсусдаман, – деди Эндрюс лоқайдлик билан эснаркан. – Аммо, бу жиянингизга виза беришимиз учун асос бўлолмайди.

Тоқатим тоқ бўлганди.

– Юр, Сухроб, – дедим унга форсчалаб. Эшик олдига етганда яна консулга юзландим. – Узр, сиздан бир нарсани сўрасам майлими?

– Эшитаман.

– Сизнинг фарзандингиз борми?

Эндрюснинг юзи бирдан ўзгарди.

– Нима фарқи бор? – деди паст овозда. – Борми, йўқми?

– Сиздан шу жавобни кутгандим, – дедим дадиллик билан. – Сизнинг ўрнингизда фарзанд қадрини биладиган, фарзандли бўлиш истагини тушуна оладиган одам ўтириши керак эди.

– Мен ҳам сизга бир савол бермоқчиман, – деди бу гал алланечук синиқ овозда. – Сиз болага Америкага олиб кетаман деб ваъда бердингизми?

– Ҳўш, нима бўпти шунга? – дедим тўнглик билан.

– Болага ваъда бериш жуда хавфли, хусусан, ваъдангиз амалга ошмаганида. Сиз ҳалиям фикрингиздан қайтмадингизми?

– Йўқ, қайтмайман.

– Унда сизга мана бу одамга учрашни тавсия этаман, – у менга ташрифнома узатди. Умар Файсал, кучли адвокат. Мени айтсангиз, сизга ёрдами тегиши мумкин.

Қабулхонадан чиқарканман, ойнага қараб лабини бўяб ўтирган сариқсоч котибга юзландим:

– Хўжайинингиз ҳамма билан шунақа қўпол тарзда муомала қиладими? – сўрадим чиқиб кетиш олдидан бир оз заҳримни тўкиш учун.

Котиба лаб бўёғини бир четга қўйди.

– Бечора Реймонд, қизи ўлганидан кейин шунақа жиззаки бўлиб қолган. Икки ойча илгари ўзини осиб қўйган...

Таксидан меҳмонхонага қайтарканмиз, Суҳроб ойнадан сирғалиб ўтаётган шаҳар манзараларидан кўз узмай борарди. У албатта инглиз тилидаги Эндрюс билан суҳбатимизнинг маънисига етмади. Аммо, чамаси менинг гапириш оҳангимдан, кайфиятимдан вазият ҳақида тушунчага эга бўлган, бу ҳақда сўрашга юраги дов бермаётган эди.

Меҳмонхонага қайтганимиздан сўнг, Суҳроб ваннахонада чўмилаётганидан фойдаланиб, яна уйимизга телефон қилдим. Унга вазиятни тушунтирдим. У ҳам бир фарзандликка олиш бўйича бир қанча агентликларга қўнғироқ қилиб кўрибди. Афғон болаларини фарзандликка олиш масаласи бўйича бирорта агентлик шуғулланмас экан.

– Шариф амакимга қўнғироқ қилдим, – дея илова қилди Сурайё. – У муҳожират хизмати ходимлари билан гаплашиб кўрадиган бўлди.

Бу янгилик кайфиятимни анчайин кўтарганди.

Мен гўшакни илишим билан Суҳроб ваннадан чиқиб келди. У Эндрюснинг ёнидан қайтганимиздан бери камгап бўлиб қолганди. У ўрнига чўзилиши билан пишиллаб ухлаб қолди.

* * *

Умар Файсал очиқ чеҳрали, юзида кулгичи ўйнаб турадиган одам экан. У ҳар бир гапини табассум ва узрхоҳлик билан бошларкан. Суҳроб бир кўзи билан телеэкранда мультфильм томоша қиларкан, иккинчи кўзини меҳмондан узмай ўтирарди.

– Реймонд Эндрюс сиз ҳақингизда яхши гапларни айтди, – дедим унинг чаққонлик билан сумкасидан блокнот ва қаламларини олишини кузатарканман.

– Ҳа, Эндрюс тилла одам, у менга қўнғироқ қилиб, сизнинг масалангиз ҳақида айтувди.

– Яхши, демак, сиз вазиятдан бохабарсиз?

– Мен фақат Эндрюснинг оғзидан эшитдим, ўзингиз батафсил тушунтириб берарсиз, – кейин у Суҳробга ўгирилиб, форсча мурожаат қилди:

– Хўш, йигитча, ҳамма муаммо сизнинг устингизда экан-да?

Суҳроб тавозе билан унга салом берди.

– Суҳроб, ажойиб исм. Сенга паҳлавон Рустамнинг ўғлининг номини беришган экан-да!

Суҳроб индамай яна телевизор томонга ўгирилади.

– Форс тилини яхши биларкансиз, – дедим Файсалга қарата.

– Ҳа, Қорачида туғилганман, Кобулда бир муддат яшаганман, Берклида ўсганман, – деди у реза-реза тер оқиб турган пешонасини артиб, кейин Суҳроб тарафга ўғринча қараб олди. – Келинг энди, инглизчалаб гаплашайлик.

Мен унга Раҳимхон билан учрашувдан тортиб, то Пешовар госпиталига тушгунимча бўлиб ўтган воқеаларни айтиб бердим. Файсал, аиниқса, Асеф билан тўқнашувимизни тингларкан, бир неча бор бош чайқаб «уҳ-уҳ»лаб қўйди.

– Олдингизда жуда катта тўсиқлар бор, Амир, – деди у. – Сизга Эндрюс айтган бўлса керак. Афғонистонда вазият оғир. Болани эса, етим эканини исботлаш керак. Ким билсин, балки ота-онаси тирик бўлиб, боқолмаганидан етимхонага топширгандир? Ота-онаси қочоқлар лагерига, бола бошқасига тушиб қолгандир?

– Ахир сизга айтдим-ку!

– Мен ишонаман, – бош ирғади Файсал. – Лекин бошқалар одамларга эмас, қоғозларга ишонишади.

Хуллас, Файсалдан ҳам айнан Эндрюснинг гапларини эшитдим.

– Хуллас, нима маслаҳат берасиз, – дедим унинг чайналишидан тоқатим тоқ бўлиб.

Файсал кўксини тўлдириб нафас оларкан, қўлидаги қаламни иягига тираб, узоқ жим қолди.

– Сиз фарзандликка олиш бўйича ариза ташлаб қўяверинг. Боланинг шахсий истаги асос бўлиб хизмат қилади. Бироқ, бунинг учун қонунчиликка кўра, сиз Покистонда Суҳроб би-

лан икки йил яшашингиз керак бўлади. Кейин унинг номидан сиёсий бошпана сўрайсиз. Шунда болага гуманитар виза беришлари мумкин. Яна бир йўли бор, – адвокатнинг кўзлари чарақлаб кетди. – Сиз Суҳробни болалар уйига топширасиз. Кейин эса уни фарзандликка олиш бўйича ариза берасиз. Муҳожират хизмати томонидан махсус ҳужжатлар расмийлаштирилади. Кейин сизнинг оилавий шароитингиз ўрганиб чиқилади.

– Лекин мен Суҳробни энди етимхонага топширмасликка ваъда берганман.

– Бари бир бошқа йўлингиз йўқ.

Кейин мен адвокатни машиналар қўналғасигача кузатиб қайтдим. Суҳроб хонада мени сабрсизлик билан кутиб турарди. Унга ҳаммасини ётиғи билан тушунтирдим.

– Нима? Яна етимхонами? – Суҳробнинг юзлари илкис тундлашди. – Амир оға, энди ҳеч қачон етимхонага бормаيسان, дегандингиз-ку!

– Суҳробжон, тушунсанг-чи, – дедим уни қандай овутишни билмай. – Бу ер сенга Кобул эмас. Шароитлар умуман фарқ қилади. У ерда кўп турмайсан. Мен сендан тез-тез хабар олиб тураман. Кейин сени у ердан оламану икковимиз Америкага учиб кетамиз.

– Йўқ, фақат етимхонага бормаيمان, – айтганида туриб олди Суҳроб. – У ерда мени хафа қилишади. Қўрқаман! Амир оға, Худо ҳақи мени етимхонага топширманг! Илтимос қиламан!

– Тшшш, – болакайнинг титрабгина турган вужудини бағримга босдим. – Ҳаммаси яхши бўлади.

– Мени етимхонага топширмасликка ваъда беринг, Амир оға! Илтимос қиламан!

Ваъда беринг! Яна ваъдамда туrolмасам-чи? Табиийки, индамадим. Уни секин жойига ётқиздим, устини яхшилаб ўраб қўйдим. Ўзим ҳам кўп ўтмай ухлаб қолибман. Телефон товушидан уйғондим. Бу пайтда алақачон қоронғи тушган, тунги соат ўн иккиларга яқинлашиб қолган эди.

Гўшакни кўтардим. Нарёғдан Фаёзнинг мудроқ товуши эшитилди.

– Сизни Америкадан сўрашяпти.

Ваннанинг чироғи ёниқ турарди. Демак, Суҳроб ювингани кирган бўлса керак.

– Салом! – бу Сурайёнинг овози эди.

– Салом!

– Хўш, адвокат нима деди?

Мен унга бор гапни айтиб бердим.

– Сиз кўпам куюнаверманг, – деди хотиним.

– Ҳозиргина Шариф амаким билан гаплашдим. У чорасини топганга ўхшайди. Ҳеч қандай муаммо бўлмас экан. Ўзи гуманитар виза олишга ёрдам бераркан.

– Ростданми? Зўр-ку, – дея қичқириб юбордим.

Гўшакни илишим билан каравотдан сапчиб турдим:

– Суҳроб, зўр янгилик! – дея ванна эшигини тақиллатдим. – Калифорниядан Сурайё қўнғироқ қилди. Энди сен ҳеч қанақа болалар уйига бормаисан! Биз Америкага кетамиз, Суҳроб!

Жавоб бўлавермагач, шарт эшикни очдим... Ва жон ваҳмимда қичқириб юбордим. Мен

чўккалаб олганча тўхтовсиз қичқирардим. Тишимни-тишимга босганча, бўғзим йиртилгунча қичқирардим.

«Тез ёрдам» етиб келганида ҳам бақриб ётган эканман. Кейин нима бўлганини менга айтиб беришди.

Ичкарига кириш мумкин эмас экан. Уни замбилга солиб, жонлантириш хонасига олиб киришди. Ортидан кирмоқчи эдим, ҳирсдек бақувват йигит йўлимни тўсдим. Хушмуомалалик билан инглизчалаб, шу ерда кутиб туришимни тайинлади.

Кутиш зали узундан узоқ, деразасиз коридордан иборат эди. Деворга тақаб қўйилган металл ўриндиқлар одамларга тўлган. Баъзилар жой йўқлиги туфайли полда, узун гилам-пойандоз устига ўтириб олган. Ҳамминг юзи тунд, ҳамминг кайфияти паришон...

Юрагим наmunча безовта тепмаса? Нақ қовурғаларим орасидан чиқиб кетгудек... Бехтиёр чап томондаги кичкина бўш қазони кўриб, миямга ажойиб бир фикр келди. Полга тўшалган кичкина гиламчалардан бирини олиб, ҳамшира қиздан қиблани сўрадим...

Сўнгги бор бундан 15 йил аввал ибодат қилган, жойнамоз устида ўтирганча отамнинг дардига шифо сўрагандим.

Қизиқ, мусулмон бўла туриб, намоз қандай ўқилишини билмасам? Нима фарқи бор? Яратган эгамнинг карами кенг. У қандай кўринишда бўлмасин, бандасининг истагини англайди, унинг мушқулини осон қилади!

Тасодифий «жойнамоz»ни ерга тўшаб, бошимни саждага қўйдим.

– Ё Аллоҳ, сендан қудратли, сендан меҳрибон ва раҳмлироқ зот йўқ бу оламда. Ўзинг борсан, ўзинг барҳақсан! Менки, сенинг бир гуноҳкор, осий бандангман! Рост сенга итоат қилолмадим, аммо айнаи дамда сендан бошқа ҳеч кимдан мадад кутолмайман. – Беихтиёр кўзларимдан томчиллаган ёш жойнамоzга ёйилди, елкаларим унсиз силкина бошлади. – Парвардигорим, битта-ю битта жигарбандим Суҳробнинг жонини асра!

...Бу туйнуксиз йўлакда тун билан кунни фарқлаш қийин. Бу ерга келганимга қанча бўлдийкин? Назаримда, орадан йиллар ўтгандек. Кўзимни жонлантириш бўлимнинг қўш тавақали эшигидан узмасдим. Икки олам ўртасидаги бўшлиққа тушиб қолгандек ҳис этардим ўзимни. Қачондир кимдир чиқиб, мени хушхабар билан ёруғ оламга қайтаради ёхуд шумхабарни эшитишим билан йўқлик уммонига фарқ бўламан.

Кимдир елкамни туртганида қалқиб кетдим. Қаршимда оғзига ниқоб таққан нотаниш шифокор турарди. У ўзини доктор Навоз деб таништирди.

– Писка боланинг томирларини жуда чуқур кесган экан. Болага анчагина қон қуйишга тўғри келди. Яхшиям боланинг организми кучли экан. Болани асраб қолдик. Ҳаммаси яхши!

Доктор мендан кўзини узмай, жилмайди. Яна нималарнидир гапирар, аммо қулоғимга бошқа гап кирмасди. Унинг қўлларини ўпарканман,

бўғзимдан отилиб чиққан йиғини тўхтатиб қо-
лолмадим.

Доктор Навоз билан изма-из тор йўлакдан
кета бошладик. Ниҳоят Суҳроб ётган палата-
га кириб бордик. Чорхари, кўк рангли хона.
Суҳробнинг билагининг бинт билан ўраб ташланган,
кўзлари юмуқ, ранги докадек оқарганча ҳара-
катсиз ётарди. Каравот ёнидаги стулга оҳиста
ўрнашдим. Беихтиёр уйқу элита бошлади.
Кўзимни очганимда тонг отган, хона қуёш ну-
рида чароғон бўлиб кетганди.

Уч кундан сўнг Суҳробнинг оғзидаги нафас
олиш трубкасини олиб ташлашди ва бошқа
палатага ўтказишди. Мен эса, ҳамшираларга
Суҳробга кўз-қулоқ бўлишни тайинлаб, ўзимиз
жойлашган меҳмонхонага йўл олдим. Хонамизни
тартибга келтириб, ҳамма ёқни тозалаб қўйиш-
ган экан. Табиийки, ваннахонадаги қон излари-
ни ҳам йўқотишган. Шундай бўлса-да, бу эшик-
ни очишга юрагим бетламади. Беихтиёр кўз ол-
димда қандай қилиб, Суҳробнинг ваннахонага
киргани, устарадаги пискани олиб, томирини
кесаётгани жонланди-ю, титраб кетдим. У қўл-
ларини кесаётиб, нима ҳақда ўйладийкин?

Холда жаноб Фаёз билан тўқнаш келдим.

– Биласизми? – деди меҳмонхона маъмури
бир оз хижолатланиб. – Хафа бўлмангу, меҳмон-
хонани тарк этишга мажбурсиз. Ўзингиз тушу-
насиз. Бу воқеалардан кейин мижозларимиз
ҳам хавфсираб қолишди. Бир-иккитаси лаш-лу-
шини олиб жўнаворди. Бу ёғи... тирикчилик!

Начора! Ҳисоб-китоб қилиб, меҳмонхонани
тарк этдим.

Суҳробнинг янги палатасида ёшгина тиббий биродар навбатчилик қилиб ўтирган экан. Киришим билан постни менга топшириб чиқди. Суҳроб юзини девор тарафга бурганча жим ётар, унга етарлича қон қуйилган бўлса-да, юзи ранг олиб улгурмаганди.

– Тузукмисан? – сўрадим унга яқинлашиб. – Доктор Навознинг айтишича, бир неча кундан кейин сенга жавоб беришаркан. Сен у-бу нарса еб олдингми? – стол устида кичкина идишда нўхат бўтқаси турарди. – Истасанг егизиб қўяман.

Суҳроб билинар-билинемас бош чайқади.

– Биласанми, сенга нима опкелдим, – елим-халтадан боягина китоб дўконидан сотиб олинган «Шоҳнома»ни чиқардим. – Бу «Шоҳнома», отанг иккимиз болалигимизда севиб ўқирдик бу асарни. Истайсанми, сенгайм ўқиб бераман. Рустам ва Суҳроб достонини эшитганмисан?

Суҳроб кўзларини ҳали чандиғи битмаган қўллари билан ёпиб олди. Мен эса, ўлмас асарнинг шоҳбайтларини ўқишга тушдим.

– Чарчадим, – деди Суҳроб бир бобни ўқиб тугатганимда.

– Майли, – китобнинг шу жойига белги қўйиб, ёпдим. – Эртага давом эттирамиз. Ҳали жудаям қизиқ жойлари олдинда.

– Ҳаммасидан чарчадим, – деди болакай.

– Айт, кўнглинг нимани тусаяпти? Ҳаммасини сен учун бажо келтираман.

– Қанийди аввалги ҳаётим қайтиб келса, – у қўлларини негадир томоғига яқинлаштирди. – Қанийди ота-онам ёнимда бўлса, Саса ҳам, Раҳимхон соҳиб ҳам. Ўзимизни эски уйимизда

бирга яшасак, – у бармоқлари билан кўзларининг ёшини артди.

Томоғимга нимадир тиқилгандек бўлди. Ахир бу... ахир бу менинг орзуларим эмасмиди? Ахир Суҳроб айтган уй менинг уйим-ку! Мен ҳам Бобо, Раҳимхон, Ҳасан ва Алилар билан бирга яшаган давримни қўмсамадимми? Суҳроб, иккимизнинг ҳам дардимиз, оғригимиз, ушалмас армонимиз бир. На иложки, ўтмишга қайтиб бўлмайди. Биз қўмсаган одамлар энди йўқ. Фақат сен ва мен бормиз...

– Бунинг иложи йўқ, – дедим сўник овозда.

– Сиз мени қутқармаганингизда...

– Унақа дема!

– Ўлгим келяпти!

– Суҳроб, унут бунақа гапларни! – дедим унинг ингичка билагидан ушлаб. – Энди ўтмишни эмас, келажакни ўйлаш керак. Мен ўша пайти, сен ваннахонада пайтинг, бир хушхабар эшитгандим. Сенга Америкада виза беришади. Мен сени опкетаман. Ҳеч қандай етимхонада қолмайсан, Суҳроб, бу гал ваъдамни бажаришининг имкони бор. Мен билан кетасанми?..

...Орадан бир ҳафтача вақт ўтиб, биз муҳташам ҳаво лайнерида Америка замини томон парвоз қилиб борардик.

2001 йил жазирама август кунларининг бирида уйга етиб бордик. Сурайё бизни аэропортда қарши олди. Мен уни минг йилдан бери қўрмагандим. У менинг қучоғимга ўзини отганида ва димоғим унинг сочидан таралаётган олма ифорига тўйинганида, бу соғинч қанчалик улкан эканини англадим.

– Сен тун ортидан порлаб чиққан қуёшимсан,
– дея шивирладим унга.

Кейин у Суҳробнинг икки юзидан ўпиб
сўрашди.

– Яхши етиб келдингларми, Суҳробжон? Мен
сенинг Сурайё холанг бўламан.

Беихтиёр Сурайёнинг шаҳло кўзларига боқ-
дим. О, бу кўзлар! Унда соғинч ҳам, меҳр ҳам,
муҳаббат ҳам, қувонч ҳам, кадар ҳам зоҳир эди.

Сурайё биз келгунимизча Суҳроб учун алоҳи-
да хона тайёрлаб қўйган экан. Чойшаб устига
кўм-кўк осмонда парвоз қилаётган варраклар
акс этганди. Стол устида турли ўйинчоқлар, ки-
тобчалар, рангли қалам ва бўёқлар тартиб би-
лан терилганди. Суҳробнинг юзларида бирор
ўзгариш, қувонч ё қизиқиш нишонасининг йўқ-
лигидан қалбим зирқирарди.

– Хонанг сенга ёқдимми? – сўради Сурайё.
Суҳроб эса, бошини хам қилганча, бориб, ка-
равотига беҳол чўзилди. Биз уни холи қолди-
риб чиқдик. Орадан беш-ўн дақиқа ўтиб, унинг
хонасига кирганимда, бола уйқуга кетган-
ди. Ёстиғи тагидан қандайдир қоғоз парчаси
чиқиб турарди. Секин тортиб олдим. Бу ўша,
мен Ҳасан билан тушган сурат эди. Ҳасан менга
бахтиёрлик ва мамнуният билан боқиб турарди.
Нечукдир енгил тортгандек бўлдим. Яна сездир-
май суратни жойига қўйдим.

Орадан бир неча кун ўтиб, Жамила хола ва ге-
нерал меҳмон бўлиб келишди. Биз қучоқлашиб
кўришдик. Қайнонам Суҳробга ўз қўли билан
тўқиган свитерни совға қилди. Фақат генерал-
нинг нигоҳларида болага нисбатан алақандай
совуққонлик ифодасини пайқадим.

Генерал билан нариги хонага ўтиб, бир оз шаробхўрлик қилдик. Унга Афғонистонда кўрган-кечирганларимни айтдим. Фақат, Асеф билан олишувимизни айтмадим, холос. Жароҳат изларини эса, Пешовардаги йўлтўсарларга «юкладим».

Кунлар ўтиб борар, Суҳробдаги хафагазаклик, маҳзунлик ҳамон тарқамасди. У хоналарда худди шарпа сингари кезар, бирор оғиз гапирмас, ҳеч нарсага қизиқиш билдирмас, кўпинча бўш вақтини уйқу билан ўтказарди. Унинг бу рафтори табиийки, Сурайёни ҳам ташвишга соларди. Биз ҳали келмасимиздан аввал у болани футбол, кегли, сузиш бўйича секцияларга ёздириб қўйганди.

Қутилмаганда, куз кунларининг бирида ҳамма ёқ тўс-тўполон бўлиб кетди. 2001 йилнинг 11 сентябрида Нью-Йоркдаги эгизак бинолар портлатилди. Ҳамма ёқни, ҳатто тиланчиларнинг кепкасини ҳам Америка байроқлари тасвири эгаллади.

Кўп ўтмай Америка ҳарбийлари Афғонистонни бомбардимон қилишди. Сиёсат майдонига яна шимолий альянс вакиллари кўтарилди. Толиблар учун сичқоннинг ини минг танга бўлиб кетди. Декабрда Боннда Афғонистондаги турли этник гуруҳлар етакчилари учрашишди. БМТ йигирма йилдан бери давом этаётган қонли можароларга чек қўйишга чақирди.

Буларнинг ҳаммаси Суҳробнинг кўз олдидан сирғалиб борар, гўё ҳеч қандай маъно касб этмасди.

Шу орада бир пайтлар Софияда элчи бўлиб хизмат қилган танишим Кабир қўнғироқ қилиб,

Покистон чегарасида ўзининг махсус клиника-сини очганини, милага тушган афгонларга тиббий ёрдам кўрсатиш истагида эканини билдириб, мендан кўмак сўради. Биз Сурайё билан бу таклифни бажонидил қабул қилдик. Мен афгон қочоқларига ёрдам бериш учун интернет орқали молиявий ҳамкорлар қидиришга тушдим. Шунда Сухробни олиб келиб қанчалик тўғри йўл тутганимни англадим.

Янги йил ҳам келди. Ҳамма ёқда байрам шукуҳи кеза бошлади. Фақат бизнинг уйимизда ҳали ҳеч қандай ўзгариш йўқ, жимжитлик бардавом эди.

Баҳор кунларининг бирида Афғонистондан қўнғироқ қилиб, генерални чақирди. Уни қайсидир вазирликка раҳбар этиб тайинлашибди. Бу кунни йиллар давомида кутган генерал эртаси қуниёқ Ватанга учиб кетди. Жамила хола эса, бизникига кўчиб келди.

Мана, ниҳоят Наврўзи олам ҳам етиб келди. Афғонлар дунёнинг қайси бурчагида бўлмасин, бу қадимий айёмни шодиёнасиз кутишмайди. Фримонтдаги Лейк-Элизабет хиёбони муҳожир афғонлар учун Наврўз сайлгоҳига айланган, ҳамма ёқда байрам тантана қиларди. Худди шу кунларда Кабир Равалпиндида бизнинг кичкина тиббий марказимиз иш бошлаганини маълум қилди. Кенг хиёбон ҳар йили Наврўз шукуҳига бурканадиган Паҳмон адирларини ёдга соларди. Дошқозонлар атрофида кампирлар сумалак қайнатишар, эркаклар давра қуриб, чойхўрлик қилишар, Афғонистонда кечаётган ислохотлар ҳақида баҳслашишар, ширинликлар ва ўйин-

чоқлар билан сийланган болаларнинг шодлигига тил ожиз эди.

Қайсидир бурчақдан, овозкучайтиргичдан Аҳмад Зоҳирнинг бўғиқ, аммо ширали овози янграрди:

*Худо додаст ба ту чашмони шахло,
Вале сангин дилу номехрибони.*

Булутли осмондан томчилаётган майин ёмғир инсон руҳига алланечук баҳорий осойиш бахш этарди.

Шу чоқ Сурайё енгимдан тортқилади:

– Анавини қаранг, Амир!

Осмонда турли рангдаги олтига варрак бирваракайига кимўзар ўйнарди. Сал нарироқда эса, бир қария варрак сотмоқда эди. Бориб, у билан эски қадрдонлардек қўл олиб кўришдим. Байрам билан қутладим. Суҳроб узоқроқда ғамгин қиёфада термиларди кудранг осмонга. Ҳасан ўргатган услубда варракнинг қамишларини текшириб, энг яхшисини танлаб сотиб олдим.

– Қара, сенга ёқдимми? – дея варракни унга тутқаздим. Суҳроб бир менга, бир варракка, кейин эса, яна осмонга тикилди. Сурайё ҳам бу пайтда биздан кўз узмай турарди.

– Сенинг отанг варрак учирни ҳаммадан яхши уддаларди. Варрак учирнида бутун Кобулда унга тенг келадигани топилмасди, – дея варракнинг қамишлари, шохлари ва бодпарракларини кўздан кечира бошладим. У ипи узилган варрак қаерга бориб тушишини ҳам жуда яхши биларди.

Бешта варрак бир-бирини мудом таъқиб этарди.

– Хўш, варракни учирамизми? – сўрадим. У ҳамон жим эди. – Майли, ўзингдан кўр. Мен ўзим учираман, сен томоша қиласан.

Варракнинг ипини бўшатишга тушдим. Ўтлоқ устида турган сарғиш варрак бирдан жонланди. Мен дарҳол жойимдан кўзгалдим. Варракнинг ипини бўшатганча югура бошладим. О, бу дамларни мен йиллар бўйи соғиниб келардим. Шамол варракни тобора юқорига кўтарар, мен эса, ипни бўшатиб, янада тезроқ югурардим. Мана, бизнинг варрагимиз тобора юксалиб, баладлаб бормоқда. Мен эса, асабий чийиллаб бўшаётган пишиқ ип бармоқларимни тилиб ўтганини пайқадим. Аммо, бунга эътибор қиладиган ҳолатда эмасдим. Менинг тасаввуримда Кобулнинг серзавқ қиш кунлари жонланди. Мен айна дамда ўн икки ёшли болага айлангандим. Ўтмиш қайтмайди деб бекор ўкинган эканман. Мен болаликка қайтдим.

Шу пайт кимдир мен билан ёнма-ён чопаётганини пайқадим. Бу Суҳроб эди. Икки қўлини нимчасининг чўнтагига тикқанча югуриб келарди. Юрагим тўлқинланиб кетди. Ғалтакни унинг қўлига тутқаздим.

Яшил варрак бизнинг варрагимизни таъқиб эта бошлади. Уни анча нарида турган сочи типратикандек болакай учираётган экан.

– Суҳроб, қара, анави шоввознинг бир адабини бермаймизми?

Суҳроб ғалтакни менга қайтарди. Унинг юзларида аввалги лоқайдлик нишонаси йўқолган,

кўзларида алланечук учқунлар порларди. Ахир у ҳам бола-ку! Худди мен сингари 12 ёшли болакай! Яшил варрак бизнинг варрагимизга яқинлашиб келарди.

– Биз шошилмаймиз, – дея шивирладим. – Қани келаверсин-чи! У бизни қармоққа туширмоқчи. Ҳозир биз уни илинтирамиз. Бу усулни менга отанг ўргатганди.

Суҳроб яна қўлимдан ғалтакни юлиб олди. Осмонда варраклар жанги давом этарди.

Мана, ниҳоят биз енгдик. Бизнинг сарғиш варрак самода ғалаба рақсини ижро этар, шамол эса, рақиб варракни номаълум томонга учириб кетмоқда эди.

– Истайсанми, ҳозир мен сенга ўша варракни опкелиб бераман.

Суҳробга қарадим. Унинг юзларида табассум кўрдим. Табассум. Ҳа, узоқ пайт қаҳратон измида ётган замин бағридан униб чиққан илк баҳорий чечак эди бу табассум. Вужудимга гайритабиий куч оқиб кирди.

Мен югурардим. Кап-катта эркак бир тўда болалар ичида шаталоқ отиб югурардим. Баҳор насими юзларимга урилар, лабларимда эса Панжшер дараси кенглигида табассум ёйилганди.

Югурардим...

ТАМОМ

Адабий-бадий нашр

ХОЛИД ҲУСАЙНИЙ

ШАМОЛ ОРТИДАН ЮГУРИБ

Муҳаррир
Маъмура ҚУТЛИЕВА

Бадий муҳаррир
Уйғун СОЛИҲОВ

Мусахҳиҳ
Мадина МАҲМУДОВА

Саҳифаловчи
Суннат МУСАМЕДОВ

Техник муҳаррир
Умидбек ЯХШИМОВ

Лицензия рақами: АИ № 252, 2014 йил 02.10.да берилган.

Босишга 2016 йил 16.05.да рухсат этилди.

Бичими 84x108 1\32.

Босма табағи 13,0. Шартли босма табағи 21,84.

Гарнитура «Bookman Old Style». Офсет қоғоз.

Адади 5000 нусха. Буюртма № 100.

Баҳоси келишилган нарҳда.

«Янги аср авлоди» НММда тайёрланди.

100113. Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол кўчаси, 60.

Мурожаат учун телефонлар:

Нашр бўлими – 147-00-14; 129-09-72;

Маркетинг бўлими – 128-78-43; 397-10-87; факс – 273-00-14;

e-mail: yangiasravlodi@mail.ru